

SEÇKİNLER VE SOSYAL MESAFE

Prof. Dr. Füsün Üstel
Doç. Dr. Birol Caymaz

NİSAN 2009

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi

 İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

Fusun Üstel

Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü

Birol Caymaz

Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü

Seçkinler ve Sosyal Mesafe	1
Araştırmanın Konu ve Kapsamı	1
Araştırmanın Yöntemi.....	1
Konjonktürün Belirleyiciliği... ..	2
Okul ya da Sahte Konsensüs Yanlılığının Sonu?	4
“Öteki”ler: Gayrimüslim Azınlıklar, Kürtler ve İslâmi Kesimler	14
Lozan Azınlıkları: Soru(n)suz Birliktelik	14
Azınlıklar: En Yakın Arkadaşlar	14
En Yakın Arkadaşlık - En Az Farkındalık?.....	16
Suskunluğu Bozmak: Bıçak Sirtında Yürümek.....	18
“Hepimiz Hırant’ız, Hepimiz Ermeniyiz”: Sorunsuz Birlikteliğin Turnusol Kağıdı.....	19
Kürtler: Soru(n)lu Birliktelik	25
Kürtlerin ve Kürt Sorununun Öncesizliği.....	25
Kürt Sorununa Ekonomiden Bakmak: Kimlik Sorununu Ötelemek.....	28
Kültürel Haklar: Evet... Ama... ..	31
Demokratik Toplum Partisi: Sorunlu Meşruiyet	33
Zor(un)lu Birliktelik: AKP, Güven Krizi ve Rejim Sorunu	38
Yaşam Tarzı Tercihinin Kritik Eşiği: Başörtüsü/Türban	42
AKP’yle Mücadele, Cumhuriyet Mitingleri ve Ergenekon Bilmecesi	49
Sonuç Yerine	52
Görüşmeciler Listesi	54

Projeye verdikleri destek için
İstanbul Bilgi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Aydın Uğur'a,
İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Nurhan Yentürk'e
ve
Açık Toplum Vakfı'na
Teşekkürler

Seçkinler ve Sosyal Mesafe

Araştırmanın Konu ve Kapsamı

“Seçkinler ve Sosyal Mesafe” araştırması, “prestijli” orta öğretim ve yüksek öğretim kurumlarından (kamu ve özel) mezun¹, orta üst gelir grubundan, iyi mesleki pozisyonlara sahip, kendisini cumhuriyetçi-laik değerlerin taşıyıcısı olarak gören kesimlerin Türkiye siyasetinin temel problemlerine yönelik algı ve temsillerinden hareketle Lozan azınlıkları, Kürtler ve İslâmi kesimlere yönelik sosyal mesafesini ele almaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amaçları:

- 1) Ele alınan toplumsal kesimde gözlemlenen ayrımcılık ve ötekileştirme söylemini tespit etmek;
- 2) Söz konusu söylemin görüşülen kişilerin özgül sosyal profilleriyle (iyi eğitim, yüksek toplumsal statü vb.) olduğu kadar, son dönemlerdeki iç ve dış siyasal dönüşümlerle olan ilişkisini anlamaya çalışmaktır.

Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, araştırmanın yukarıda temel özellikleri belirtilen kesimlerin genelini temsil etme gibi bir iddia taşımadığıdır. Araştırma hiç kuşkusuz görüşmecilerin algı ve temsilleriyle sınırlıdır. Araştırma yalnızca söz konusu algı ve temsillerin hangi söylem üzerinden inşa edildiğine ilişkin genel bir eğilimin ipuçlarını vermektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, kalitatif yöntem kullanılmış ve alanda gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden hareket edilmiştir. Çalışmada kullanılan kalitatif yöntem ve bu bağlamda başvuru alan derinlemesine görüşme tekniğiyle hedeflenen, kantitatif çalışmaların yetersiz kaldığı, rakamlarla ölçülebilirliği tartışmalı olabilecek olguların incelenmesinde daha anlamlı sonuçlara ulaşmaktır. Kalitatif yöntemle kişilerin söylemlerinden hareketle bir grubun toplumsal (ve/veya siyasal) eğilimlerini tarihsel bir bağlama ya da kişisel ve kolektif hayat hikayeleri içerisinde yerleştirilerek daha anlamlı ve açıklayıcı hale getirmek mümkün olabilmektedir.²

Araştırmada, görüşülen kişilere yöneltilen sorular, son yıllarda Türkiye gündeminin ilk sıralarında yer alan ve keskin kutuplaşmalara, zaman zaman da çatışmalara yol açan toplumsal ve siyasal olgular üzerinde odaklandı. Bu çerçevede söz konusu olgulara ilişkin olarak yukarıda genel profili tanımlanan kişiler arasındaki ortak/benzer pozisyonların yanı sıra temel bölünme ve ayrışmalar da saptanmaya çalışıldı.

Görüşülen kişilere üç ana başlık altında çeşitli sorular yöneltildi. İlk soru kümesinin odaklandığı “yaşam öyküsü” anlatılarında bireylerin sosyalizasyonundaki temel işlevi dikkate alınarak “aile arka planı” bir ya da iki

1 Türkiye’de seçkinlerin eğitim arkaplanları ve bu bağlamda seçkin dolaşımında eğitimin nicelik kadar niteliğinin de (“prestijli” kamu ve özel orta öğretim ve yüksek öğretim kurumları) etkisi konusunda bkz. Ali Arslan ve Gülten Eren Gümüştekin, “Educational Backgrounds of Contemporary Turkish Elites”, *International Journal of Human Sciences*, www.insanbilimleri.com.tr; Ali Arslan, “Elite and Power in Contemporary Turkey in the Context of the EU Integration”, <http://www.eumed.net/entelequia/pdf/2006/e02a15.pdf>.

2 Stéphane BEAUD, “L’usage de l’entretien en sciences sociales”, *Politix*, no 35, 1996, s. 234.

kuşak geriye giderek anlaşılmaaya çalışıldı. Bu çerçevede aile üyelerinin etnik-bölgesel kökenleri, eğitim düzeyi, siyasal tercihi, din ve dindarlıkla ilişkisi vb. sorular yöneltildi. İkinci soru kümesinde, görüşülen kişilerin gazete okuma-televizyon izleme eğilimleri, kitap okuma alışkanlıkları, siyasal/ideolojik pozisyonları gibi toplumsal/siyasal sorunlara yönelik bakış açılarını şekillendirdiğini düşündüğümüz kültürel ve siyasal tercihlerini ve enformasyon kaynaklarını anlamaya yönelik sorular soruldu. Üçüncü soru kümesinde ise, Türkiye'nin temel meselelerindeki belli başlı pozisyonlarını değerlendirmek ve bu bağlamda Lozan azınlıkları, Kürtler ve İslâmi kesimlere yönelik temsillerini ve algılarını tespit etmek üzere sorular yöneltildi.

Araştırma kapsamında Temmuz-Aralık 2008 tarihleri arasında İstanbul, Ankara ve İzmir'den 18-25, 25-45 ve 45 üstü yaş dilimlerinde toplam 40 kişiyle (21 kadın, 19 erkek) görüşülmüştür. Bu kişilerin yaş dilimi, mezun oldukları okullar ve mesleklerine dair bilgiler arkada yer alan örneklem tablosunda sunulmuştur. Araştırmada görüşmecilere takma ad verilmiş, kimi durumlarda belirgin özelliklerinin bazıları, kişilerin tanınmaması için göz ardı edilmiş ya da değiştirilmiştir.

Çalışmayla ilgili son olarak belirtilmesi gereken bir nokta da, alan araştırmamızın Türkiye'nin siyasal konjonktürünün özel bir "an"ına, Ergenekon operasyonu ve soruşturmasına denk geldiği ve görüşme taleplerimizin ilişki kurma anlamında yardımlarına başvurduğumuz kişilerin de açıkça ifade ettiği gibi "tedirginlik"le karşılanmasına yol açtığıdır.

Konjonktürün Belirleyiciliği...

2007-2008 yılı, Türkiye'de siyasal gündemin yoğunluğu ile öne çıktı. 24 Nisan 2007'de Abdullah Gül'ün adaylığı ile başlayan "Cumhurbaşkanlığı krizi" ve "367 şartı", 27 Nisan'da askeri bürokrasinin sivil siyasete yeni bir usul altında müdahalesini simgeleyen "e-muhtıra" süreci, 22 Temmuz seçimlerinde AKP'nin güçlü bir toplumsal desteğe sahip olduğunu ortaya koyan % 47'e yakın bir oy oranı ile ikinci kez çoğunluk hükümeti kurması ve DTP'nin mecliste temsil olanağı bulması, 28 Ağustos'ta Gül'ün Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmesi ve PKK'nın saldırıları sonucu sınır ötesi hareket kararının alınması 2007'e damgasını vuran belli başlı siyasal olaylar oldu.

Bu süreçte Hrant Dink suikasti, Malatya'daki Zirve Yayınevi cinayeti, Artvin'in Borçka ilçesinde misyonerlik yaptıkları iddiasıyla iki papaza dayak atılması, İzmir'de bir Katolik papazın bıçaklanması, azınlık işadamları ya da kurumlarına yönelik tehditler gibi sanıkları ya da katil zanlıları kimi zaman belirlenen, azmettiricileri açısından ise aydınlığa kavuşamayan şiddet olayları ve çoğunluğu Kürtleri ve solcuları hedefleyen toplum bekçiliği (vigilantism) ve güvenlik gerekçeli linç girişimlerine³ karşılık, orta ve orta üst gelir grubundan eğitimli kesimlerin önemli bir bölümü esen laiklik ve milliyetçilik rüzgârının aktörleri olarak ortaya çıktılar. Yüzbinlerce kişinin, özellikle de kadın ve gençlerin yoğun katılımının dikkati çektiği Cumhuriyet mitingleri (Tandoğan, Çağlayan ve Gündoğdu), çeşitli sivil toplum kuruluşlarının destek verdiği kitlesel gösterilere dönüştü. "Hepimiz Kemalistiz, Hepimiz Türküz", "Ne ABD, Ne AB, Tam Bağımsız Türkiye", "Türkiye Laiktir Laik Kalacak", "Yarın Çok Geç Olacak", "Her şey Vatan İçin", "Atatürk Gençliği Görev Başında" sloganlarının atıldığı mitinglerde laiklik, antiemperyalizm, AB karşıtlığı vurguları hakim oldu. 2007-2008 dönemi aynı zamanda yükselen milliyetçiliğin, AKP iktidarında somutlaşan toplumun islâmileşmesi endişelerinin, Türkiye'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü söylemi çerçevesinde ifade bulan Avrupa Birliği (ve/veya ABD) karşıtlığının sanal ortama (u-tube, facebook, e-mail) yoğun ve sistemli bir biçimde taşındığı ve kitlesel bir seferberlik yaratılmak istendiği bir dönem olarak öne çıktı.⁴ Yukarıdaki belli başlı gelişmeler ışığında gerek medyada gerekse akademik çevrelerde milliyetçiliğin yükselip yükselmediği sorusu önemli bir tartışma konusu haline gel-

3 Bu konuda bkz. Zeynep Gambetti, "Linç Girişimleri, Neo-liberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, no. 109, 2007, s.7.

4 Bu konuda bkz. Erkan Saka, "Mass Conspiracy Mails", yayınlanmamış araştırma.

di. Bu konuda gerçekleştirilen akademik çalışmalardan biri de Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç'in **Milletin Bölünmez Bütünlüğü: Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)** çalışmasıydı. Çalışmanın öne çıkan özelliği, medyadaki yükselen “milliyetçilik/ulusalcılık” kabulünü, kendisini milliyetçilik referansıyla tanımlayan insanların anlam evrenleri ve pratikleri içinden kavramaya odaklanmasıydı. Öte yandan A&G'nin **Milliyet** gazetesi için 17-18 Şubat 2007 günlerinde Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinde, 31 il ve 118 ilçede, bunlara bağlı 137 mahalle ve köyde, 18 yaş ve üstü seçmen nüfusunu temsil eden 1.192'si kadın, toplam 2 bin 396 denekle, hanede yüz yüze görüşme metoduyla yaptığı araştırma da milliyetçiliğin yükseldiğine ilişkin algı açısından önemli sonuçlar ortaya koydu. Söz konusu araştırmaya göre, halkın yüzde 50.1'i Türkiye'de son zamanlarda milliyetçiliğin yükseldiğini düşünmektedir. (Hayır diyenlerin oranı yüzde 30.4) Yaş düştükçe ve eğitim yükseldikçe ‘milliyetçilik artıyor’ diyenlerin oranı yükselmektedir. Araştırmaya göre, AB ile müzakerelerde gelinecek nokta, Kuzey Irak'taki gelişmeler ve Hrant Dink cinayeti sonrası yaşananlar toplumda “milli refleksler”i artırmıştır. “Sizin şu veya bu sebeplerle Türk milliyetçiliği duygularınız arttı mı?” sorusuna deneklerin yüzde 21.2'si “Son zamanlarda güçlendiğini hissediyorum”, yüzde 15.7'si “Zaman zaman artıyor”, yüzde 42.1'i ise “Eskisi gibiyim, hiçbir değişiklik hissetmiyorum”, üniversite mezunlarının yüzde 13.5'i “Türk milliyetçisi değilim” yanıtını vermiştir. Ankete katılanlara yöneltilen Hrant Dink'in cenazesinde atılan “Hepimiz Ermeniyiz” sloganını doğru bulup bulmadıkları sorusuna, vatandaşların yüzde 10.1'i “Doğru buluyorum” derken, yüzde 81.6'sı “Yanlış” cevabını vermiş, yüzde 8.4 ise bu soruya cevap vermemiş veya verememiştir. Eğitim yükseldikçe “Doğru buluyorum” diyenlerin oranı genel ortalamanın üzerine çıkmış, üniversite mezunlarının yüzde 28.3'ü sloganı doğru bulduğunu söylemiştir. Eğitim ve hane halkı gelirine bağlı olarak SES grubu yükseldikçe “Doğru buluyorum” diyenlerin oranı yükselip, genel ortalamanın üzerine çıkmıştır.

2008 yılı iç politika gündemine ise, AKP ve DTP için açılan kapatılma davaları, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başlattığı sınır ötesi harekâtı ve Aktütün'e yapılan saldırı başta olmak üzere çeşitli şiddet olayları ve hükümetin “Şeş TV açılımı” bağlamında tartışılmaya devam edilen Kürt sorunu, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliği ertesinde Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu değişikliği iptal etmesi ve yürütmeyi durdurması sürecinde yükselen “rejim sorunu” tartışmaları ve son olarak 2007'den devralınan Ergenekon Operasyonu çerçevesinde çeşitli alanlardan kişilerin sorgulanması ve tutuklanmasıyla hız kazanan Ergenekon Davası damgasını vurdu⁵. Bütün bu süreç içinde Türkiye-AB ilişkileri, iç politikada da önemli izdüşümleri olan, milliyetçi refleksin etrafında seferber olduğu temel bir sorun olarak varlığını korudu.

Bu süreçte, daha önceki yılların “Türkiye İran Olur mu?” ya da “Türkiye Malezya Olur mu?” tartışmalarından sonra Prof. Dr. Şerif Mardin'in Mayıs 2007'de gazeteci Ruşen Çakır'a verdiği bir röportaj sırasında dile getirdiği “mahalle baskısı” kavramının çeşitli çevreler tarafından tartışmaya açılması⁶ ve 2008'de Açık Toplum Vakfı ile Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi'nin desteklediği Prof. Dr. Binnaz Toprak'ın sorumluluğundaki **Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler**⁷ başlıklı saha araştırmasının bulguları etrafında yaşanan derin kutuplaşmalar, laiklik-dindarlık eksenindeki farklı “hayat tarzları” sorununu yeniden gündeme taşıdı.

5 Medya Takip Merkezi'nin (MTM), 1700'ü aşkın gazete, dergi, TV kanalı ve haber sitesinde yayımlanan her haberin incelenmesine dayalı 2008 yılı medya raporu için bkz. <http://www.pctime.com.tr.habergoster.asp?id=1955>.

6 Ruşen Çakır ve İrfan Bozan, *Mahalle Baskısı Var mı Yok mu?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 9-11. “Mahalle baskısı” kavramı etrafındaki tartışmalar için bkz. Ruşen Çakır, *Mahalle Baskısı: Prof. Dr. Şerif Mardin'in Tezlerinden Hareketle Türkiye'de İslâm, Laiklik ve Demokrasi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

7 Binnaz Toprak, *Türkiye'de Farklı Olmak, Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, Metis, İstanbul, 2009.

Okul ya da Sahte Konsensüs Yanlılığının Sonu?

Yukarıda, en genel hatlarıyla tanımlanan siyasi konjonktür ve bu süreçte Türkiye toplumunda yaşanan keskin kutuplaşmalar, benzer sosyalizasyon kurumundan/okuldan geçmeleri nedeniyle ortak bir norm ve değerler manzumesini paylaştığını düşünen kesimler arasında, önemli ayrışmaların varlığını ortaya koydu. Bireylerin sosyalizasyonunda aile başta olmak üzere çeşitli kurumların etkili olmasının yanı sıra, sosyalizasyonun “okul”un işlevlerinden yalnızca birini oluşturduğu dikkate alındığında aslında son derece doğal olan bu farklılaşmalar, “prestijli” okulların mezunu, orta üst sınıf, yüksek mesleki pozisyonlara sahip (ya da aday) kesimlerin “biz”lik algısında önemli bir “kırılma”ya yol açtı. Özellikle okulların elektronik mail gruplarında açıkça yansımaları bulan gerginlikler; Türkiye gündemini belirleyen, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin konumu, AKP’de somutlaşan İslâmîleşme/muhafazakârlaşma eğilimi tartışmaları, Lozan azınlıkları ve Kürt sorunu vb. temel meselelerdeki keskin kutuplaşmalarda ortaya çıkan çıkan “mail grubundan ayrılma vakaları”, farklı düşünce ve tepkilerin milliyetçilik ortalamasında buluşan çoğunluklar tarafından “patolojik” olarak tanımlanması, Hrant Dink suikastı sonrasında yapılan yüksek katılımlı yürüyüşte “Hepimiz Hrant’ız, hepimiz Ermeniyiz!” sloganının yol açtığı “kimlik krizi”, söz konusu “kırılma”nın görünürlük kazandığı anlar oldu.

Kuruluşu genelde Osmanlı’ya kadar dayanan, yalnızca “köklü bir geçmiş”e sahip olmakla kalmayıp Türkiye’nin Batı’ya dönük yüzünün, Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin de simgesi olan, eğitim-öğretim felsefesiyle *excellence* geleneğini sürdüren, mezunlarına her türlü “iktidar”ı aday olma güvencesi veren “prestijli” okullar⁸, 1950’lerden itibaren “çevre”nin “merkez”e taşınma süreciyle başlayan tüm dönüşümlere rağmen, seçkinciliğin son kalesi olarak varlığını sürdürüyor. Orta üst gelir grubu ailelerin çocuklarının devam ettiği, sınıf temelli bir segregasyonun hakim olduğu, Anadolu Liseleri’nin bile başlangıcındaki niyetinden uzaklaşarak mevcut “dershane-sınav sistematığı”nın etkisiyle bir “karıştırma” (brassage) yeri olmaktan hızla çıkmaya başladığı bu okullar, mezunlarının modern/Batılı yaşam tarzının taşıyıcıları olarak birbirlerini bildiği/tandığı, içeriği açısından özcü ve tüm zamanlar için sabit olması beklenen bir “okulluluk ruhu”ndan beslendiği, kimi zaman klientalizme kadar varabilen bir dayanışma pratiğinin egemen olduğu bir çerçeve sunuyor.⁹ Öte yandan aynı eğitim kurumundan geçmiş olmak, politik eğilimleri ne olursa olsun söz konusu okulların mezunlarında benzer norm ve değerleri paylaştıkları şeklindeki bir sahte konsensüs yanlılığı¹⁰ da yaratabiliyor. Bu yönüyle “okullular”ın Türkiye’nin temel sorunlarına ilişkin hakim algı ve temsilleri ve son

8 Söz konusu okullara ilişkin olarak 2000’li yıllarda bireysel düzeyde akademik çalışmalara (yüksek lisans ya da doktora tezleri) ilaveten okul vakıfları ya da mezunlar derneklerinin önyak olduğu tarihyazımı ya da çeviri girişimlerine de tanık olundu. Bu konuda bkz. Gülsün Güvenli, *Le Lycée de Galatasaray (1868-1923), Histoire sociologique d’une institution scolaire*, EHESS, yayımlanmamış doktora tezi; Necati Aydın, *İmparatorluğun Cumhuriyet Kapısı*, Eray Basım Hizmetleri Ltd. Şti, İstanbul, 1999; Mehmet Alkan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Selanik’ten İstanbul’a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları, 1877-2000*, İstanbul Terakki Vakfı, 2003; Saadet Özen, *Yüz Elli Yılın Tanığı: Notre Dame de Sion*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006. Ayrıca Mehmet Avni Arıdurdu (yay. haz.), *Saint-Joseph’in Öyküsü -1, Frère Ange Michel*, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002; John Freeley, *A History of Robert Koleji, The American College for Girls and Bogazici University*, YKY, İstanbul, 2000.

9 Dayanışma pratiğinin kurumsallaşmasında başat bir önem taşıyan ve son yıllarda iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle görünürlükleri artan “mezunlar dernekleri”nin sosyal sermaye ve yeni sosyallik biçimleri oluşturma yanısıra söz konusu eğitim kurumunun “prestij”i tescil etme ve bu bağlamda diplomasının “değer”ini sürekli kıla anlamındaki işlevlerini de dikkate almak gerekir. Bu konuda bkz. Gülsün Güvenli, “Entre légitimation du capital scolaire et création de nouvelles formes de sociabilités: les associations d’anciens élèves en Turquie”, 7-11 Temmuz 2008’de İstanbul’da gerçekleştirilen 18. Uluslararası Sosyoloji Kongresi’nde sunulan tebliğ.

10 Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü. Kavramlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 321-322. “Sahte konsensüs yanlılığı (*false consensus bias*) kavramı, kişilerin kendi görüşleri konusundaki görüş birliğini, karşıt görüşler etrafındaki görüş birliğinden daha fazla değerlendirmelerini ifade etmektedir. Örneğin bir referandumda ‘evet’ oyu vermeyi düşünenler, ‘evet’ diyeceklerin genel oranını, ‘hayır’ diyeceğini söyleyenlerin ‘evet’ oranı tahminlerine kıyasla, anlamlı olarak daha yüksek tahmin etmektedirler. Bir başka deyişle, insanlar, kendi görüşlerini paylaşanların sayısını abartmaktadır. Sahte konsensüs etkisi, bireylerin diğerleriyle ilişkide olmadığı ve gerçek bir kıyas hedefinin bulunmadığı durumlarda ortaya çıkan bir olgudur. Bu

yıllardaki kritik meselelerde tanık olunan kutuplaşmalar, başka bir anlatımla “okullular”ın çoğunluk ve azınlıkları arasında yaşanan derin görüş ayrılıkları, sahte konsensüs yanlılığın sonunu ifade etmesi anlamında önem taşıyor. Kısacası söz konusu “okul”lar, bir yandan iç tutunumu pekiştirme, “biz” bilincini teyid etme anlamında bütünleştiriciliği yüksek bir referans ölçütü olmaya devam ederken, diğer yandan da “prestijli” okullar mezunlarının, “özel”likleri, “biricik”likleri üzerinden kurguladıkları “hayali cemaat” algısında bir kırılmaya tanık olunuyor.

Söz konusu “hayali cemaat” algısındaki kırılma, ilk kez açık bir biçimde Osman Ulagay’ın *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu* (2008) kitabında yer aldı. Ulagay, kitabında “AKP gerçeği” ile birlikte en yakın çevresinde tanık olduğu dönüşümü ve bu süreçte yaşadığı yalnızlık ve yabancılaşma duygusunu dile getiriyordu: “Aile yakınlarımdı onlar. Okul arkadaşlarımdı. Yıllardır benimle aynı çevrede yaşayan kimselerdi, dostlarımdı, iş arkadaşlarımdı. Birçok konuda görüşlerini, zevklerini, kültürel referanslarını paylaştığım, konferanslarda, konserlerde karşılaştığım kişilerdi. Birlikte ‘Mavi Yolculuk’ yapabileceğim insanlardı. Zaman zaman uğradığım kafelerde ve çeşitli işyerlerinde ahbaplık ettiğim kimselerdi. Onların bir süreden beri içinde bulundukları ruh hali ve verdikleri tepkiler hem şaşırtıyor, hem de tedirgin ediyor beni. Yaşanan gelişmeler karşısında neden bu kadar farklı düşündüğümüzü, farklı tepkiler verdiğimizizi anlamaya çalışıyorum.”¹¹

Benzer bir biçimde otobiyografik belleğin önemli unsurlarından biri olarak “okul”, “Hayatımda aldığım beş diplomadan üçü yabancı okullardan olsa bile, ya da öyle olduğu için, ben en çok dragomanlıktan korktum.”¹² itirafında bulunan Haluk Şahin’in yanı sıra ve Herkül Millas’ın 2008-2009 ders yılı başında Boğaziçi Üniversitesi’ndeki başörtüsü yasağı bağlamında *Zaman* gazetesinde yayımlanan “Boğaziçi Üniversitesi ve Reflekslerimiz” makalesinde de gündeme geldi. Makaleye “Nesin, nerelisin?” diye sorduklarında, hiç demedim ama, şimdi içimden ‘ben Boğaziçi Üniversitesindenim’ demek geliyor. Aslında tam da değil, ‘Robert Kolej’liyim’ demek geliyor, çünkü o okulda okurken adı öyleydi. (...) Ben bu kampüsün ürünüyüm. İnsanlar kendilerine kişilik ve özgünlük yakıştırır ama hepimiz az çok çevremizin de ürünüyüz. Son yıllarda ‘ben neden böyleyim?’ sorusunu kendime sorduğumda aklıma o okul yılları gelir. Beni şekillendiren en kritik yıllardı onlar.”¹³ cümleleriyle başlayan Millas, Robert Kolej-Boğaziçi Üniversitesi’nin demokrat/liberal geleneğine göndermeyle yeni Rektör Kadri Çaldıran’ın (“Kimdir bilmiyorum, ama duydum ki son on yıllarda ilk kez kolejli olmayan biri sıfatıyla bu okula rektör olmuş.”) başörtüsü konusundaki tutumunu eleştirmektedir. Makaleye cevap birkaç gün sonra aynı gazetenin yazarlarından Şahin Alpay’dan geldi:

“Herkül’ün söyledikleri beni kendi eğitimim üzerine düşünmeye de sevk etti. Ben onun gibi ‘hazırlık sınıfından üniversiteye Robert Kolejli’ değilim. Hazırlık sınıflarını ve ortaokulu, 1971’de kapanan İngiliz Erkek Lisesi’nde, sadece liseyi Robert Kolej’de, üniversiteyi ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, yani Mülkiye’de okudum. Robert Kolej’den Mülkiye’ye, İstanbul’dan Ankara’ya taşınma ciddi bir çevre değişikliği idi. Ama yalnız İstanbul’daki okullarımdan değil, ailemden de aldığım hayli liberal değerlerle, Mülkiye’deki ilk yıllarda da soru sormayı, eleştirel bakmayı, araştırmayı, farklı fikirleri sınamayı, görünenin arkasındaki gerçeği aramayı sürdürmedim değil. Eleştirel düşünceyi telkin ve teşvik eden hocalar da yok değildi.

tür durumlarda bireyler, zihinsel olarak hipotetik bir karşılaştırma hedefi tesis ederler ve kendi alışkanlıklarının, değerlerinin, davranışlarının başkalarıyla ortak olduğunu ve diğerleri tarafından paylaşıldığını düşünme eğilimi gösterirler. Bu, sahte konsensüs etkisidir.”

11 Osman Ulagay, *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 9.

12 Haluk Şahin, *Liberaller, Ulusalçılar, İslâmcılar ve Ötekiler*, Söyleşi: Devrim Sevimay, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s.135. Şahin, Osmanlı son dönemdeki dragomanlardan hareketle, günümüzdekileri “yabancıların ve özellikle AB memurlarının Türkiye’yle ilgili eleştirilerini külliyen ve peşinen doğru kabul edenler” olarak tanımlıyor.

13 Herkül Millas, “Boğaziçi Üniversitesi ve Reflekslerimiz”, *Zaman Online*, 27 Eylül 2008, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=743186>.

Ama bir süre sonra ne olduysa oldu... Robert Kolej'den gelenler dahil çoğu arkadaşlarım ve ben, mutlak doğruların keşfine yöneldik. Bu bizi sonunda 'Küçük kırmızı kitabı oku, yeter' noktasına kadar götürdü. Robert Kolej'den gelmek, hiçbir şekilde ağır bir dogmatizme saplanmaya engel olmadı. Bunda o günlere damgasını vuran, 'zamanın ruhu'nu çalmış olan otoriter ya da totaliter ideolojilerin bombardımanı altında kalmamızın büyük rolü olduğu muhakkaktı. Evet, çoğumuz zamanla söz konusu ideolojilerin tutsaklığından kurtulmayı başaracaktık, ama bu hiç de kolay olmayacaktı.

Demek istediğim, sadece okulların ürünü değiliz. Sadece okulların ürünü olmadığımız gibi, aynı okullar farklı kimselere farklı refleksler verebiliyor. Robert Kolej mezunları arasında bugün tanık olduğum, liberal eğilimlilerle otoriter Kemalist eğilimliler arasındaki bölünme hayret verici ölçüde derin.”¹⁴

Araştırmada görüşmecilere bir sosyalizasyon kurumu olarak “okul”un dünya görüşlerini ne oranda belirlediğiyle ilgili bir soru yönelttik. Görüşmecilerin önemli bir bölümü, özellikle mezun oldukları lisenin, bir oranda da üniversitenin dünya görüşlerini biçimlendirmede etkili olduğunu ifade ettiler.

Kadıköy Anadolu Lisesi ve Marmara Üniversitesi Satış Yönetimi Bölümü mezunu Sevcan (38), dünya görüşünün biçimlenmesinde üniversitenin çok da etkili olmadığını belirtiyor: “Çünkü neredeyse, benim yakınım-dakiler diyeyim en azından, **birçoğu şehir dışından gelen garibanlar işte**, ben de zaten çalışmaya başladım. (...) **Hiçbiriyle görüşmüyorum. Çünkü kültürlerimiz, seviyelerimiz çok farklı. Gelirlerimiz çok farklıydı, falan filan.** Ama lisede, evet kesinlikle etkiledi. [O eğitimin özelliği neydi sizce?] Bir kere ben şu anda da mesela kayda gelen velilere şunu söylüyorum; bu okulda çocuğunuz iyi bir eğitim almasını iyi bir geleceği olmasını falanını filanını istiyorsanız tamam çok doğru yerdesiniz. Ama çocuğunuzun kendi ayakları üzerinde durup bir şeyleri sorgulamasını, düşünmesini istemiyorsanız, hep boyunduruğunuz altında kalsın veya istediğiniz yoldan gitmesini istiyorsanız çocuğunuzun sakın buraya kaydettirmeyin. **Çünkü bizim okulumuzdan mezun olan bir öğrencinin mutlaka kendi fikri vardır.** Ben ki en apolitik dönemde gelişen, - çünkü tam 80’de girdim- darbe sonrası, hiç öyle siyaset miyaset yok -hâlâ da öyle apolitik olduğumu düşünürüm- ona rağmen benim bile bazı görüşlerim, bir duruşum varsa, okulun hakikaten bir düşünme, sorgulama kültürünü, kabul etmeme, itiraz etme gibi bir özellik kattığını düşünüyorum bana.”

İzmir Saint Joseph Lisesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümü mezunu, yüksek lisans öğrencisi Cenk (26), soru üzerine yukarıda Haluk Şahin’in “dragomanlık korkusu”na benzer bir refleksle savunmaya geçerek¹⁵ lisenin kendisine “düşündüğünden farklı bir şey empoze etmediğini” belirtiyor. Cenk’e göre eğitim sürecinin ufkunu genişletme anlamında katkısı olmuş: “Farklı milletten insanlar tanıdım, düşüncelerimizi paylaştık. Onların kültürlerini tanıma fırsatım oldu, ufkum genişledi, yani çok faydalı bence. Ama bir şekilde düşüncem değişmedi. Öyleydi de böyle olmadı.” Buna rağmen kendisini farklı hissediyor: “Yani özel okulda okumak... **Özel okulda okumak, sonuçta belli kesimden insanlar orada okur.** Üniversiteye gittiğimde özel üniversitede okumadım. Çok daha geniş bir kesimden insanlar oradaydı. **Onların içinde kendimi dışarıda hissetmedim ama bazı konularda onlardan daha geniş bir bakış açısına sahip olduğumu hissettim, öyle diyeyim daha geniş bir açıdan bakmamı sağladı belki dünyaya.”**

Ankara TED Koleji ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü mezunu, inşaat sektöründe üst düzey yönetici Ayla (41), “kolej”in katkıları konusunda şunları söylüyor: “...kolejde bunu çok net söyleyebilirim, hayatı öğrenirsiniz. Sadece ders, eğitim, öğretim değil, inanılmaz hayatı öğretir. [Peki diğer okullarla, diğer Anadolu Liseleri ya da özel okullarla bir farkı var mı?] Tabii, çok çok büyük farkı var. O TED ruhunun oluşmasında ki, şu yaşimde hâlâ çok keyif alarak söylüyorum, dediğim gibi hayatın her kesiminden insanı o

¹⁴ Şahin Alpay, “Herkül Millas’ın Düşündürdükleri”, *Zaman*, 30.09.2008

¹⁵ Türkiye’de yabancı okullar ile ilgili literatürün yanı sıra medyanın bir bölümünde, söz konusu eğitim kurumlarıyla ilgili olarak gündemde tutulan misyonerlik açıklaması önemli bir yer tutmaktadır.

okulda görebilirsiniz ve o insanlar bir arada inanılmaz şeyleri paylaşarak ortak bir hayat yaşarlar. **Çok güzel sosyallik verdiği gibi, kendine güven, kendiyle barışıklık, ayaklarının yere basması. Diğer okullarda genelde bir fanus içindeyken, kolejde hayatla yüz yüzesinizdir.** Bunu net söylüyorum yani, hani en ufak olayından en büyük olayına kadar, bütün hayatın gerçekleriyle yüz yüzesinizdir.”

Berk (28) İzmir Saint Joseph Lisesi ve Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi mezunu, doktora yapıyor: “**Saint Joseph sorgulayan bir ekoldür zaten, Fransız ekolü.** Sorgulamayı öğrettiler sağ olsunlar. İyi oldu mu bilmiyorum. Ben çok sorgulamak istemem bazı şeyleri, düşünmek istemezdim. Fazla kafaya taktığımı düşünüyorum bazen bazı şeyleri. Çevremizdeki insanlara bakınca “adam sendecilik” işte, sen mi kurtaracaksın Türkiye’yi mantığı. Öyle olmak isterdim ya, çok rahatlar çünkü, mutlular, anlatabiliyor muyum? O anlamda o adamlar mutlu ya, daha uzun yaşarlar öyle söyleyeyim. Fransız mentalitesiyle yetiştik açıkçası. Bizim hocaların hepsi Fransız’dı. Matematik, fizik, kimya dersine kadar Fransızca gördük. Her şey Fransızca’ydı bizde. E tabii şimdi değişik bir sentez oldu aslında bizim için. Fransız mentalitesini kapıyorsun iyi kötü. Çocuk yaşta da olsa beyin doğuştan işleyen bir organ olduğunu söylüyorlar ya hep üzerine bir şeyler yazılıyor. Alıyorsun bazı şeyleri. Üniversitede şeye başlıyor olay. Seni piyasaya salıyor hani, ortama, artık kendinden yana insanlar aramaya başlıyorsun. Bir şeyleri daha sindirmiş, yargılamış vaziyette gidiyorsun. Sorgulamadan öte daha böyle artık yargılayıcı konuşmaya başlıyorsun. **Fikirlerini dayatmaya başlıyorsun. Kendini göstermeye çalışıyorsun. Tartışmaya başlıyorsun daha. Çünkü üniversite daha kozmopolit bir ortam. Lise İzmir’den gelen insanların, gelir seviyesi iyi kötü aynı düzeyde olan insanların geldiği ya da bizim okul kolejdi. Şimdi üniversitede Muş’tan gelen var, Ağrı’dan gelen var.** [Değiştirmede mi peki hayata bakışınızı? Birçok şeyi yorumlayışınızı?] Elbette canım bazı şeyler de ayrı bir olgunluktur. Öğretidir yani, okul hakikaten. (...) İşte, her anlamda bir okul yani üniversite evet. Fikirlerimi elbette değiştirdi. Sonuçta izole bir dünyadan, başka dünyaların keşfine çıkıyorsun, onların varlığını görüyorsun ve o insanların... [Böyle bir değişim geçirdiniz mi? Yoksa önceden getirdiğiniz düşünce yapısı sağlamlaştı mı?] “Daha geniş bakabilmeyi öğrendim galiba üniversitede. Lisede evet temel bazı şeyleri alıyorsun ama üniversite çok daha farklı temellerden gelen insanlarla aynı ortamı paylaşıyorsun. Çeşitli fikir ayrılıkları, çeşitli fikirler, çeşitli görüşlerin harmanlandığı bir ortam oluyor üniversite. Öyle algıladım üniversiteyi.”

Demet (41) İzmir Saint Joseph Lisesi Mezunu ve Dokuz Eylül Üniversitesi Sinema ve Televizyon Bölümü mezunu. Basın sektöründe üst düzey yönetici olarak çalışan Demet, lise öğretiminin kendisine kazandırdıklarını önemsiyor: “Valla ben hayatımdaki kazandığım birçok şeyi Saint Joseph’e borçluyum. Yani, üniversite okudum, master doktora yaptım ama Saint Joseph’teki bize verilen uzlaşma kültürü orada düşündüğünü ifade etme özgürlüğü ve ortamı benim hayatımın her döneminde bana yardımcı olan imkânlardan bir tanesi.”

Peker (34) İzmir Özel Türk Koleji mezunu. Georgetown University’de işletme/finans eğitimi almış, halen işletme yüksek lisansı yapıyor ve eğitim sektöründe üst düzey yönetici: “Valla çok etkiledi. Üniversite hayatım da çok etkiledi. Lise hayatım da çok etkiledi. **Bir kere benim lise hayatım kültür olarak kesinlikle artık bu devamlı hepimize takılmış olan laik, demokratik, Atatürkçü gençler. Bizim şeyimiz buydu. Biz disiplinli bir şeyde yetiştik. Bahsettiğim anlamda milliyetçi bir insan olarak yetiştik.** Daha sonra Amerika’da okuduğumda Georgetown, politika konusunda Washington D.C. olmasından dolayı, ünlü politikacıların başkanlarının bulunmasından dolayı politik tandansların kuvvetli olduğu, tartışmaların kalitesinin yüksek olduğu bir ortam. **Avrupa’ya gittiğimde sudan çıkmış balık gibiydim.** 24 Nisan’da gazetelerde Ermeni soykırımı... Kim, kim Ermeni katletmiş ya dedim. Ben bilmiyordum yani, lisede bunlar öğretilmiyordu. Türkler ve onu fark ettim ki, işte Midnight Express, Geceyarısı Ekspresi. Bunları görüyorsunuz ve o kadar üzuldüm ki ve o kadar suçladım ki şeyi, ailemi, işte eğitim sistemimizi, her şeyi. Ya neden bunları konuşmuyoruz ki, bunları öğretselerdi ben buraya ilk geldiğimde onların...”

İzmir Amerikan Koleji ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi mezunu, avukatlık stajını yapan Ebru (33), eğitimin "kesinlikle" önemli olduğu görüşünde: **"Eğitimsiz insana ben organizma derim. Çünkü niçin? Tamamıyla yemek yer, sindirim yapar ve sadece yürür ve konuşur. Onun dışında beynini kullanmaz. Eğitilmiş bir insan beynini kullanır değil mi? Beyin, düşünebilmek zaten insanlarda var. İnsanları hayvanlardan ayıran en temel, belirgin özelliktir. Eğitilmiş olduğun zaman düşünürsün değil mi? Farklı misyonların olur. Eğitim en çok bence vizyona sahip çıkartır."** Ebru çok yönlü olmasa da çağdaş bir eğitim aldığı kanaatinde: **"Bize daha çok hep Atatürkçü eğitimler... Mesela biz Lord Kinross'un Atatürk kitabını okumuştuk. Nutuk'u okutmuşlardı bize Amerikan'da. Yani hep bize çağdaş olanı verdiler, hep Kemalist olanı verdiler.** Ama sadece öyle değil, şeyleri de okuduk mesela. Müslümanlıkla ilgili, Budizmle ilgili şeyleri de okudum. Ama o tercih meselesi işte. Ama evrimleşiyorsun, şöyle evrimleşiyorsun. Başka farklı farklı ortamlara girdikçe evrimleşiyorsun. **Diğer insanların, şu yönde aslında, benim gördüğüm deneyimlerin hepsi, ben bu konuda yanlış düşünüyordum değil. Ben bu konuda gerçekten çok doğru düşünüyordum izlenimi verdi."** Yüksek öğrenimini "normalde" Koç Üniversitesi'nde sürdüreceksen Eskişehir Anadolu Üniversitesi'ne yazılan (tesadüfen yani...) Ebru'nun üniversite deneyimi farklılık/üstünlük duygusunu pekiştirmiş: "Orda mesela bana dediler ki "Hangi liseden mezunsun?" Çünkü mesela bizim okulumuzda çok böyle demokratik bir sistem var. 20 kişilik sınıflarda hoca soru sordu mu herkes böyle çatır çutur fikirlerini konuşur. [Kolejde böyleydi...] Tabii tabii. Üniversiteye gittiğim zaman insanlara hoca soru soruyor. İnsanlar susmuş oturuyor, **Anadolu gençliği fazla bireyleşmemişler. Toplum içerisinde fazla özgüvenleri yok. Kendini ifade yetileri çok fazla gelişmemiş. Ben de Amerikan Koleji'nden geldiğim için çatır çutur konuşuyorum.** Sonunda, Anayasa Hukuku profesörüydü S.O., çok iyi bir hocamızdı. Dedi ki 'Kızım sen kendini çok iyi ifade edebiliyorsun, nerede okudun?' Ben de dedim ki, 'İzmir Amerikan Koleji'nde okudum'. Sınıf çıkışında "Pis emperyalist. Amerika'nın çocuğu" diye beni taşıdılar resmen. Arkamdan taş atıldılar. Bu insanlar nasıl insanlar? Fakirliği, sosyalizmi, işte İşçi Partisi gibi o tarz partili olan insanlar o düşünceleri, sosyalist düşünceleri fakirliğe indirgemiş insanlar. 'Ben çok fakirim ama işte Marksist'im, bilmem neyim, herkesin eşit olması'. Hayır yani bizi de ekonomik, sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan insanları şöyle görüyorlar, 'televoleci gençlik'. 'Sen ne anlarsın?'. Ve öyle görmek onlara şey geliyor, kendilerini tatmin sağlıyor ve o kadar agresifler ki. Mesela bir gün *Anna Karenina*'yı satıyorlardı bizim kantinin altında. Tolstoy'un kitapları satılıyordu. Onlardan biri *Anna Karenina*'yı almış. Ben de dedim ki arkadaşım; 'Çok güzel bir kitaptır, çok severek okudum' dedim. Döndü 'Sen ne anlarsın ki? Hiç hayatında okudun mu bakalım?' dedi. Ben de dedim ki 'Lise 2'de okudum. Sen geç kalmışsın' dedim. Hayır ya, nasıl böyle şeyler.... 'Hiçbir şey bilmiyorsun sen. Bilemezsin. Sen git giyin. Gez, toz' ki toplumsal şeyde de, ayrıca onların da haklı bir payı var. Çok fazla televoleci gençler yetişiyor, televizyon kültürüyle yoğrulmuş ve siyasetten tamamiyle kopuk internet gençliği."

Özel İzmir Amerikan Lisesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi mezunu Begüm (34), işadamlarına yönelik bir sivil toplum kuruluşunda üst düzey yönetici. Lise eğitiminin kendisine "özgüven" aşılama yönündeki katkılarını vurguluyor: "Üniversite hayatım hiç iz bırakmadı, hiç. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde okudum ben ve liseden sonra gittiğimde neye uğradığımı şaşırdım yani üniversite bu muydu? (...) **Hiç iz bırakmadı üniversite.** Ama en keyifli geçen yıllarım Amerikan'dadır. Oranın sağladığı ortam o kadar özgür, senin düşüncene çok saygı gösteren, hiçbir düşüncenin hani artı eksi bir şeyinin olmadığı, herkesle her şeyi konuşabileceğin, yani her türlü tartışmayı yapabileceğin yönünden desteklendiğin. Yani öyle bir ortam ki senin her açıdan gelişebileceğin yolu açıyorlar. O yüzden **hiçbir zaman güvensiz yetişmiyorsun. Hiçbir zaman eksiklik hissetmiyorsun. Acaba ben yanlış mı söyledim diye düşünmüyorsun.** Birçok insandan önce düşüncelerin yerli yerine oturmuş oluyor. O yüzden çok düşünüyorsun, çok üretebiliyorsun, destekleyen bir ortam var çünkü seni bu yönde. Artı sana dünya edebiyatını okutuyor, Bacon'ı okutuyor, İngiliz edebiyatını okutuyor, Türk edebiyatını okutuyor falan, her yönden bombardıman şeklinde enformasyon geldiği için de senin doğruyu oluşturmaya çok yardımcı oluyor, o yüzden de çok yolu açan bir şey, insana çok güven kazandıran bir şey. Bugün mesela Amerikan'dan mezun herhangi biri geldiğinde bu hani son derece tipik Ame-

rikan hareketleri yapıyor, bunlar bilmiyorum yani suyunda mı var. Suyunda herhalde okulun, bir şey var ya-
ni okulda. Özgüven, çocukların özgüveninin yetişmesini sağlıyor, mühim bir şey bu.”

Alman Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kimya Fakültesi mezunu Mine (51), uzun yıllar üst düzey yöneticilik yaptıktan sonra emekli olmuş. Mine toplumdan çok kopuk yaşamış olduğunu düşünüyor: **“Bir de ben çok kör olduğumu düşünüyorum demek ki ben çok az insan tanıyormuşum. Bu düşünceler nasıl çıktı ortaya, bu düşünceleri ben 45-50 yaşına gelene kadar nasıl oldu da hiç duymadım. Ona çok hayret ediyorum yani (...) Çok kopuk yaşamışım.** Halbuki ben normal ilkokula gittim, tamam iyi üniversitede ama sonuçta devlet üniversitesinde okudum. Topu topu altı sene Almanya’da kaldım, yani öyle çok bunun dışın-
da da ben tekstil sanayi gibi son derece yaygın, çok fazla insanla, ben neticede mühendisim, çok işçilerle de iç içe çalıştım. Yani ben hiçbirinden böyle bir şey ne gördüm, ne duydum, ne bu tür bir konu konuşuldu. Ama yani **demek ki öyle değilmiş.”**

Görüşmecilerin “prestijli okul”lar mezunları konusunda özellikle vurguladıkları “özüven”, hiç kuşkusuz eği-
timin yanı sıra sosyal köken ve mesleki pozisyonun sağladığı sosyal konumla da yakından ilişkili.¹⁶ Bourdi-
eu’nün de belirttiği gibi, “Özellikle de saygın bir eğitim kurumunun mezununu ayıran, kayıran ve seçkinleş-
tiren özelliklerden biri, kurumsal onay belgesini edindikten sonra, beceri ve başarılarını kanıtlama zorunlu-
luğundan arınmış rahatlığı ve güvenidir.”¹⁷ Öte yandan bu “özüven”de söz konusu okulların da katkıda bu-
lunduğu Batılı-modern değerlerin “doğal hamili” ve bu bağlamda Cumhuriyet projesinin “seçilmiş yurttaş-
ları” olma duygusu önemli bir etken.

Önemli bir bölümü orta üst gelir grubundan ve eğitilmiş ailelerden gelen görüşmeciler ağırlıklı olarak CHP
seçmenlerinden oluşuyor.¹⁸ Sırasıyla *Hürriyet*, *Cumhuriyet* ve *Vatan* gazetelerini okuyor ve internet ga-
zeteciliğini¹⁹ düzenli olarak izliyorlar. Görüşmeciler birkaç istisna dışında²⁰ kendilerini Atatürkçü (ve/veya
Kemalist), nadiren ulusalcı olarak tanımladılar. Bu tanımda Atatürkçülük (ve/veya Kemalizm) resmi/bürok-

16 “Okula ilişkin yeniden üretim tarzı”nın çözümlemesini yapan Pierre Bourdieu’ye göre, “okul kurumu, üst düzey yüksekokulların öğrencileri ile sıradan fakültelerinkiler arasında bir kopma oluşturarak, üst düzey soylu sınıf ile alt düzey soylu sınıf, alt düzey soylu sınıf ile soylu olmayanlar arasında benzer toplumsal sınırlar koyar.” Eğitimin etkin rol oynadığı bu sıralama ve sınıflandırma farklı “sınıf”ların dünyayı farklı tarzlarda algılamalarına ve yorumlamalarına neden olur. (Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, Hil Yayınları, İstanbul, 2006, s.37.)

17 Beril İdemen, “Sosyal Köken, Habitus ve Eğitim”, içinde (der.) Nurhan Yentürk vd., *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.434.

18 Burada CHP seçmenlerinin tümüne yakınının, Deniz Baykal “faktörü”nden ve parti yönetiminin “zafiyeti”nden duydukları rahat-sızlığı dile getirdiklerini belirtelim.

19 Funda Şenol Canteke, “Okurunun gazetesi/Gazetesinin okuru: *Hürriyet* gazetesinin yorum sayfası üzerine”, *Toplum ve Bilim*, no. 109, 2007, s. 66. Canteke’in de ifade ettiği gibi “Medyayı sadece, ‘Bugünün gündeminde ne var?’ sorusuna yanıt almak için takip eden, hatırı sayılır okur kitlesinin, televizyondan sonra en çok başvurduğu kaynaklardan biri internet gazeteleridir.” Can-
teke, *Hürriyet* gazetesine ait *hurriyet.com.tr*’nin yorum yazarları ve okurlarının profili konusunda şu değerlendirmeyi yapmak-tadır: “Yapılan görüşmelerden derlenen demografik bilgilerin doğruluğundan emin olunmamakla birlikte, *Hürriyet*’in yorum ya-zarlarının, dolayısıyla okurunun, çoğunlukla büyük şehirlerde yaşayan, iyi eğitilmiş, meslek sahibi kişiler oldukları söylenebilir. Çoğu, AKP hükümetinin iç ve dış sorunları Türkiye lehine çözümlemekte başarısız olduğuna inanmaktadır. AKP hükümeti dö-neminde, PKK terörünün yeniden etkin hale geldiği, laiklik ilkesinin ihlal edildiği, AB’ye uyum sürecinde Türkiye aleyhine taviz-ler verildiği düşünülmektedir. Neredeyse tümü, sorunların çözümüne yönelik bir girişimi, “partiler ve ideolojiler üstü bir kurum” ve “Atatürk ilkelerinin güvencesi” olarak kutsiyeti ve gücüne inandıkları Türk Silahlı Kuvvetleri’nden beklemektedir.” (s.69-70)

20 Solculuğa her zaman uzak durduğunu (“Ben kapitalist düzenin çocuğuyum kardeşim, inkâr etmiyorum”) belirten Sevcen (38) kendisini milliyetçi olarak tanımlıyor: “Çünkü milliyetçi olmak ayrı bir şey ama Kemalist olmak ne demek ya? Adam tamam ül-kemizi kurtarmış, işte Cumhuriyetimizi kurmuş falan, yolu göstermiş bırakmış gitmiş. Biz bundan sonra adama tapınmayaca-ğız ki, bu bir put değil. (...) Ne Kuvayı Milliyecisiyim ya, neden bahsediyorsun? Hangi devirde yaşıyorsun? Onlar ırkçı. Hakika-ten ırkçı. Yani çok yakın.”

ratik versiyonlarından “sivilleştirilmiş” neo-Kemalist²¹ versiyonlarına, Atatürk ise askeri ve siyasi önderden “insan Atatürk”e kadar bütün türleri ve söylemsel çeşitliliğiyle geçerli. Öte yandan normatif resmi Atatürkçülük karşısında popülerleşen ve kişiselleşen Atatürkçülük (ve/veya Kemalizm) konusunda son yıllarda yaşanan kullanım bolluğunun yarattığı “normsuzluk”, görüşmecilerin bu konuda mesafeli, zaman zaman da tedirgin bir tavır almalarına neden oluyor.

İzmir Amerikan Kız Lisesi ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu, öğretim üyesi Melek (47), “Kemalizm çok farklı şekillerde kullanıldığı için” kendisini çok rahat bir biçimde Kemalist olarak tanımlayamadığını belirtiyor. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Tıp Fakültesi mezunu, reklam ajansı sahibi Haluk (47) da Atatürkçülük-Kemalizm-Ulusalcılık kavramlarıyla “her şeyin birbirinin içine girmiş olması”ndan tedirgin: “Kemalizm dediğimiz zaman şimdi yüzlerce kitap var. Bugün şimdi MHP’liler de Kemalist, ne bileyim ulusalcı dediğimiz o kesim de Kemalist, askerler de Kemalist, CHP de Kemalist, ne bileyim ‘ben Atatürk’ün kurduğu partiyim’ diyor. Yani sonuçta eylemlere baktığımız zaman, sonuca baktığımız zaman örneğin bir CHP’nin Kemalistliği, Atatürkçülüğü inanılmaz sorgulanır. Yani çok ciddi bir şekilde tezat yapıyor. Onun için hangi Kemalizm, hangi Atatürkçülük önce bu kavramı koymak gerekiyor. **Ben, kendi koyduğum ya da kendi inandığım Atatürkçülük, Kemalizm adına soruluyorsa, evet Kemalizme inanıyorum.** Önce bu bir ‘izm’ midir onu da bilmiyoruz, ama Mustafa Kemal Atatürk’ün koyduğu, yaşamda uygulamaya çalıştığı birtakım kuralların çok olumlu şeyler olduğunu, örneğin, dünya ülkeleri arasında bağımsız kalmaya çaba göstermenin, komşularla iyi geçinerek birtakım şeylerle, ikili anlaşmalarla ülkeyi ayakta tutma çabası, yani ne bileyim işte laiklik, çağdaş medeniyetlere ulaştırmak için birtakım çabalar gösterilmiş olması, belli alanlarda sosyal devleti o dönem için savunması, bunun adına devletçilik demişler ama o dönemde işte buna birçok sanayi tesisleri kurmak için sadece sermaye ve güç devletin elinde olduğu için onun yapması gerekiyormuş, onlar yapmış. **Yani şu an için belki o temel kuralların uygulanabildiği bir ülkeyi özlüyorum, istiyorum ve onun için de bu anlamlarda baktığımız zaman kendimin Kemalist olduğunu düşünüyorum.**”

Bununla birlikte Haluk’un çağdaşlaşma ve “Cumhuriyetin kazanımları” temelinde kurguladığı “nostaljik Kemalizm”i “öteki nostalgiler” karşısında mesafe almayı gerektiriyor: “Dediğim gibi bir başkasının Kemalizmine bakıyorum o zaman, örneğin ben ADD’de çalıştım, faal olarak çalıştım. **ADD’deki Kemalizmin benim Kemalizm’im olmadığını gördüm ve bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldım. Ayrıldım, düşünce ayrılığına düştüm onlarla.**” [Neydi aranızdaki tartışma?] Onlar işte, genel anlamda mesela istimlak koymuşlar işte, gardrop Atatürkçülüğü bunlar, bilmem ne Atatürkçülüğü... Yani bir dogma olarak Atatürk’ü alıp o dönemde ne savunduysa, demin mesela bir ara bahsettik, milli mücadele, bunlar bilmem kaç yıl öncede kalması gereken, demode olmuş düşünceler. Yani dediğim gibi. **Gerçekten de görüşmeler yapıp geliyorlar, espri olsun diye söylüyorlar, kalpaklarını takıp geliyorlar. Böyle bir şey yok günümüzde bunun geçerliliği yok. Bunu modern bir şekilde yorumlayabilmek önemli, zaten esas fırtına da orada kopuyor.**”

Kendisini “Özal çizgisinde sağ görüşlü” ve Kemalist-milliyetçi olarak tanımlayan İstanbul Saint-Joseph ve İTÜ Mimarlık Fakültesi mezunu emekli mimar Ethem (62) milliyetçiliğine açıklık getiriyor: “Ama böyle körü körüne milliyetçi değil. Ben artık global, globalizme inanan bir kişiyim. Tek başına işte ‘Vay namussuz Amerika!’ filan buralarda değilim.” Ethem, “körü körüne milliyetçi değil” vurgusuyla, Kemalizmin küreselleşme

21 Necmi Erdoğan, 1990’lardan itibaren yaygınlık kazanan neo-Kemalizm konusunda şu saptamayı yapmaktadır: “Bir ‘sivil toplum’ hareketi olarak neo-Kemalizm, ‘Atatürk milliyetçiliği’, ‘laiklik’ ve ‘çağdaşlık’ üzerine bina edilen Kemalist restorasyon projesinin kendine popüler rıza devşirmesi ve hegemonikleşmesini hedefledi. Bu bakımdan, Kemalizmin tarihinde görece yeni bir olgu olarak, klasik Kemalizme özgü modern devlet pedagojisine eşlik eden bir ‘sivil’ Kemalist pedagoji geliştirilmeye çalışıldı.” (Necmi Erdoğan, “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya” içinde, (der.) Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, *Kemalizm, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Kemalizm, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 585.)

karşıtı değişkeniyle arasına mesafe koyuyor ve liberal bir yeni-milliyetçi söylemle buluşuyor.²²

Bu çerçevede bir ideolojik kimlik sabitleyeni olarak Atatürkçülük (ve/veya Kemalizm), farklı versiyonları içinde “diğer”lerine (12 Eylülcü, fanatik, oportünist vb.) karşı, “gerçek”lik ve “sahte”lik temelinde mesafe alınmasını gerektiriyor. Üsküdar Amerikan Lisesi ve Cornell Üniversitesi mezunu, aile şirketine üst düzey yönetici Leyla (30), Atatürk’ü “hataları”yla seviyor: “Kendimi Atatürk gençliği olarak görüyorum, fakat Atatürkçü olarak bildiğim birçok insanda da şey meyli var, Atatürk’ü tanrılaştırma, Atatürk’e hiçbir şey söyletmemeye olayı var. Onu çok yanlış buluyorum, **Atatürk de bir insandı, onun da hataları var, şeyleri vardı...** Artı Atatürk’ün o dönem şeylerini de bir nevi yorumlayacak olursak, biz küçük bir diktatörlükle demokrasiye geçtik. Yani bir nevi o ne dediyse o oldu ve halk şey yaptı yani o da tartışılmıyor veya tartışsak da birisi çıkıp Atatürk de diktatörsel bir açıdan bu noktaya getirdi dese şey çıkar, yani tartışılmaz, tartışılabilir çok büyük olaylar çıkar.” Leyla’nın söyleminde önemli bir yer tutan “insan Atatürk” vurgusu, Nazlı Ökten’in 1990’larla birlikte özellikle eğitilmiş, kentli orta sınıflarda tanık olunan, “kişiselleştirilmiş Atatürk imgelerinin tüketiminde ciddi artış”ın katkıda bulunduğu ve ana akım medyanın desteklediği “Atatürkçü olmaktan Atatürksever olmaya yönelen tavır”da ifade buluyor.²³

Kendisini açıkça ulusalcı olarak tanımlayan İstanbul Saint Joseph ve İstanbul İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi mezunu sanayici Mehmet (61) milliyetçilikle ulusalcılık arasında “çok keskin çizgiler” olduğu kanaatinde: “**Ulusalcı derken, ben ülkem değerlerine, cumhuriyetin getirdiği değerlere sonuna kadar sahip çıkıyorum.** Mesela bir TELEKOM’un satılışı beni çok üzmüştür. Özelleştirilen, kıymetli gördüğüm bütün sınai tesisler benim için bir üzüntü kaynağıdır.” Kemalizmin “çok farklı” şekillerde yorumlanması nedeniyle kendisini “çok rahat” bir biçimde Kemalist olarak tanımlayamayan Melek’in (47) ise, ulusalcılık ile “birebir” olmamakla birlikte paylaştığı şeyler var: “**Ulusalcılarla AKP, şeriat karşıtlığını paylaşıyorum.** Sonuçta çıkarlar uğruna ekonomik, işte yolsuzluklara karşı olmak babında yürekten paylaşıyorum.”

“Ulusalcılık”, Ergenekon operasyonu ve soruşturması konjonktürünün de katkıda bulunduğu “müphem” içeriğiyle görüşmecilerde tedirginlik yaratıyor; nadiren ve çekingen bir dil üzerinden ifade buluyor. Bu yönüyle ulusalcılık, olunandan çok atfedilen bir kimlik. Notre Dame de Sion Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi mezunu, öğretim elemanı İrem (32), “**Ben biraz ulusalcıyım, onu biliyorum, onu hissediyorum. Söylem biraz öyle.** [ulusalcı derken...] **Yani, nasıl diyeyim, biraz devletçi, –şimdi çok korktum söyleyeceğim şeyden kafamda geçirirken ama- ben devletin düzeninin bireylerin iyiliği için olduğunu düşünüyorum.** Aslında devlet düzenini savunmamın amacı aslında birey özgürlüklerinin bu sayede daha iyi kurulacağı...”

Atatürkçülük, Kemalizm ve ulusalcılık arasındaki ayrımlar hakkında “çok yazık!” diye düşünen Galatasaray Lisesi ve Mimar Sinan Üniversitesi Grafik Bölümü mezunu, tasarımcı Bülent (39) söz konusu farklılaşma-

22 Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 109-110, 114. Bora’ya göre liberal yeni-milliyetçilik, resmi milliyetçiliğin “modernist-Batılılaşmacı damarı”nın ürünü olan ve “modernleşmeyi iktisat ideolojisiyle anımsandıran, modernleşme sürecinin kalkınmacı-gelişmeci veçhesini öne çıkartan bir söylemdir (...) Liberal milliyetçiliğin gurur kaynağı, yerli piyasanın global piyasaya eklemlenme ve dünya piyasalarıyla aynışma düzeyidir.”

23 Nazlı Ökten, “Atatürkçü Olmak ya da Olmamak” içinde, Hülya Uğur Tanrıöver, *Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun?*, Hil Yayınları, İstanbul, 2008, s.68-69. Ökten bu “tavır değişikliği”ni şöyle açıklamaktadır: “Mitoslaştırılmış bir Atatürk imgesinin, kabaca küreselleşme sonrası olarak niteleyebileceğimiz bir toplumsal dünyanın (ya da artık toplumsal bir bütün olarak algılanması gerektiği hissedilen “dünyanın”) nesnel yapılarıyla uyumsuzluğunu gören kentli orta sınıflar ‘insan Atatürk’le yeni bir seçenek üretmektedirler. Medyanın tüm gücüyle desteklediği bu yeni seçenek, aslında Atatürkçülüğü siyasi bir seçenek olmaktan çıkarıp kişisel bir anlatının boyutlarına getirmektedir.” Ökten, okullarda özellikle 10 Kasım anma törenlerinde öğrencilere izletilen Can Dündar’ın 1993 yapımı *Sarı Zeybek* belgeselini “insan Atatürk” eğiliminin milâdi olarak nitelendirmektedir. (s. 70-71). Bu bağlamda 29 Ekim 2008’de 175 kopyayla vizyona giren *Mustafa* filmi etrafında yapılan tartışmalar ve yaşanan derin kutuplaşmaların, “insan Atatürk” imgesinin siyasete “rücu” ettiğini göstermesi açısından Atatürkçü kesimler arasında yeni bir kümeleşmeye yol açtığını dikkate almak gerekiyor.

rın “yeni”liği karşısında tedirgin: **“Bir durumda beni belli kişiler, belli meseleler hakkında konuştuğumda, beni ulusalcı olarak niteleyebilirler. Eskiden yoktu ki böyle şeyler.** Ben değişmedim, değiştiğime inanmıyorum, sadece bir reaksiyon vermekteyim, şu dönem. Ama insanın dönemleri vardır, biyolojik dönemleri vardır vesaire vesaire, ama bir merkez çizgiden çok çok uzaklaştığımı düşünmüyorum.”

Kadıköy Anadolu Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi mezunu olan ve uluslararası bir şirkette üst düzey yöneticilik yapan Neveser’e (51) göre “Eğer MHP’nin dediği milliyetçilik, öbürlerinin mesela “Biz Kaç Kişiyiz Hareket”’nin, CHP’nin vesaire yaptıkları ulusalcılıksa, bunlar değerleri ayrıştırarak ayırt edilebilecek şeyler.” Neveser, Türkiye’de milliyetçiliğin olmadığı kanaatinde: “Sonuçta ben Almanya’da yaşamış, Fransa’yı da yakinen bilen bir kişi olarak, milliyetçiliğin daniskasını, artı keza Amerika’nın ne olduğunu bilirim, oralarda gördüm. **Bizde milliyetçilik diye bir şey yok henüz. Yani ulusçuluk cinsinden olmayan, ama ulusunu, vatanını seven insan olarak onun kalkınmasını isteyen insanlar bütününe ulusalcı deniyorsa, evet ulusalcıyım. Yani bu artık ayıp hale filan geldi. Onun için de net olarak söylenmesi gerekiyor onun, altında ne var diye (...)** O grupla “Siz ne diyorsunuz, bir anlatın kardeşim” diyerek onlarla görüşmeye gittim, Tuncay Özkan ile. Yani aynı yerdeyse ve hakikaten inanıyorsan ben elimden geldiğince yardım yapayım. Ama sen popüler bir insan oldun, o sayede diye kendini kaldırmak için bir şeyse de hiç kimse de senin arkandan gitmez bu saatten sonra, yani sen Fetullah’ın acaba başka bir aleti misin diye de bakarım icabında, CHP’yi bölmek gibi bir işe yarayacak sonunda (...) Bir tarafta hakikaten çok iyi niyetli insan grupları olduğundan eminim, yüz yüze karşılaştığım zaman görüyorum. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’ndeki insanlara gidip baktığımda, orada gördüklerim, tanıdıklarım Atatürkçü Düşünce Derneği’nde falan pırıl pırıl insanlar birçoğuyla da aynı yolda ilerleyebilirim. Hatta bizi bir çalışma grubu diye çağırmıştı Tuncay Özkan. Gittim, 7, 8 kişilik farklı meslek gruplarından bir insan grubu, “biz niye bir aradayız?” diye sorduk öncelikle tanışırken, hepsi oraya kafasında soru işaretleriyle gelmiş, “bu nedir bir bilelim hele” diye gelmiş doğru düzgün insanlardı. Yani demek ki, böyle bir sürü insan var. Yani oradaki ortak paydayı bulup, şu memleketi biraz rayına oturtup ilerletmek lazım. Gerisi bence fasarya yok milliyetçilik, yok ulusalcılık, AB’ye girsek mi, yok radikal İslâm mı gelir, ılımlı mı olalım bunlar bence fasarya...”

Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği süreci, modernleşmeci/Batıcı bir sosyalizasyon sürecinden geçen ve Batılılaşma alanını monopolize eden elitleri, Atatürkçü-Kemalist-ulusalcı temelinde ayrıştırmalarının yanı sıra, AB yandaşları ve karşıtları şeklinde yeniden kümeleştiriyor. Haluk’un da (47) ifade ettiği gibi, “Yorum girince işin içine herkes kafasına göre yorumluyor. Mesela işte kimi diyor, Atatürk AB işte çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmamız için Batı’yı hedef göstermiştir, bizim AB’ye girmemiz Atatürkçülüğe uygun bir şeydir. Biri de diyor ki tam bağımsız olmamız lazım, orası bizim milli, ulus devlet, üniter devlet yapımıza bir tehdittir, onlar bizim bu yapıyı bozmak için uğraşıyorlar, AB bizim için bir tehdittir, Atatürkçülüğe aykırıdır. Yani bu da Atatürkçü.”

Kısacası Atatürkçülüğün (ve/veya Kemalizm) “meal”ine ilişkin farklılıklar, görüşmecileri AB taraftarları ve karşıtları şeklinde yeniden kümeleştirirken²⁴, Türkiye’nin AB’ye üyeliği konusundaki karşıtlık genelde kategorik değil, yönetsel/savunmacı bir söylem içinden ifade buluyor. Bununla birlikte, AB’nin ekonomik alanda ve demokratik standartların yükselmesi anlamında sağlayacağı yararlar nedeniyle Türkiye’nin üyeliğini koşulsuz destekleyenler de dahil olmak üzere görüşmecilerin tümüne yakın bir bölümü, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olarak kabul edilmeyeceği kanaatini paylaşıyor. “Avrupa bizi istemiyor” cümlesiyle özetlenen bu ka-

24 Görüşmecilerle tanık olunan kümeleşmenin, Mehmet Uğur’un AB’yle bütünleşme süreciyle ilgili olarak ifade ettiği ve Türkiye’deki genel eğilimi yansıtan “dikey çizgilerle bölünmüş olan politik yelpazeyi bir de yatay olarak bölmesi” olgusuyla tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Uğur şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu bölünme iki anlama gelmektedir. Birincisi, çeşitli politik örgütler, meslek örgütleri ve siyasal örgütlerin büyük bir çoğunluğu AB-yanlısı ve AB-karşıtı eğilimleri aynı zamanda içinde barındırmıştır. İkincisi, söz konusu örgütler ve hareketler zaman içinde AB’yle bütünleşme konusunda tutum değiştirip, yatay bölünmenin altındaki üstüne veya üstünden altına doğru pozisyon değiştirmiştir.” (Mehmet Uğur, “Türkiye’de Avrupa Birliği Sorunu, Kendini Yeniden Üreten Bir Yatay Bölünme Hikâyesi”, içinde (der.) T. Bora ve M. Güntekinligil, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1016.)

naat²⁵, AB'nin "Haçlı Birliği"ni temsil etmesinden, milliyetçi /ırkçı olmasına, ekonomik ve jeostratejik nedenlerden demografik gerekçelere kadar çok geniş bir yelpazede ifade buluyor. Bu noktada özellikle belirtilmesi gereken husus, görüşmecilerde tanık olunan Avrupa Birliği'ni içindeki farklı siyasal aktör ve yapıları dikkate almaksızın monolitik bir yapı olarak değerlendirme yönündeki eğilimdir. Sonuç olarak Avrupa Birliği, görüşmecilerin "Batı'yla imtihan"larında Avrupalılıklarının sağlamasını yaptıkları bir süreç olarak öne çıkıyor.²⁶ Bu çerçevede vize alma ya da ihracat yapma konusundaki "eziyetler"le gündelik yaşamda birebir, kişisel olarak deneyimlenen AB, görüşmecilerin tepkiselliğinin somut delillere dayandırılmasında işlevsel bir önem taşıyor.

Öte yandan Avrupa Birliği sürecinde yaşanan onur kırılma duygusu, bazı görüşmecilerin Avrupa'da "beden"leşmesine, yaşadıkları toplumla olan imtizaçsızlıklarını Avrupalılaşarak, "medeni Batı"nın "geri Türkiye" imgesini içselleştirerek iki yönlü tepkilerini ifade etmelerine de zemin sağlıyor. "Avrupa bizi istemiyor" kanaati "Ben de olsam alman"la bütünleşiyor.

Türkiye'de son yıllarda yaşandığını düşündüğü muhafazakârlaşma eğilimlerinden rahatsızlığını ifade eden Ayla (41) bu tepkisini şu sözlerle ortaya koyuyor: "Çok açık bir şey söyleyeyim... Bazen ben bile halkın -ki ben de o halktan biriyim- hepimizin aynı olması tabii ki mümkün değil, ama bir seviyeye gelemediğim olmasından o kadar mutsuzluk duyuyorum ki, bizden olmayan insanlar zaten bizi kabul etmez."

İzmir Özel Türk Koleji ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu Nihal'e (47) göre, "Artık Türkiye'nin bu oyunu anlaması lazım. Çünkü AB bu Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra çok şey oldu, çok daha milliyetçi ve kültürlere sadık bir toplum oldu. Bu da gayet doğal, biz ise devamlı daha Müslümanlaşıyoruz. **Adam bizi niye alsın içine? Avrupa alt üst olsun diye mi alsın?**"

"Müslüman AKP"nin AB sürecine verdiği destek ise, görüşmecilere göre, tümüyle "takiyye." Begüm (34) yakın çevresinde tanık olduğu AB karşıtlığında AKP'nin üstlendiği rolün belirleyici olduğunu düşünüyor²⁷: **"Bu AKP taraftarları o kadar Avrupa Birlikçi ki bizim çevremizdeki insanlar, hayır biz öyle değiliz demek için çok anti-Avrupa Birlikçi. Aslında Avrupa Birliği'ni daha çok onların desteklemesi gerekirken -ne bileyim işte kolejde okumuş, Avrupa'da eğitim görmüş, bilmem napmış- ve onların daha çok bağı varken..."**

25 "Avrupa bizi istemiyor" kanaatinde, Çağlar Keyder'in dikkati çektiği gibi, Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde devlet seçkinleri ve politikacıların bir yandan AB'ye girme konusunda kararlı oldukları görüntüsünü verirken diğer yandan da ortaya çıkan çeşitli "engellemeler"i milliyetçiliği retorikle pekiştirmesinin; 1999'da AB adaylık statüsünün tanınması sonrasında ise toplum mühendisliği konusundaki geleneksel statüsünü yitirme tehlikesiyle muhalif tavrını ilk kez açıkça koymasının ve son olarak bürokratik milliyetçiliğin etno-seküler Türklük anlayışının dışında kalan İslâmi ve Kürt muhalif grupların önce AB adaylık daha sonra da üyelik sürecini desteklemelerinin de etkili olduğunu dikkate almak gerekir (Çağlar Keyder, *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 231-237.)

26 Taner Timur, "Türkiye'de Kimlik, Politika ve Gerçekçilik. Tarihi Bir Panorama", içinde (der.) Artun Ünsal, *75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 138. Bu yönüyle görüşmeciler, emperyal gelenekten devralınan üstünlük duygusunun zedelenmesiyle içe kapanan ve Batı'nın kendisini "barbar ilan ettiği inancında" olan, Taner Timur'un ifadesiyle "ortalama Türk" insanının çok da uzağında yer almamaktadır. Timur'a göre "ortalama Türk, Gururu 'ben Avrupalıyım' demeye engel olduğu için, bunu Avrupalı'dan duymak ister. Bunu duymadığı ölçüde de yabancıya karşı kuşku ve antipati besler."

27 Görüşmecilerin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine yönelik algı ve temsillerinde "Avrupa bizi istemiyor" cümlesiyle özetlenebilecek hâkim söylemi, CHP seçmeninin giderek genelleşen bir eğilimiyle de açıklamak mümkün. Başka bir anlatımla bu yaklaşım, son yıllarda Türkiye'de Avrupa Birliği üyeliğine verilen destekte gözlemlenen istikrarlı düşüş eğiliminin ötesinde, Hakan Yılmaz'ın 2006 tarihli *Türkiye'de Muhafazakârlık. Aile, Din, Batı* araştırmasında da belirtildiği gibi CHP seçmenlerinde gözlemlenen hızla AB karşıtı kampta yer alma olgusuyla, Mayıs 2003–Ocak 2006 arasında CHP seçmenleri arasında AB destekçiliğinin, diğer parti seçmenleriyle karşılaştırıldığında en yüksek oranda azalmasıyla (23 puanla) açıklanabilir. (Hakan Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakârlık. Aile, Din, Batı: İlk Sonuçlar Üzerine Genel Değerlendirme*, Yayınlanmamış Araştırma Raporu, 2006.) 18 yaş ve üstü nüfusu temsil eden 1.644 kişilik örneklem kullanılan kamuoyu yoklaması 16 Aralık 2005-6 Ocak 2006 tarihleri arasında, 15 ilin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde hanelerde yüzyüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/OSI-Conservatism-Sunus-Yorumlar1.28465456.pdf.

“Öteki”ler: Gayrimüslim Azınlıklar, Kürtler ve İslâmi Kesimler

Lozan Azınlıkları: Soru(n)suz Birliktelik

Araştırmamızın bulgularından biri de aşağıda görüleceği üzere Kürtlerle ya da islâmi kesimlerle karşılaştırıldığında Lozan azınlığı gayrimüslimlere yönelik “ötekileştirme” söyleminin azaldığı ve Bertrand Buchwalter’in “romantik birliktelik” söyleminin öne çıktığıdır.²⁸ Rifat Bali’nin *Tarz-ı Hayattan Life Style’a, Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*’da, mizahi bir biçimde “Yorgo, Kevork, Moiz! Bizleri Bırakıp Nerelere Gittiniz?” olarak özetlediği bu duygunun arkaplanında hiç kuşku yok ki, Türkiye’nin 1980’li ve 1990’lı yıllarda yaşadığı dönüşümler bulunmaktadır. Bu süreçte, Bali’nin de vurguladığı üzere “özellikle İstanbullu entelektüellerle genç kuşak arasında kendini gösteren ‘yitip gitmiş İstanbul’a duyulan nostalji’ söylemi”, insani dokusuyla taşralaşan, kırsallaşan ve kültürel anlamda yozlaşan İstanbul’un kozmopolit geçmişine atıfla birlikte keşfedilen azınlıklar ve bu süreçte gerek akademik ve popüler yayınlarda gerekse görsel ve işitsel medyada öne çıkan “çokkültürlülük dili”, “kozmpolit bir hayat tarzını zaten doğal olarak benimseyen kentli elitler” tarafından içselleştirildi: “Azınlıklar, kendilerini ‘İstanbul’un aslı sahipleri’ olarak gören, kentin ‘köylüler’ tarafından istila edilmesinden sürekli şikâyetçi olan İstanbullu elitler tarafından da sahiplenildi. Bunun nedeni kentli seçkinlerin ‘İstanbul’u işgal eden köylüler’ karşısında kendilerini azınlıkta hissetmeleri ve ‘azınlıkta olma’ haleti ruhiyesine girmeleriydi.”²⁹ Arus Yumul’un da dikkati çektiği gibi, bu süreçte “Gayrimüslimlerin İstanbul’u terk etmesiyle şehrin ‘medeni’ olma özelliğini kaybettiği dile getirildi. Gayrimüslimler korunup kollanması gereken değerli, ezoterik objeler olarak yeniden kurgulandı. Gayrimüslimlerle yaşamış olmak, onların hayatlarına tanıklık etmiş olmak, hatta gayrimüslim komşusu/arkadaşı olmak birer statü simgesine dönüştü.”³⁰

Azınlıklar: En Yakın Arkadaşlar

Araştırmamızda görüşmecilerin hemen tümü, yakın çevrelerinde (okul ya da iş), “en yakın arkadaşlar”ı arasında gayrimüslimlerin bulunduğunu ifade ettiler. “En yakın arkadaşlar” arasında gayrimüslimlerin bulunduğu yapılan vurgu, yukarıda Rifat Bali’nin işaret ettiği azınlıkları sahiplenme sürecinde etkili olan konjonktürün yanı sıra, görüşmecilerin özellikli/nitelikli bir topluluğun üyesi olduklarının teyidi anlamında da işlevsel bir önem taşıyor. Başka bir anlatımla “en yakın arkadaşlar”ın ifade ettiği sosyal sermaye, Türkiye’nin önde gelen prestijli okullarından mezun, Batılı/modern yaşam tarzının taşıyıcısı kesimlerin kendilerini ve mekânsal çevrelerini (okul, işyeri, kent vb.) birlikte yaşama, saygı ve hoşgörü temelinde tahayyülünde önemli bir rol oynuyor.

28 Bertrand Buchwalter, “Portrait de la communauté arménienne d’Istanbul”, *Les Dossiers de l’IFEA*, 2002, s. 34. Buchwalter, medyadaki hâkim söylemlerden hareketle, Türkiye’de Ermeniler özelinde tanık olunan üç söyleme dikkati çekmektedir: Ermeni varlığının izlerinin silinmesi ve bu bağlamda görünmez kılınmasına yönelik söylem, şeytanileştirme söylemi ve Osmanlı hoşgörü iddiasının uzantısında yer alan ve Türkiye’nin bir mozaik olarak temsiline dayalı “romantik birliktelik” söylemi.

29 Rifat Bali, *Tarz-ı Hayattan Life Style’a, Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 143-144.

30 Arus Yumul, “Azınlık mı Vatandaş mı?”, içinde (der.) Ayhan Kaya-Turgut Tarhanlı, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 97. Yumul, birlikteliğe nostaljik yaklaşımla ilgili olarak Mc Cracken’den aldığı *patina* kavramına dayanıyor: “Bu nostaljik yaklaşım Mc Cracken’in *patina* (eski eşya üzerinde oluşan pas) olarak adlandırdığı özellikle ilgilidir. Mc Cracken *patina* terimi ile ‘eski’ ve nostaljik olmanın nesnelere attettiği yüksek statüye işaret eder. *Patina*ya sahip nesneler geçen zamanı hatırlatır. Seçkinlerin yaşam tarzları yok olmaya yüz tutunca *patina* hem sahibine özel bir statü atfeder hem de sahibinin artık varolmayan bir yaşam tarzına olan ilişkisini imleyerek ikircikli bir anlam kazanır. *Patina*yı nadir kılan bir daha asla geri dönmeyecek olan bu yaşam tarzına duyulan özlemdir. Türk toplumu da antikalar gibi diğer nostaljik kalemlerin yanı sıra gayrimüslimleri de *patinalı* nesneler olarak kurguladı. Geçmişten alınıp bugüne taşınan gayrimüslimler çokkültürlülük söylemiyle yorgun ve homojenleştirilmiş İstanbul’un ıslahı için dolaşıma sokuldular.”

Yukarıda “ben çok kör olduğumu düşünüyorum demek ki ben çok az insan tanıyormuşum” ifadesine yer verdiğimiz Mine’nin (51) etrafında tanık olduğu hızlı dönüşüm karşısında yaşadığı azınlıkta kalma duygusu, gayrimüslimlerle ‘romantik birliktelik’ söylemine açılıyor: “O kadar az ki. Gerçek hemşerilerimiz onlar bizim.”

“Gayrimüslim çok samimi arkadaşları” olan Peker (34) için İzmirli gayrimüslimler “özellikli” bir grup oluşturuyor: “İzmir’e o kadar göç almışlar ki, onlar burada yüzlerce sene yaşamış insanlar. Çoğu İzmir’in yüz senelik geçmişi var İzmir’de. **Onlar yüksek geçmişi olan insanlar...**” Görüşmecilerin önemli bir bölümünde tanık olunan, gayrimüslimlere olumlu nitelikler atfetmek adına seferber edilen “özcü” bakış açısı ve bu bağlamda gayrimüslimlerin her türlü farklılık ve çeşitliliklerinin ötesinde homojen topluluklar olarak temsili, Beşiktaş Anadolu Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İşletme (İngilizce) Fakültesi mezunu, çok uluslu bir şirkette üst düzey yöneticilik yapan Kemal’in (31) söyleminde ifadesini buluyor: “**Onlar hakikaten toplumdaki çiçek, onlara çok iyi bakılmalı. Benim çok yakın arkadaşlarımdan biri zaten gayrimüslimdir.** (...) Genel toplumda –ben bunu çok önemsiyorum, çok iyi bakmak lazım ama- rakam o kadar azaltıldı ki, çok önemli bir gündem maddesi değil. Medyada, şeyde, entelektüel hayatta çok fazla gayri Müslim insanla tanışıyorsun, çünkü Türkiye’nin o yüzde 1 gelişmiş insanların gelişmiş insan derken ekonomik değil, sosyo-kültürel, ne demek istediğimi anladın. **Hepsi üniversite okuyor gayrimüslimlerin.** Ama geniş halk kitlelerine baktığın zaman Türkiye’de azınlık diye bir şey yok. Yani Anadolu’nun bilmem ne köyündeki adamın azınlık görmüşlüğü bile yok ya da Anadolu’nun herhangi bir ilindeki. Ya da İstanbul’un herhangi bir varoşundaki bir adamın. Ama İstanbul’un Beşiktaş’ta ya da Ortaköy’de bir üniversitede olduğun, çalıştığın zaman görüyorsun..”

Gayrimüslimlerle “yakınlık”, bazı mekânları (okul, işyeri, kent vb.) birlikte yaşama ve hoşgörünün doğal mekânları haline getirmesinin yanı sıra, diğerlerinden farklılaştırma anlamında da işlevselliği yüksek bir söylemsel strateji oluşturuyor:

“Benim çok Yahudi arkadaşım vardı, Levanten arkadaşım vardı, biz gerçekten sınıfta yarı yarıya okuduk. Saint Joseph’ten 80 mezunuyum ben. Müthiş bir hoşgörü ortamı vardı. **Tabii İzmir’i Türkiye’den ayırmak lazım. İzmir’de hoşgörü iklimi hâlâ var.**” (Demet, 38)

“Biz İzmir’de yaşadığımız için, aslında ‘gavur İzmir’ derler İzmir’e. Biz çok iç içe yaşadık. Beraber olduk. Ben ‘Aaa, bu gayrimüslim’ diye hiçbir şekilde. Böyle farklı, şimdi bizim Amerikan Koleji’nde de bir sürü Yahudi arkadaşımız oldu, Hristiyan arkadaşımız oldu. **İçimizden biri gibiydi yani. Ben tabii Konya’da olmadığım için, Kayseri’de olmadığım için bunları net bilmiyorum, ama İzmir’de böyle bir ayırım olmadığını net biliyorum, çevremde.**” (Ebru, 33)

Görüşmecilerin ifadelerinde öne çıkan “okul”un bir mutlak hoşgörü mekânı olarak tahayyülüne rağmen “okullular” söz konusu olduğunda yapılan alan çalışmalarının bulguları farklı bir gerçekliğe işaret ediyor. Bu araştırmalardan biri de Nida Bikmen ve Diane Sunar tarafından Türkiye’nin en “seçkin” öğretim kurumlarından biri olan Boğaziçi Üniversitesi’nde büyük çoğunluğu orta ve üst-orta sosyoekonomik sınıfa mensup Türk kökenli 240 öğrenci (149 kadın ve 91 erkek) üzerinde gerçekleştirilmiş. Kentsel alanda yaşayanlar tarafından en iyi bilindiği düşünülen 10 etnik gruba yönelik tutumların incelendiği araştırmaya göre, Ermeniler, Romanlar, Rumlar ve Kürtlere karşı olan “sosyal mesafe” en yüksek düzeydedir (en büyük mesafe: aynı ülkede yaşamayı istememek; en yakın mesafe: evliliğe kabul etmek). Türklere ve Türklüğe asimile Müslüman gruplara (Laz, Çerkez, Gürcü vb.) atfedilen özelliklerin genellikle olumlu ve birbirine benzer olmasına karşılık “sosyal mesafenin” en yüksek olduğu dört grubun hepsine “güvenilmez” sıfatı atfedilmiştir³¹.

31 Nida Bikmen ve Diane Sunar, “Türk Milli Kimliği ve Etnik Önyargı”, Türk Psikoloji Derneği Ulusal Kongresi’nde sunulan bildiri, 9-11 Eylül 2002.

En Yakın Arkadaşlık - En Az Farkındalık?

Araştırmada “En yakın arkadaşlar” arasında gayrimüslimlerin bulunmasının, söz konusu toplulukların sorunları, devlet kaynaklı azınlık karşıtı politikalar ya da gündelik yaşamda maruz kaldıkları ayrımcılığa ilişkin farkındalık anlamında her zaman belirleyici olmadığı görüldü. Bu çerçevedeki sorulara verilen cevaplar değerlendirildiğinde dikkati çeken en önemli husus, azınlıklara karşı ayrımcılığın genelde gündelik yaşamda karşılaşılan toplum kaynaklı ayrımcılık olarak anlaşılması ve azınlık karşıtı resmi ya da gayri resmi politikalar ve ayrımcılık uygulamaları konusundaki farkındalık eksikliği oldu. İkinci husus ise, “en yakın arkadaşlar”la ilişkilerinde birlikte yaşamının ideal çerçevesi olarak saygı temelli mesafenin altını özellikle çizenlerin kimi zaman farkındalığı en düşük kesimleri oluşturması. Başka bir anlatımla Leyla (31) gibi gayrimüslim “çok yakın arkadaşları çok olduğu için” ayrımcılığa uğradıklarını “kesinlikle” düşünenler olduğu gibi, Begüm (34) gibi “çok yakın arkadaşları çok olduğu için” ayrımcılığa uğramadıklarını düşünenler de var. Bu konudaki farkındalıkta ise, konuşmak-konuşmamak yönündeki tercih belirleyici oluyor.

Cenk (26) göre “konuşmama”, birbirine karşı saygının ifadesi: **“Aramızda bu tip konular hiç konuşulmuyor nerdeyse, zaten herkes herkesin inancına saygılı, kimsenin de birisine bir şey kabul ettirme gibi bir derdi de yok.** O yüzden kişi bazında karşılıklı saygı çerçevesinde herkes istediği gibi yaşıyor.” Cenk’in en yakın fiziksel ve toplumsal çevresi, gayrimüslimlerin ayrımcılığa uğramadıklarına ilişkin kanaatinde belirleyici: “İzmir’de düşünmüyorum (...) Türkiye genelinde de açıkçası bildiğim bir şey yok. Yani, ama çok fazla sorun yaşadıklarını sanmıyorum, belki sadece İzmir’i gördüğümündür.”

Begüm’ün (34) çok sayıda gayrimüslim arkadaşı var: “Dolu dolu, çok çok çok... Yani benim çok çabuk sayabileceğim Şeli, Niley, İra, hatta iki İra, bir Medi, Melik, falan, öyle bir çokluktan da yani... (...) **Yani biz hiç takılmıyoruz ki böyle şeylere.** Sen Musevisin, sen Ermenisin, sen şusun busun, biraz...” Begüm, gayrimüslimlerin sorunlarına ilişkin tartışmayı da anlayamadığını belirtiyor: **“Hiç ben bunu anlamıyorum. Biz okul okumadık mı? İtalyanıyla beraber okudun, Musevisiyle beraber okudun. Yani ne bileyim, herkesle beraber okuduk. Hiç böyle bir şey yoktu.** Herkes birbiriyle beraberdi (...) **Yani bir tek farkımız vardı, din dersine girmezlerdi o kadar.”**

İzmirliilerin önemli bir bölümünde tanık olunan kentin mutlak hoşgörünün mekânı olarak temsiline karşılık Begüm, bu durumun yalnızca İzmir’e özgü olduğunu düşünmüyor: “Sanmıyorum böyle bir şey olduğunu. Nasıl olabilir? **Onlar da Süryanilerle beraber okudu. Onlarla beraber şey yapıyorlar hani. Olamaz ki. Hani Mardin’de de adam onlarla beraber.** Bunlar sonradan çıkartılmış, birtakım hedeflere göre kurulmuş yanlı teoriler. Yani sonuçta teori olmaktan çıktılar da.” Begüm’e göre, gayrimüslimlerin sorunlarının miladını Hrant Dink suikasti oluşturuyor: “Hani bu Hrant Dink olayına kadar, ya da hani bir papaz öldürülmüştü Trabzon’da. O ana kadar gerçekten hiçbir şey yoktu.”

Neveser (51), Türkiye’deki ayrımcılığa daha çok patronaj ilişkileri temelinde bakıyor: **“Ben gayrimüslim, müslim diye ayırmazdım. Dayısı olanla olmayan diye ayırırdım.** (...) Bugün gayrimüslim olup çok iyi şartlarda olan, her türlü hakkı olan insan da var, yerden yere vurulanı da mutlaka vardır.” Neveser, şirketin personel politikası gereği çok sayıda gayrimüslimle çalışıyor: “Şirkette bizim bir sürü arkadaşımız var. Üst düzey yönetici vesaire, bizde önemli bir şey çokkültürlülük dediğimiz şeye önem vermek, bize göre bir sıkıntıları yok, hatta birçok arkadaşımızda Ermeni ile evli. Yani her yerde Almanya’daki Türk ne durumda desiniz, buradaki Yahudi’den, Ermeni’den daha mı iyi durumda bilemiyorum?” Kendisine üniversiteler hariç gayrimüslimlerin fiili olarak devlet memuriyetinden dışlandıkları hatırlatıldığında şu cevabı veriyor: “İstiyorlar da mı çalışmıyorlar ben bilemiyorum açıkçası, orada bir cehaletim var onu söylemek istiyorum. Yüzeyde konuşulan konular ruhban okulu, bilmem, nedenini de incelemişliğim olmadığı için sıkıntıları nerelerde çekiyorlar tam bilmiyorum.”

Leyla (31) ise, görüşmecilerimiz arasında yer alan Ermeni kökenli Serpil'in en yakın arkadaşlarından biri olarak yaşanan sorunların farkında. Ancak bu "farkındalık", Serpil'de kendi yaşamıyla daha doğrudan ilgili gördüğü İslâmi tehdit algısı karşısında önemini kaybediyor: "...Türkiye'de sürekli cami dikiliyor. Mesela cami dikilmesine karşı hiçbir şey yok ama Serpil ve Serpil gibi insanların, Ermeni olsun, Ortodoks olsun, Yahudi olsun, iki üç tane ibadet edecek yeri var, kalkıp İstanbul'un bir ucundaysa öteki ucuna gitmek zorunda kalıyor. Bunları da çok yanlış buluyorum yani onların da aslında hani, **onlara da ibadethane açılması gerektiğini savunuyorum ama biliyorum ki ibadethanelerin açılmasını iyice şeye bırakırsak her yerden Kur'an kursları pörtlenecek.**"

Farkındalık eksikliğinin en uç noktasında, bazı görüşmecilerin verdikleri yanıtlarda tanık olunan gayrimüslimleri yabancılarla karıştırma bulunuyor. Ender de olsa, Fethiye Çetin'in kamuoyunun gündemine taşıdığı devletteki "yerli yabancılar"³² algısı, yakın çevrelerinde gayrimüslimler bulunan eğitimli kesimlerde bile geçerli.

Dame de Sion Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu Ali (23) devlet kaynaklı ayrımcılık politikalarına örnek olarak azınlık okullarında yakın zamanlara kadar yürürlükte olan Türk müdür başyardımcısı uygulaması hatırlatıldığında şöyle cevap veriyor: "Belki o şey içindir. **Yani yabancıların, yabancı tehditleri azaltmak adınadır, Türkiye üzerindeki. [Ne gibi?] Kendi kararlarıyla Türk okullarını yönetip, gençleri de kendi istedikleri gibi yönlendirmelerini engellemek adınadır.** Ama bunun bir azınlığa yapılan bir şey olarak değil de çoğunluğun çıkarını korumaya yönelik bir... [Yabancılar derken kastettiğiniz gayrimüslimler mi?] Hayır, etnik köken... Fransızlar. Ama Hristiyanlar diye değil, Müslüman değil der diye de değil. Ne bileyim. Bir Türk öğretmenin ya da müdür yardımcısının denetliyor olmasının sebebi işte, eğitimin Türklerin kontrolünden çıkmaması kaygısı olabilir diyorum."

Kadıköy Anadolu Lisesi öğrencisi Songül (19), ancak azınlıklarla kimleri kastettiğimizi açıkladıktan sonra bazı sorunları olabileceğini belirtiyor: "Olabilir tabii. **Yani kendi ülkelerinde veya benim toprağım diye adlandırdıkları.** [Burası onların da toprağı değil mi?] Onların toprağı tabii ki burası ama yani nasıl diyeyim. **Ermeniysem Ermenistan'da yaşamayı tercih edebilirdim mesela. Hani Ermeni olan. Ermenilerin yaşadığı bir ülke.** [Sizce daha mı iyi olur öyle?] Zannetmiyorum. Zaten buraya karışmışlar artık. Tipleri de karışmışlar. [Bize benziyorlar diyorsunuz?] Bir tek Kiliseleri farklı galiba. **Ben çokkültürlülüktten şikâyeti olan bir insan değilim.**"

Sevcan'ın (38) yanıtı, gayrimüslimlere yönelik "yerli yabancılar" algısının son derece kaygan bir zemin üzerinde ilerleyebileceğini ortaya koyuyor: "Yaa, şimdi tabii yazılı bir şey yok ama. Böyle değişik bir şive duyduğumuzda, hani bir şey, Rus gördüğümüzde ha işte bak bu o... demek gibi bir şey. Biz böyle bir şive bozuk geldiğinde haa gayrimüslim ya da işte gâvur diyoruz, maalesef. [Peki devletin, sistemli ayrımcılık yaptığı bazı konular?] Valla, şu anda yok. Önceden olmuş, bunu kabul etmek lâzım, tarihimizde zavallı bu insanlara bir şekilde, yok vergi arttırılmış, yok bilmemne olmuş. Bir şekilde bırakıp kaçıp gitmek zorunda kalmışlar. Rahatsız olmuşlar. **Ama şu anda da tam tersi biliyor musunuz. Türkiye'yi böyle parselleyip parselleyip satıyorlar. Ve beş kuruş vergi vermiyorlar.** Sizin elli liraya aldığınız... [Ben yabancılardan söz etmiyorum ama... Türkiye'nin Ermenileri, Yahudileri...] Ha Türk, he he... [Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit vatandaşları olma anlamında var mı sorunları diyelim?] Azınlık oldukları için, zamanında gördükleri muameleyle içe dönük yaşamak zorunda hissediyorlar kendilerini. Zamanında Türkçe isim koymak mecburmuş veya dikkat çekmeyelim diye Türkçe isim konmuş, şimdi mahkemeye verip düzeltiyorlar falan filan yani. Ama bu insanlar hakikaten rahatsız olmuşlar yani. Dikkat edin hepsi kendi içlerinde görüşürler, çok fazla şey yapmazlar yani. [Ama devletten kaynaklanan herhangi bir ayrımcılık olduğunu düşünmüyorsunuz?] Şu anda hayır dü-

32 Fethiye Çetin, "Yerli Yabancılar", içinde (der.) *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslar arası Hukukta Azınlık Hakları* (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Lozan Antlaşması), İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, Kayhan Matbaası, İstanbul, 2002, s. 70-81.

şünmüyorum, düşünmüyorum ama **şu andaki Devlet dini, Müslümanlığı o kadar pompalıyor ki aşırı dinciler de mutlaka bir tepki gösteriyordur yani.**

Uzun yıllar Fransa'da yaşayan Bülent (39), gayrimüslim azınlıkların çeşitli sorunlar yaşadıkları inancında. Buna kendi "yurtdışı" deneyiminden hareketle bir örnek veriyor: "Çok azınlıktalar, çok küçük kaldılar, bir avuç kadar. **Ben de yurtdışına gittim, kendi dilini konuşunca falan insanların dönüp nasıl baktıklarını falan bilirim.** Ama bunun daha iyileştirilmesinin çaresi insanları rahatlatmaktan tabi geçer (...) Tanıdığım insanlar var. İçten ve dıştan, birebir akademik anlamda eğildiğim bir konu olmasa da, insani olarak bu vatandaşlarımı, komşularımı gözlemliyorum. Zaten bu kapsamda kolay bir kader değil diyorum. Ancak geçmişte bir süredir biriktirilen hataların ve negatif yaşanmışlıkların bir sonucu bunlar, belki bir çözümü vardır, belki yoktur." Bülent ayrımcılık yapıldığını düşünüyor, ama ayrımcılığın kaynağı mevcut hükümet: "**Ayrımcılık yapılıyor ama ayrımcılık yapan, ayrımcılık uygulayan kişiler kesinlikle Kemalist veya ulusalcı değiller, kesinlikle değiller.** Bilhassa sünni inancı tek din olarak devletin tepesine sokmaya çalışan ve biz aslında demokrasiyi ve özgürlüğü istiyoruz diyen bu ucube zümre, yani şeklen ve içerik olarak... [Peki devletten kaynaklanan bir ayrımcılık var mı?] Evet yani birtakım şeyler duyuyoruz. Mesela birtakım sorumluluk isteyen hassas mevkilere getirilecek kişilerin aile geçmişlerinin araştırıldığı, ordu da veya başka devlet kurumlarında böyle şeyler olduğunu görüyoruz. Ama doğrusu bu mudur? O ayrı bir tartışma, **başka ülkelerde de istisnasız böyleyse bizde de böyle olmasını normal karşılayabiliriz. Ama bir yerlerde de bunun sağlıklı istisnaları varsa, buyurun getirin deneyelim uygulayalım. Ama yoksa o zaman bu tartışılsın, ama Türkiye'ye yüklenmek, Türkiye'yi günah keçisi olarak parmakla göstermek de biraz aşırılık olur diye düşünüyorum ben.**"

Suskunluğu Bozmak: Bıçak Sirtında Yürümek

Ender de olsa "en yakın arkadaşlar"la suskunluğu bozma girişimleri ise, genelde olumsuz bir deneyimin yaşanmasına neden oluyor. Suskunluğun bozulması, " taraflar"ın görünürlük kazanmasına, soruların sorunlar getirmesine, "romantik birliktelik" algısının parçalanmasına yol açıyor. Ali'nin (23) suskunluğu bozma girişi bu tür bir deneyimi yansıtıyor: "Kızlar hakkında beraber konuştuğumuz veya beraber yediğimiz içtiğimiz... Onlar ne düşünüyor? **Onların ne düşündüğünü zaman içinde farkettim ben.** Önce bir suskunluk yani konuşmamak isteği gibi, sanki bir şeyden korkuyor gibi, sanki arkadaşlığımız bozulur ya da ne gerek var zaten yani on üç senedir tanıyoruz birbirimizi yani. Ne gerek var gibi bir şey (...) İlk, daha hiç böyle bir konu geçmemişti aramızda yani, politik ya da siyasi ya da ırkla alakalı. Ben bu konuyu açmaya çalıştığımda onlar kapatmaya çalışıyordu özellikle. Ve bundan rahatsızlık duydum, duyuyordum çünkü biz her şeyi paylaştıysak, her şeyi konuştuksak bunu da konuşabilmeliyiz. Sonuçta da açıkçası bu noktada yani istenmeyen noktaya da gitti yani."

Ali'nin suskunluğu bozma çabası, "en yakın arkadaşlar"ının maruz kaldıkları ayrımcılık biçimleri ile ilgili farkındalığını artırırken milliyetçi bir geri kaçışa da neden oluyor: "O anlaşmazlıkta ben şunu gördüm. Özellikle birisiyle anlaşmazlık çıktı. O ortaokula kadar Ermeni okulunda okumuştum. Daha sonra sekizinci seneden sonra Dame de Sion'a gelmişti. Diğerleri 12 yaşından yani ilkokuldan sonra Dame de Sion'a gelmişti. Onlarla daha iyi bir diyalog kurdum ama daha geç Dame de Sion'a gelen daha böyle Erm... daha böyle diasporayı savunan, daha bu konuda bizde *hard* solu savunan bir tavır takınıyordu. Sonunda kötü olduk. Daha sonra... Bunu sonra farkettim. Mesela o arkadaşın işte Kapalıçarşı'da çalışan arkadaşları vardı, kuyumcu, genç çocuklar, bizim yaşımızda ama, işte Ermeni lisesini bitirmiş, üniversiteye gitmemişler zaten filan. Onların da daha ziyade öyle olduğunu gördüm. Yani onlar da daha suçlayıcı şekilde takılıyor. Ama ben, on üç yaşından beri beraber olduklarım öyle takılmıyor. Yani daha anlayışlıydı tarzları bize karşı. Bu da ben de şöyle bir duygu doğurdu açıkçası; **ulus, yani milli eğitim, gerçekten de milli olmalı. Ermeni okulu ne demek yani? Buna Ermenice öğretilen bir şey sağlanabilir tabii ki, ufaklığından beri. Ya da okula benimle**

beraber gelir altı yaşından beri, ondan sonra akşam çıkar Emenice öğrenir. Ama bu okulların bence bu noktada Ermeni ulusalcılığı aşıladıklarını gereksiz bir şekilde, yani böyle bir hassasiyet oluşturdularına inanmaya başladım çünkü dediğim gibi daha on üç yaşından beri sen Dame de Sion'daysan ve Türklerle okuyorsan başka bir şekilde bu tip okulları..." Ali, bu yaklaşımının Türk milliyetçiliğiyle bir ilgisi olmadığını düşünüyor: "Şöyle bir Türk milliyetçiliğim, hiç kafatasçılığım yok. Ben hani milliyetçileri de severim ama, hiç hiç hiç hiç kimseyle problemim yok. Ama bunu görebiliyorsam da milli eğitimin gereklilik olduğunu düşünebiliyorum yani." Bir de orduda gayrimüslimlerin bulunmamasını ("bir tek orada...kesinlikle") "anlayabiliyor."

"Konuşmak", gayrimüslimlerin "yüzde 1500" ayrımcılığa uğradığını düşünen, bu konuda aile öyküsünden hareketle çok sayıda örnek veren, kendisini "Ne Ermeni, ne de Türk" olarak tanımlayan ("Hiçbir şey olarak tanımlamıyorum, ben galiba kimlik kazanma arayışı içindeyim.") Üsküdar Amerikan Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi (İngilizce) mezunu olan ve bir yabancı şirkette yöneticilik yapan Ermeni kökenli Serpil'in tarafından bakıldığında da "bıçak sırtında yürümek" gibi: "Bunun eğitim seviyesiyle inanın alakası yok. Ben bu tür konulara hiç girmez, konuşmaz, üstünde durmazdım... Ama insanlar o kadar taciz edici şekilde konuşuyor ki onların yanında da yabancı hissetmeye başlayacağım. Bu kendi arkadaş grubum değil illâ ki. [Ermeniler arasında mı?] Ermeniler arasında da öyle. Türkler arasında da öyle. Bizim çok küçük bir arkadaş grubumuz var aslında bakarsanız. Çok fazla insanla sosyalleşiyoruz iş aracılığıyla da, onla da bunla da. Ama azıcık da olsa politik altyapılı, azıcık da olsa bu etnik kökenlerle alakalı bir *discussion*'a girdiğiniz zaman insanlarla görüyorsunuz ki insanlar çok kapalı fikirli konuyla ilgili ve de en yakın, en fikrine güvenirim dediğiniz adam bile çok hassas oluyor, yani en çok okuduğum ve tartışmak istediğim, fikrine güvendiğim insanla, arkadaşım ile konuştuğumda bu konuyu böyle bıçak üstünde yürüyormuşçasına hissettiriyor (...) Ben denetim şirketinde çalışırken çalıştığım insanlardan bir tanesi şey sormuştu bana, sizin sorduğunuz gibi, Kıbrıs'ta bir aylık bir işe gitmiştik beraber, oturuyoruz yemek yiyoruz akşam 'Serpil, sen Ermeni kökenlisin değil mi?' Evet. 'Sen hiç bu ülkede zorluk çıktığını düşünüyor musun, sana zorluk çıkarıldığını?' Evet düşünüyorum, ben anlatıyorum şöyle şöyle, böyle böyle. Çocuk inanılmaz derecede tepki gösterdi bana. İnanılmaz derecede kızdı ve ben en son kavga etmedim tabii ki de tartıştık diyelim bir noktadan sonra, şöyle bir noktaya geldi, bana 'Ya sev ya terk et!' dedi, ya ne alakası var. Senin sorduğun soru bana bir şey soruyorsun senin görüşüne göre mi cevap olacak, ben de evet diyorum, çocuk dönüp bana 'Ya sev ya terk et!' diyor. Anlatabildim mi?"

"Hepimiz Hrantız, Hepimiz Ermeniyiz": Soru(n)suz Birlikteliğin Turnusol Kağıdı

Yukarıda en genel hatlarıyla yer alan "suskunluk" temelli bir arada yaşama ve hoşgörü anlatısında, Hrant Dink suikasti önemli bir kopuş yaratıyor. Görüşmecilerin önemli bir bölümü, Hrant Dink'i suikast öncesi tanımadıklarını ve cenaze törenine katılmadıklarını açıkladılar. Katılmama gerekçelerinde "ilkesel" (!) karşı duruşun (hangi amaca "hizmet" ettiğinin bilinmemesi, benzer bir duyarlılığın başka olaylarda sergilenmemesine duyulan tepki, vb.) yanı sıra özellikle gençler söz konusu olduğunda korku ya da ailelerin engellemesi de etkili olmuş.

Gayrimüslim çok samimi arkadaşları olan, İzmir'deki gayrimüslimleri "yüksek geçmişi olan insanlar" olarak tanımlayan Peker (34), İstanbul'da olsa dahi cenazeye katılmayacağını belirtiyor: "**Neden katılmazdım, çünkü bu özür.** Yani ben ne diye yürüyüş yapardım söyleyeyim, şey diye yapardım, 'Bu cinayetin gerçek sorumlularını bulun' diye yürüyüş yapardım. (...) Bu işin sonunu bulamayacaklar sonuçta, iki tane adamı hapse atacaklar bitecek. Ben şey yapardım, yani yürüyüş yaparken hesap sorulması için yürüyüş yapardım diye düşünüyorum(..). Ben yapmazdım, hiçbir koşulda da yapmazdım. **Benim tanıdığım insanlar da yapmazdı. Normal bir Türk de bunu yapmaz.** Onun için bence bunun için kalkıp da özür moduna girmektense bundan hesap sorar moduna girebilirdik diye düşünüyorum. Benim ağıma gitmez yani. **'Hepimiz Erme-**

niyiz' diye çıkıp da yürümek benim ağıma gitmez, sonuçta ben Ermenileri, aslında biraz onların Türk olduğuna inanan bir insanım. Belki benden daha çok Anadolu'ya hatta. (...) Ben gidersem Türklüğünden gider düşüncesinde olan bir insan kesinlikle değilim."

Ermenilerin İzmir'de kendilerini azınlık hissetmedikleri kanaatini taşıyan İzmir Saint Joseph Lisesi ve Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi mezunu Berk'in (28) Hrant Dink cinayeti ile ilgili düşüncelerinde medyadan beslenen dezenformasyon ve komplo algısının izlerini sürmek mümkün: " Her şeyden önce bir insan ölüyor. İyi bir şey değil yani. Şimdi dedik ya birçok yönden Türkiye geriliyor, lastik gibi çekiyor her güç. Böyle bir, PKK'ya daha çok Ermenilerin desteklerinden de bahsediliyor şey anlamında. Ki zaten ölümünü de bir süreç olarak düşünüyorum. **Bir adam öldü, ondan sonra PKK'nın olayları patladı. Askerlerin öldürülmesi vs.** Yani açıkçası çok şeyim de yok yani, o adam neden öldürüldü, hangi güçler öldürdü? Bilmiyorum. **Yani, sen siyaset bilimi okudun sonuçta bu konulara daha hakim ve şeysin. Ben zaten pazarlama çalışıyorum yani..**" Berk, İstanbul'da olsa da yürüyüşe gitmeyeceğini belirtiyor: "**Gitmezdim, çünkü neye hizmet ettiğimi bilmediğim için gitmezdim.** Anlatabiliyor muyum? Bilsen, işte bu adam bir şeylerin savunucusuydu, bu adam çok değerliydi, Allah kahretsin. Uğur Mumcu öldürüldüğünde yürüyüşe gittim. O öldürüldüğünde küçüktüm yani. Uğur Mumcu tamam, adam yani bazı şeyleri ortaya çıkarttı zaten. O adam Uğur Mumcu benim için daha değerli. Daha aktifti. Ki yani bütün söylemlerini vs. biliyorum yani. Gittim mesela." "Hepimiz Ermeniyiz" sloganı hakkında ise, "Şimdi tabii iletişim okuyan bir insan olarak da olaya nereden baktığına... Onlar tarafından bakıldığında evet, haklı bir slogan olabilir. Ama dış taraftan daha doğrusu bu konuyla aşırı ilgisi olmayan ben niye böyle bir şey söyledikleriyle ilgili çok bir fikrim yok. Ama ben Hrant değilim, kim olduğumla da ilgili çok bir fikrim yok. Ermeni de değilim. Ermeni olmak isteyen olsun, ona da karşı değilim. Ama şu ülkeyi de bir rahat bıraksınlar istiyorum. Azıcık bir durulsun, bir insanlar salim kafayla, sakin. Şimdi ben atıyorum, tamam Hrant Dink öldürüldükten sonra onunla ilgili bilgiler edinmeye çalışayım, onun ne olduğunu öğrenmeye çalışayım, niye olduğunu, ama bu süreç gerektiriyor. İki günde öğrenemem. Bir sene, iki sene. Bu adamın bir geçmişi var. Kaç yaşında öldü? 50 yaşında öldü bu adam. 50 yaşına kadar bir şey yaptı bu adam. **25 seneyi ben iki aya, iki güne sığdıramam ki. E Hrant Dink öldü, bir sene sonra Ergenekon başladı. Şimdi ben hangi birini öğreneceğim? Anlatabiliyor muyum? Ciddi anlamda şu haklıdır veya şudur budur gibi bir şey söyleyebilmem için bilgiye ihtiyacım var. Alabilirsin tabii de, tek yönden alınan bilgiyle olmuyor. Her taraftan bilgi alacaksın ki sen bir sentez yapacaksın (...)** Ya-rın ne olacak kim bilir? O derken, bu derken Hrant unutuldu gitti yani. Bana soruyorsun da."

Cinayet öncesi Hrant Dink'i tanımayan, daha sonra konuya "biraz aşına" olan Cenk (26), suikasti "dış güçler" in provokasyon amaçlı bir hareketi olarak tanımlıyor. İstanbul'da olsa yürüyüşe katılmayacağını belirten Levent, "Hepimiz Ermeni'yiz" sloganı konusunda diğer görüşmecilere oranla daha ılımlı: "Belki onlar şeyler bir gün bizim de başımıza böyle şeyler gelebilir, **biz de başka bir ülkede azınlık olarak yaşamaya gittiğimizde**, bir şeyler yaptığımızda bizim de başımıza aynı şeyler gelebilir. Eşitliği savunucu bir şey olarak da söylemiş olabilirler. Bilmiyorum yani bana öyle geldi."

Azınlıklardan "çok çok arkadaşı olan" Begüm (34), suikasti kesinlikle onaylamıyor ama yürüyüşe de katılmayacağını belirtiyor. "Yani neden şöyle olmasın, bu bir örnek teşkil etmiş ve etsin diye bir şekilde detaylandırılmış bir şey olabilir. Ama **cinayet haklı bir şey mi hayır. Hiçbir zaman savunulmaz. Ama başka bir bunun arkasından bir olay yaşadık. Bizim Güneydoğuda epey şehidimiz oldu. Dağlıca olayı. Sanırım net hatırlamıyorum ama burada o kadar kıyamet koptu, bu daha sönük kaldı.** Hepimiz Hrant'tık, hepimiz Dink'tik tamam da burada da bir tepki olması gerekiyor, bir tutarlılık yok bu ülkede. Orada mesela hep beraber yollara aktık, döküldük (...) Hayır değiliz... Hepimiz Ermeni falan değiliz. Ermeni Ermeni, Musevi Musevi, Türk Türk, Müslüman Müslüman. Ama hepimiz evet Türkiye'de yaşıyoruz ve hepimiz aynı şeyin altında yaşıyoruz. Kendi benliğimizi koruyarak yaşıyoruz. Benim onun inançlarına şusuna busuna hiçbir zaman saygısızlığım olamaz ama onun da bana olamaz. **Herkes kendisi hani, bir arada sadece uyumlu yaşıyoruz biz.**"

Hrant Dink'i tanımayan ve suikaste kadar gayrimüslimlerin sıkıntı yaşadıklarını düşünmeyen Ebru'nun (23) değerlendirmesinde "romantik birliktelik" algısının bozulmasına yönelik tedirginlik var: "Tamamıyla Türkiye'nin bu etnik gruplarına, bu barışçıl ortamına, toplumsal olarak beraber iç içe yaşadığımız o mozağimize vurulmuş bir darbe olarak düşündüm." Suikastın ardındaki güçler konusunda şunları söylüyor: "Valla ben okumuştum galiba. Trabzon'da bir jandarmanın mı, jandarma komutanlığı mı ortaya çıkmıştı. Ben daha çok şöyle düşünüyorum. Sanki sağ görüşçüler de şeriatçılar da MHP'li. Daha çok, neydi onların adı faşistlerin yaptıklarını düşünüyorum bunu. Biliyorsunuz onlar Türkler dışında insanlara hoşgörülle bakmıyorlar ve çok koyu MHP'liler. Bence öyle gibi geldi bana." İstanbul'da olsaydı yürüyüşe katılacağını belirtiyor. Ebru'nun slogan konusunda bir rahatsızlığı yok ("Hepimiz Ermeniyiz" biraz saçma olmuş, biraz aşırı olmuş bence. Çünkü bence deyim şu olmalı "hepimiz farklı kökenlerden de olsak hepimiz barış içinde ve kardeşçe yaşayabiliyoruz" gibi bir slogan olabilir. Yani, kendi kökenimi reddedip de ben işte şuyum gibi bir şey yok ama hani, beraber...) ama yine de belirtmeden geçemiyor: **"Atatürkçü Gençlik Görev Başına" sloganı kadar altına imzamı atmam.** Ama empati kurma babında hani Hrant Dink'in öldürülmesi açısından bizim dış dünyaya verdiğimiz tablo çok çirkin. İnsan sadece ve sadece etnik kökeninden dolayı öldürülmesi benim tüylerimi diken diken ediyor. Hani, o manada "Hepimiz Ermeniyiz" değil de, o konuda bir tepki olarak yürüyüşe giderdim."

Sevcan (38) slogan konusunda tepkili: "Ya, niye hepimiz Ermeni olalım? Tamam hepimizin kalbi onla, kalbi onun için çarpıyor, işte onun için üzgünüz falan deyin. **Bir kere cenazesinde ne işiniz var her şeyi bırakın, Hrant Dink'i de bırakın. Kimin cenazesine gittin? O kadar bizim gazetecilerimiz öldürüldü zamanında neydi o şeyler, neydi o ya, Hürriyet'te, Uğur Mumcular da bilmem neler de falan. Bütün o, hepimiz Uğur Mumcu'yuz niye demedin.** Hepimiz komünistiz niye demediniz." Mezun olduğu lisenin mail gruplarının da moderatörlüğünü yapan Sevcan cenaze sonrasında dolaşıma sokulan "Hepimiz i....yiz!" sloganını hatırlatıyor: O dönemde yazışma okumaktan beynim uyuşmuştu, çünkü Hrant Dink konusunda tabii çok farklı görüşler var. Kimisi oturup saatlerce nasıl bir pislik olduğunu anlatıyor. Öteki de diyor ki hayır öyle değil böyleydi diyor falan öyle gereksiz tartışmalar, bilmem neler falan. Sonra aradan bir zaman geçiyor, üç beş ay geçiyor, bu sefer bizim şeylerimiz şehit ediliyor, askerlerimiz, e niye o zaman, işte Kürtler de ölüyor, hepimiz Kürdüz diye niye yürümediniz? Niye askerlerimizin gitmediniz cenazesine? (...) Niye sadece Ermenilerle empati kurdular? Niye Kürtlerle kurmuyorlar? Niye Türklerle kurmuyorlar? **Niye vatani için sa-vaşan insanlar için empati duymuyorlar da sadece burada kendi cemaati için bir gazeteye yazı yazan adama, ben bakın öldürülmesini tasvip etmiyorum, çok yazık, hiç gerek yoktu. İsterse Türkiye'ye küfretmiş olsun yine de alıp kapının önüne koyacaksın ne hali varsa yesin.** Öldürmek zaten insanlık olmaz ama, onun için de yürümem, kimse kusura bakmasın."

Songül (19) suikasti, Türkiye'nin dış imajı açısından değerlendiriyor: "Ne diyorlar? Sanki şey gibi algılandı biraz. Türk, bir Ermeni'ye kıydı falan gibi algılandı. O yüzden kötü, kötü bir şey. İnsaniyet şu an kötü. Sonra hani şey olarak bakıyorsunuz. Bunun tabi Avrupa basınında nasıl bir izlenim verdiği? Bayağı bir abartılmıştır. (...) **Bence şey, hani, Ermenileri öldürüyoruz falan diye bir şey anlaşılmıştır büyük bir ihtimalle, bu da rahatsız edici bir şey.**" Songül, yürüyüşe katılmayı düşünmemiş: "Yani, şey dediler. Biz Ermeniyiz diyorsunuz ama işte Mehmetçiklerimiz ölüyor, hepimiz bilmem neyiz demiyorsunuz falan. Ama tabii bunun farklı bir boyutu var yani."

Ali'nin (23) Hrant Dink suikasti ile ilgili pozisyonunda Avrupa Birliği'nden Yasin Hayal'e uzanan bir dışlanma/ötekileştirilme algısı öne çıkıyor. Ali, görüşme sırasında ısrarla geri döndüğü vize konusunda çıkarılan engeller nedeniyle Finlandiyalı kız arkadaşına "kavuşamama" öyküsünde Yasin Hayal'leşiyor: "Ben bu konuda açıkçası, ben mesela daha teorik bir bazda Avrupa Birliği'ne evet dersem, Avrupa Birliği yolunda ilerlemeyi düşünürsem hayatımda yaşadığım bazı şeyler çok fazla. **Yani içimde nefret uyandıran şeyler oldu hayatımda aslında, Avrupa Birliği'ne karşı.** İşte kız arkadaşım Finlandiyalı mesela. Mesela vize alma olayları diyelim ki. İlk gittiğimde 2005'ti Finlandiya'ya. İlk üç günde vize vermişlerdi Fin Konsolosluğu ba-

na. Daha sonra ikinci kez geçen sene yılbaşında gitmek istedim. Uçak biletini aldım, bütün çantalarım, her şey tamam yani. O biliyorsun kafatasçı, biyometrik filan iğrenç geliyor bana. Mesela bir öğrenci olarak gidemiyorum... Ben ailem de gerilmişti o zaman mesela. Yani kapının önünden geçiyoruz mesela ve midem bulanıyordu hani yani. Ben onu Avrupa Birliği olarak algılıyorum, Shengen dolayısıyla, Avrupa Birliği ile alakalı bir şey ve gerçekten midem bulanıyor filan. Daha sonra gittim, işte Shengen şey değiştirdi, kanun kural değiştirdi, artık on beş günde verebiliyoruz dedi. Benim uçağım da bir hafta sonra idi. Ankara'ya filan bile yollasam alamadım uçak biletim yandı. Kız arkadaşımı ben senede sadece bir iki kere görebiliyorum ve göremedim. Fin Konsolosluğu'ndan, yani fahri konsolosluk var burada, çıktığımda aşağı yürüdüğümde aklımdan geçen tek şey, işte Uluslararası üçüncü sınıf öğrencisiyim, sosyal demokratım diyorum güya, yani bir sürü bir sürü bir şey, aklımdan tek geçen şeydi, böyle, yani, Trakya'dan Avrupa'ya ordu sürüyorum, hepsinin ağzına s... filan, öyle bir imaj geldi gözümün önüne. Bir harita böyle ve böyle yani kızgınlık, çok büyük bir kızgınlık. Ve o dönem mesela bu olaydan biraz önce, yani, bir iki, bir hafta önce sanırım Hrant Dink öldürülmüştü. Hrant Dink öldürüldüğünde, çok Ermeni arkadaşım var okulumdan dolayı filan, çok içim sızlıyordu yani. Hani hem daha düşünsel bir düzeyde hem de arkadaşlarımla yani daha yakından ilişkili olup toplumla alakalı olması bağlamında içim sızlıyordu. Ama daha sonra o dönem, yani, o dönem şeyleri analiz ettiğimde, mesela işte, milliyetçiliğe karşı olmanın yanlış bir algıdan geçtiğini düşünmeye başladım. Yani oradaki sorun o çocuğun milliyetçi olması değil yani. (...) Şunu hiç kimse düşünmüyordu bence. Ben üniversite öğrencisi olarak, çok yani oldukça iyi durumdayım, Finlandiya'ya gidemiyorum, kız arkadaşımı göremiyorum ve aklıma Avrupa'ya ordu sürmek geliyor. **Trabzon'da, ben Trabzon'a gittim bir kere bir gezi sırasında, kız arkadaşınızla elele tutuşup gezebileceğiniz bir yer yokken, bir geleceğiniz yokken, iş imkânınız yokken, yani okul yokken, üniversite yokken o çocuk nasıl hissediyor. Ve bir Ermeni yazar konusunda, ki bu Ermeni yazar, ne demişti tam şimdi hatırlayamazsam affedin işte... Bu düzeyde ben bile bir vize verilmediği için Avrupa Birliği'nden nefret edebiliyorsam bu çocuk niye duymasın ya da Türk halkı Avrupa Birliğini neden desteklesin (...)** O zaman işte birisi de "Hepimiz Hrant değiliz" diye bir pankart açmıştı. Ben onu anlayabiliyordum mesela. Hepimiz Mehmetiz diyen adamı anlayabiliyordum. (...) Ha öbürünü de anlıyordum. O çok başka bir şey; onu zaten anlayabiliyorum. Ama mesela hepimiz Mehmetiz, değiliz diyenleri anlamayanları anlamıyorum. Adamın neye tepki gösterdiğini anlamaya çalış yani. Bir Ermeni ölmüş, bu adam niye böyle bir şey yapıyor yani. Niye yani? Bunun tepkisi niye yani? Hatta işte o özellikle liberal insanların buna böyle çok ulusalcılığa ya da milliyetçiliğe karşı olmasını da algılayamıyorum, anlayamıyorum yani. Tabii ki onun da anlayabilmesini isterim yani hepimiz Ermeniyiz'in ne demek olduğunu."

Bülent (39), Hrant Dink'in cenazesine katılmak istediği halde işi nedeniyle katılamamış: "Daha önce Hrant Dink'i, tartışmaların kızıştığı, dava sürecini filan ben izlemiştim. Hatta Hrant Dink'in öldürülmeden önce miydi, sonra mıydı şimdi kesin olarak söyleyemeyeceğim, Fransız televizyonuna yaptığı bir beyanatı, konuşmayı orijinalinden dinledim. Çok hoşlanarak dinledim, çünkü açık açık siz de kabahatlisiniz dedi Avrupa'ya. Keşke Türkiye'de, ben rastlamadığım için söylüyorum, bu alt yazılı olarak gösterilseydi. Herhangi bir televizyon kanalı bunu gösterseydi, yapmadılar. Yani belki bir yanlışım vardır, belki ben rastlamadım, ama önemli bir belgeydi o, gösterilmediyse, gösterildi de ben kaçırmadıysam pardon bu büyük bir eksikliktir. Ama maksimum bilgimi paylaşmak için sizinle şunu da söyleyeceğim. **Hrant Dink bir yazısında zehirli Türk kanı kelimelerini kullanmıştı. Bu da onun bir kabahati, ama neden kabahati diyorum; ben bile bugün bir e-mail yollarken bir yere, bir arkadaşıma bir yazı yollarken tekrar tekrar okuyorum. Çünkü ağzım yandı, dilim yandı yani yaptığım hatalardan dolayı, karşı taraf beni yanlış anladı. Bir kalem adamı, bir yazar, bir gazeteci karşı taraf benim yazdığımdan ne anlar diye düşünmeliydi. Rahmetlinin tek eksikliği, kabahati bu bence, benim gözümde sadece bu.**" Bülent, slogana ilkesel olarak karşı olmamakla birlikte, Türkiye'nin özel koşullarını da anmadan geçemiyor: "Elbette sağlıklı olarak, Türk vatandaşlığının sağlıklı olarak anlaşıldığı ve yaşandığı böyle bir ülke olsaydık kimse 'Hepimiz Ermeniyiz' sloganının söylemek zorunda kalmazdı. Yine baştan yanlış bir tartışma görüyorum ben bunu, insanlar böyle bir slogan atmak zorunda bırakılıyorsa sorun orada değildir."

Ailesiyle “ilk ciddi kavgası”nı Hrant Dink konusunda yaşayan ve annesinin baskısı sonucu (“... kös kös evde oturdum. Bir şekilde yani tepkimi göstermek istedim. Annem, sana ne elin Ermenisinden dedi. Annemle o konuda çok ciddi kavga etmek zorunda kaldık. Hrant Dink’i duyar duymaz, benim vicdanıma dokundu, işin politik yönünü geçtim.”) cenazeye katılmayan İzmir Fen Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi mezunu Cansu (23), sloganın Türkiye’nin dış imajına olumlu katkısı olduğunu düşünmekle birlikte Hrant Dink’in “abartılması”ndan rahatsız: “Ermeni olduğu için öldürüldüyse buyurun biz de Ermeniyiz. Bir meydan okuma vardı yani, sanıyorum o meydan okuma kısmı sinirleri bozdu ve sonunda çok kötü bir okuma çıktı. Ama ben şey diye düşünüyorum, çok önemli bir olay, bir kere bu kadar tepkinin oluşması beni bile şaşırttı. Ben Fransa’ya hemen sonrasında gittim. (...) Bir açıdan da o tepkinin iyi olduğunu düşünüyorum, çünkü normalde bana şey diye dönecekti büyük bir ihtimalle, aaa bak Türkiye’de Ermeni öldürüldü diye, herkes aaa Türkiye’deki o protesto ne kadar güzeldi, biz çok şaşırdık hiç beklemiyorduk. Türk halkının da bu konuda duyarlı olduğu görmek güzeldi ama sonra **Hrant Dink’e olduğundan daha fazla anlam yüklendiği düşünüyorum** (...) Örneğin, tabii ki de bu Ermeni... Ben şey Ermeni cemaati çok sessiz bir cemaat, ne düşündükleri ne yaptıklarını fazla bilmiyoruz. Zaten cemaat sayısı, D. Hoca ile geçen gün bir tabir kullandı, kelaynak sayısı kadar kaldılar zaten. 2000 kişi diye biliyorum şu anda. Yahudi cemaati, hani biraz, devletle de en iyi ilişkide olanlar onlar, Ermeni cemaatini hiç bilmiyoruz, Hrant Dink ve Agos o görevi yerine getiriyordu. Biraz sessiz bir cemaatin bir şeyler ifade etmesine yarıyordu. Ama açıkcası Türk entelektüel hayatına inanılmaz bir katkısı olduğunu ben düşünmüyorum. Sanki Hrant Dink olduğundan daha fazla abartıldı diye düşünüyorum, özellikle sonraki süreçte.”

Birçok cenazeye gitmediği için Hrant Dink’in de cenazesine gitmeyen Neveser (51) sloganın “duygusal” ama “doğru” olduğu düşüncesinde: “Arkasından getirdiği tepkiler tabii ki hoş olmadı. Orada duygu karışıklıkları oldu açıkcası... Bundan sonra her konuda hepimiz bilmem neyiz haline geldi. Bence birçok Türk’ten çok daha Türk bir insandı bir kere yaklaşım olarak ve Ermeni meselesinde bizim *spokes works* olabilecek bir insandı; onun içinde yazık olduğundan öte Türkiye’ye çok puan kaybettiren bir durum da oldu.” Neveser suikastin azmettiricileri konusunda her türlü senaryoya inanmaya yatkın olduğunu itiraf ediyor: “Diaspora bile olabilir diye düşünüyorum, arkasında yani, çünkü diasporanın kabul ettiği bir insan da değildi Hrant Dink. Yani dünya artık öyle karışık oldu ki, İkizkuleler oldu, Amerika bunu kendi yapmıştır da dendi. Yani inanılmayacak bir şey de değil, her türlü tezgahlanabilir. Bugün şey var mı! Neydi o adamın adı, Talabani diyeceğim geliyor... [Usame Bin Ladin mi?] Heh, yaşıyor mu adam, yaşamıyor mu emin değilim, ikide bir gidiyorlar, çıkıyor filan gibi! Yani her türlü teknolojiyle her şey üretilebilir vaziyette, her türlü gizli servislerin bir sürü olanakları var. **Her senaryoya inanabilecek hale geldi insanlar. Ben eğri ile doğruyu karıştırıyorum, onun için Hrant Dink’in arkasında da tırnak içerisinde derin devlet merin devlet ne varsa onlar da olabilir, AKP’nin kendisi de olabilir, diaspora da olabilir, her şey olabilir bana göre.**”

İrem’in (32), cenazeye katılmama gerekçesinde diğer gazetecilere yönelik suikastler öne çıkıyor: “Tabii buradaydım ama katılmadım. Uğur Mumcu için ne düşündüysem aynı şeyi düşündüm. Sonuçta Uğur Mumcu’ya istesem de katılamazdım, o Ankara’daydı, ben İstanbul’daydım. Yaraydı yani, ben Abdi İpekçi’yi hatırlamıyorum, küçüktüm o zaman ama Uğur Mumcu sonuçta benim okuduğum, siyasi anlamda düşüncelerimi değiştirmeye başladığımda elimin altındaki kitapları bu belli bir his, bir bağ yaratıyordu sizde. O benim için ilk şoktu. Daha sonra Ahmet Taner Kışlalı için de aynı şeyi hissettim, ama Uğur Mumcu benim için çok büyük bir şoktu ama aynı şey Hrant Dink için de geçerli.” İrem, sloganı “doğru” bulmuyor: “Ya niye hepimiz Ermeni olalım. Hepimiz farklıyız, bunun böyle olduğunu kabul etmek lazım. Zaten bütün bu zihniyet hepimiz aynı şey olmak anlamında değil mi. O zaman şimdi bu şu mu demek, sen öyleysen biz de senin karşında yürüdük. Bırakın bunu ya, sen osun, sen osun, sen osun. O zaten öyle olmadığı için öldürülmedi mi. Gelin hepimizi öldürün, bunu rasyonel olmayan bir tepki olarak düşündüm ben. Rasyonel olmayan duygusal bir tepki, bir tepki verilecekse kalıcı bir tepki olsun sonuç itibarıyla (...) Davalar falan takip ediliyor, insanlar bunu çok daha etkin bir hale getirebilir. Öyle bir birliktelik, somut bir birliktelik, lafta değil. Gerçekten hissedilebilecek bir şey yarattığınız zaman bu bir şey ifade eder. Gerçekçi değil ki, verdiğiniz mesaj karşı tarafı gül-

dürmekten başka bir işe yaramadı. (...) O duygusal tepki Uğur Mumcu'da niye verilmedi. Kimsenin o slogan aklına gelmediği için mi, açıklaması bu mudur?"

Ermeni asıllı Serpil'in (28) Hrant Dink suikasti ve sonrasındaki cenaze ve anma toplantıları ile ilgili aktardıkları, açıkça dile getirilmeyen bir "cemaat baskısı"nın varlığını ortaya koyuyor. Serpil, "kişisel olarak tanıdığım" Dink'in cenazesine değil, duasına gitmiş. "Sonra ama Dink'i anma töreni oldu birinci yılında, yine Şişli'de toplanıldı. **Ona gitmeyi çok istediğim -birkaç arkadaş grubuyla beraber gidecektik- sonra arkadaşlar gitti, ben gidemedim. 'Neden dersiniz?' benim konuştuğum papazla konuştuğum zaman 'Ben kesinlikle gitmeni istemiyorum' dedi. 'Neden?' dedim. 'Çünkü bu çok büyük bir yalan ve bunu kullanarak bir şeyler yapılmaya çalışıldığını düşünüyorum. Gitmeni istemiyorum' dedi. Ben de tartışmadım, tamam dedim, gitmeyeceğim dedim o zaman. Ama bu şey değil, korku değil, hani bir olay olur, patlama falan olur, öyle bir şeyden dolayı değil, tartışmadım adama, sonra bir daha konuşma fırsatım olmadı. Aslında o konuşmayı onunla yapmak istiyorum. Birkaç ay geçti üstünden, dört beş ay geçti ama niye öyle düşündüğünü. Şeye de gittiğim zaman, kitap fuarında da Aras Yayıncılık Hrant Dink'le ilgili kitap çıkarmıştı zaten. 'Ali Topu At Agop Topu Tut mu?', öyle bir kitap çıkarmışlardı. Onunla ilgili söyleşi yapacaklardı yine bu papazla beraber gitmiştik. Biz o söyleşiye katılmak istemiştik, anma söyleşisine. Orada da mesela değişik tavırlı ve değişik konuşmalı insanlar vardı rahatsız edici ve çıktık dinlemek istemedik sonuna kadar. Yani, bu adamı anmak, adamın şahsıyla ilgili bir şeyler değil, yine orada da böyle politik bir şeylere dönüştürme işine dönüştü bir şekilde. Kullanıldığını düşündüğüm için. (...) **Ne için kullanılmaya çalışıldığını anlamadığım için kimler tarafından kullanıldığını da anlayamadım.** Ama bu Türkler, Ermeniler değil. Ermeniler de kullanıyordu bunu, yani bu bir şey değil, devlet kullanıyormuş gibi bir şey değil. Genel olarak yozlaştırılmış bir şeydi anlatabildim mi?" Serpil, slogan konusundaki tepkilerden rahatsızlık duymuş: "Ona insanların tepki göstermesi çok üzdü beni ve canımı sıktı, sinirlendirdi. 'Hepimiz Ermeni'yiz' aslında güzel bir slogan mı emin değilim ben. İnsanların 'Hepimiz Ermeni'yiz diye bir şey kaldırmış olması aslında Ermenilere ayrımcılık diye düşündürmüştü beni. Ama ben onu sempatik ve de kötü bir anda, acılı bir anda destek verici bir şey olarak yorumlamayı seçtim, ama insanların buna tepki gösteriyor olması çok canımı sıktı. Hepimiz Ermeniyiz diye slogan kaldırmak niye acaba bu kadar kötü yorumlandı insanlar tarafından. İnsanlar bunu bir tehdit olarak mı gördü kendilerine, kendi kimliklerine diye düşündüm ve de onun üstüne tartışılıyor olması bile üzücüydü."**

Kürtler: Soru(n)lu Birliktelik

Araştırmada görüşmecilerin Kürt sorununa yönelik algı ve temsillerini anlamak üzere, Kürt sorununun kaynakları, başta anadilde eğitim olmak üzere kültürel hakların tanınması ve son olarak Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) meclisteki temsiline ilişkin sorular yöneltildi. Kürtlere yönelik devlet ve toplum kaynaklı baskı açısı, hiç kuşku yok ki, iç ve dış konjonktüre bağlı olarak Lozan azınlıklarına karşı zaman zaman aktifleşen milliyetçi (popüler ve seçkin) tepki ve "ötekileştirme" süreçlerinden yapısal anlamda farklı özellikler taşıyor. Bahar Şahin'in de belirttiği "Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Kürtleri 'öteki' yapan(ın), modernite projesinin temel hedefleriyle uyuşmayan toplumsallıkları", başka bir anlatımla modernite öncesi, "barbar", "geri" ve "gerici" bir toplumsallık biçimini ifade ettiği şeklindeki algı³³ olduğu dikkate alındığında Kürt sorunu, kendisini Türk modernleşme projesinin doğal taşıyıcısı olarak gören eğitimli, orta üst sınıf kesimler açısından belirgin bir farklılık taşıyor. Bir başka temel farklılık ise, Mesut Yeğen'in de ifade ettiği gibi, gayrimüslimlerle ilgili meselelerin "Cumhuriyetin geleceğini ipotek altına alabilecek hacimde" olmamasına karşılık, Kürt sorununun "Cumhuriyeti birkaç on yıl daha meşgul edebilecek bir kudretle donanmış olması"ndan³⁴ kaynaklanıyor. Toplam nüfus içinde çok ufak bir yüzdeyi temsil eden, Türkleşmesi beklenmeyen ve varlıklarını görünmezlikleri sayesinde sürdüren Lozan azınlıklarına karşılık Kürtler, 1990'larla birlikte "düşük yoğunluklu savaş" çerçevesinde tanımlanan Kürt sorununun PKK ve güvenlik güçleri arasındaki şiddet sistematiğine sıkışmasına, Kürt hareketinin radikalleşmesine ve son olarak zorunlu göçe bağlı olarak büyük kentlerde görünürlüğü giderek artan önemli bir nüfus oluşturuyor. Öte yandan yazılı ve görsel basında Kürt sorununun temsil ve aktarımı, popüler kesimler arasında olduğu kadar seçkinler arasında da söz konusu sorunun tehdit algısına dayalı beka davası ve güvenlik siyaseti bağlamında değerlendirilmesinde etkili.³⁵ Son olarak Türkleşen Kürtlere karşılık önemli bir bölümünün asimilasyona gösterdiği direnç ve bu bağlamda giderek artan bizzat duygusu, "müstakbel Türk"ten "sözde vatandaş"a gelindiği noktada Kürtlüğün terör ve bölücülükle özdeşleşmesi, popüler Türk milliyetçiliği açısından olduğu kadar seçkin milliyetçiliği açısından da "öteki"leştirmede önemli bir rol oynuyor. Özetle, araştırmanın da ortaya koyduğu gibi, Lozan azınlıklarının görüşmecilerin "bize benzeyen bir diğeri"ni (*Alter Ego*) oluşturmaya karşılık Kürtler, "farklı bir diğeri" (*Alter*).

Kürtlerin ve Kürt Sorununun Öncesiizliği

Görüşmecilerin Kürt sorununun varlığı ve kaynaklarıyla ilgili olarak verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde, öne çıkan bulgulardan ilki, görüşmecilerin önemli bir bölümünün özyaşam öykülerinde Kürtlerin yokluğu ve buna bağlı olarak farkındalık eksikliği. Yukarıda Lozan azınlıklarıyla ilgili bölümde de ele alınan farkındalık sorunu, Kürtler özelinde değerlendirdiğimizde görüşmecilerin ırkçı/ayırıcı görünmeme stratejisi bağlamında değerlendirmek mümkün olmakla birlikte, söz konusu "prestijli" okulların mezunu, orta üst sınıf kesimlerin en yakın sosyal çevrelerinde Kürtlerin bulunması ihtimalinin daha düşük olmasından, yani gerçek anlamda yakınlık (*proximity*) sorunundan da kaynaklandığını dikkate almak gerekiyor.

33 Bahar Şahin, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt sorunu: Açılımlar ve Sınırlar", içinde (der.) Ayhan Kaya; Turgut Tarhanlı, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 103.

34 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.12.

35 Mayıs 1999'da İçişleri Bakanlığı'nın PKK ve Kürt hareketine ilişkin haberlerde kullanılacak uygun ve sakıncalı sözcük ve tanımlamalara ilişkin basın kuruluşlarına gönderdiği liste, terör ve güvenlik odaklı bir dilin geniş kitleler tarafından içselleştirilmesine katkısı bağlamında önemli ipuçları sunacak niteliktedir. Erbil Tuşalp, "Sansürlü Sözcükler", www.milliyet.com.tr/1999/05/20/haber/hab00..html'den aktaran Esra Ercan Bilgiç, *Vatan, Millet, Reyting, Televizyon Haberlerinde Milliyetçilik*, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2008, s. 50-51.

Leyla (30), okulda Kürt kökenli arkadaşlarının olduğunu hatırlamıyor: “Hani ben Kürt’üm diyen, öyle bir şey yoktu. Bilmiyorum ya da Kürt’se de sen Kürt müsün? **Hayır yani, ne bileyim? Alnında yazmıyor ki.** Doğu’dan gelen aileler vardı tabii, Doğu kökenli. Ama öyle bir konuşma yoktu.”

Mine’nin (51) Kürtlerin varlığı konusundaki farkındalığı ise, “PKK olayı” dolayısıyla olmuş: “Bu Kürt meselesi de çok enteresan. Ben tabii İstanbulluyum ama, İstanbul’da çok sayıda Kürt yaşıyor, görüyoruz. Bunlar da eminim ki son on senede gelmediler buraya. Şimdi ben bütün ortaokul, lise ve üniversite hayatım boyunca hiçbirinin Kürt müydü, Türk müydü şu muydu, bu muydu diye bir, yani böyle bir şey söz konusu olmadı. [Kürt olduğunu vurgulayan birisiyle tanıştınız mı?] **Hiç tanışmadım ya da birinin Kürt olup olmadığı üzerinde kafamı da yormadım yani. Mesela Bitlis’ten geliyor, ama Kürt’tür demedim. Belki şimdi Kürt herhalde diyorum, öyle bir şey yoktu.** [Kürt olmamayı özellikle vurgulamamak acaba varolan toplumsal, siyasal ortamın...] Bakın yanlış anlamayın, onu söylemek istemiyorum, onun karşımdaki insanın bir şey söylemesinden ziyade, belki ben denk düşmemişimdir, ben hiçbir zaman tanıştığım bir insanın ‘Bu Kürt müdür, işte ne bileyim Türk müdür, Laz mıdır, Gürcü müdür, nedir, hangi kökenlidir?’ gibi bir düşünce bir düşünce kafamdan hiç geçmedi ki. **Ermeni’yi ayırt edebilirsiniz çünkü ismi başka. Türk ismi olsa onu da anlamam yani.** Ermenilerin bilmemne‘yan’ diye biten soyadları olduğu için birinin Ermeni olduğunu biliyorsunuz. Ne bileyim, Yahudilerin daha böyle tip itibarıyla daha bir şeyleri var, yani bunlar anlaşılabilir ama şey, yani öyle Kürt birisinin... İşte onu söylüyorum bana bugün birisi mesela bu Bitlis’ten geldi, Bitlis doğumlu dese, “Haa bu Kürt herhalde” diye düşünürüm. **Eskiden öyle bir şey düşünmezdim, o zaman öyle bir şey söz konusu değildi çünkü.** Zaten bu hareketin işte üniversite son seneleri bu PKK olayının daha yeni yeni ortaya çıktığı, diğer gençlik örgütlerinin yanında esamisi bile okunmayan küçük bir örgüt olduğu dönemler onlar. Ondan sonra, 12 Eylül’den sonra onların yükselişi.”

Çevresinde tanık olduğu “kulaktan dolma bilgiler”e dayalı ayrımcılık ve önyargılardan duyduğu rahatsızlık nedeniyle Alevi kimliğini açıklamaya “gerek” duymayan Songül’ün (19) Kürtlere ilişkin farkındalığı, okuldaki deneyimlerine dayanıyor: “...**Anadolu’dan gelen birine yapıyorlar insanlar “Ayyii Kürt!” falan yapıyorlar. Mesela bir şey oluyor, Kürt mü ne, iğrenç, uzak dur falan.** (...) Sınıfta arkamda oturan bir çocuk var. Şey yapmıştı. Dedim ‘Ne diyorsun sen?’ falan. ‘Sana ne sen, Kürt müsün?’ dedi bana. (...) Olmam gerekmiyor da yani. Sonuçta ben de bir azınlık belki sayılabilirim yani.”

Kürtlere ilişkin farkındalık, bazı görüşmeciler için kayıtsızlık temelli bir “birlikte yaşama” anlatısının şifresini oluştururken, diğerleri için farkındalık, önyargı ve stereotiplere dayalı açık bir ötekileştirmeye yol açıyor. Kendisini “global vatandaş” olarak tanımlayan Robert Lisesi ve Boğaziçi İşletme Fakültesi mezunu trader Doğan’ın (32) Kürtlere ilişkin sosyal temsilde yukarıda Şahin’in de vurguladığı üzere “barbar öteki” hakim. Kürtleri “çok fazla sevmediğini” itiraf eden Doğan bu duygusunu şöyle gerekçelendiriyor: “Çünkü İstanbul’da doğdum ben. Yani... Kadıköy’de büyüdüm. İstanbul çok göç alan bir şehir. **Ben şey olarak da, Kürtleri çok sevmememin nedeni de hâlâ kabile hayatı yaşıyor olmaları.** Ya kabile hayatı yaşıyorlar, adamlar İstanbul’a gelmiş. Kaç kişi gelmiş? Şöyle, 50 hane gelmişler. Adamların ailesinde bir ihtiyaç heyeti var. Kadınlara inanılmaz baskı var. Bizde kadın konuşamaz der, kaç tane şey tanıdım böyle harbi Kürt çocuk tanıdım. **E böyle bir ortam, ben kabile hayatına inanmıyorum, ben böyle daha bireysel, global bir vatandaşım.** Şey de değil adam daha, devrimini tamamlayamadı, oralara gidemedi adam. [Gitmiş olanları da olabilir mi acaba?] Olabilir de zor olur. Oluyor yavaş yavaş. [Onlardan da Kadıköy’e benzer bir yerde yetişmiş insanlar olamaz mı?] Az. Yok gibi. Ancak sokağa yatmaya gelirler. İnşaat işçisi olarak.”

Berk ise (28) İstanbul Bağcılar’da askerliğini yaparken kendi ifadesiyle “Doğu’yu tanımış”: “Benim askerlik yaptığım yerde Doğulu çoktu, yüzde 80 Doğulu vardı. Kime sorsan, ne bileyim Muş, Hakkâri falan böyle tipler hep. İyi kötü oradaki insan profilini çıkarıyordum askerde. [Nasıldı gözlemleriniz?] Nasıldı? Şimdi tabii orada asker psikolojisi. Sonuçta, Batılı mısın, Doğulu musun değil. Orada tamamen askersin, bir birlik var, o kimlik altında geziyorsun, ama nasıllar? Mesela benim bazı fikirlerim, bazı düşüncelerim onlara enteresan

geliyordu. Değişik geliyordu yani, 'Nasıl ya?' falan oluyorlardı. Deniz görmemiş insanlar -ki üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkede yaşıyoruz.- 'Ben denizi görmedim', 'Nasıl yaa, nasıl denizi görmezsin?' diyorum. 'Yani görmedim ya' diyor. Şeyler... Böyle bazıları daha güdümlü, içine kapanık ve dertli gibi geldiler. Kollarında façalar maçalar. Birinin kız derdi, birinin şey derdi. Ama Türkiye'yle ilgileri yok yani, öyle söyleyeyim. Yani en azından gündemle alakalı herhangi bir söyleyecekleri laf yok. Ama tabii şu da var, mesela kısa dönem olarak gittim. Kısa dönemler birlikte yapıyor acemiliğini (...) **Ben mesela kısa dönemleri daha tehlikeli gördüm, üniversite bitirmişleri. Yani okumuş Doğulular, okumamış olanlardan daha tehlikeli geliyor bana.** [Tehlike derken neyi kastediyorsunuz?] Düşünme yetisine sahip oldukları için daha böyle şey oluyorlar, tehlikeli. Yani olaylara daha ayrıntılı bakma yetisine sahip oldukları için daha böyle genel düşünme yetilerini edinmiştir üniversite okumuş bir adam. Bu adamları örgütler de alıyor o ayrı ama. Daha tehlikeli gelmişlerdi bana, öyle enteresan konuşmalar, şeyler, değişik... [Hangi anlamda tehlikeli, onu anlamadım?] Nasıl anlatayım? Yani, gündemlerinde sürekli şey vardı. Ben acemilikteki günlerimizi hatırlıyorum da. **Oradaki sorunlara fazla eğilmişler.** Zaten bir noktada askerde nötrale etmeye çalışıyorlar, birazcık daha ıslah etmeye çalışıyorlar askere alarak 'O değilsin, busun, Türk'sün gibilerden'. Uzun dönemlere baktığın zaman daha şeyler, basit şeylerden bahsediyorsun. 'Hayat zor', 'Benim bu derdim n'olacak?', 'Bir kız sevdim', yani öyle konular. Ama öbürlerinde öyle değil (...) Az bilinçli adamları bu okumuş olanlar iyi örgütleyebilir. İstedikleri yöne çekebilirler, kandırarak, şey yaparak. Sonuçta bir çocuğu büyük bir adam çok kolay aldatır yani, 'şeker vereceğim çocuğum' der. Ama yani daha büyümüş bir insan sorgular, 'Bu insan bana niye şeker veriyor ya?'. **Yani beyinleri daha az gelişmiş öbürlerinin. Tarla, henüz bir tarla yani. Ne ekersen çıkar yani. Öyle de ekilmiş çıkmış yani bir şeyler. Öbürleri saf ya, iyi insanlar yani. Özünde bence şeyler, Kürt'müş Türk'müş ayrımı hiçbir şey. Benim derdim insanlar güzel yaşasın, başka hiçbir derdim yok benim."**

Görüşmecilerin önemli bir bölümünde tanık olunan Kürtlere ilişkin farkındalık sorunu, aynı zamanda "Kürt sorununun öncesizliği" algısında da önemli ölçüde belirleyici. Bu algıda kuşkusuz Kürt kimliğinin inkârına dayalı resmi tarih anlatısının ve devlet söyleminin önemli etkisi var. Buna karşılık söz konusu farkındalıkta, yükselen şiddet ortamının, sorunun önce bir bölge daha sonra bir Türkiye sorunu haline gelmesi kadar, Yeğen'in de ifade ettiği gibi "Giderek artan sayıda Kürt(ün), 'Kürtlüğe' geri çekil(mesi)"de³⁶ etkili. Bu yönüyle Kürt sorununun öncesizliği, aynı zamanda sorunun dışsallaştırılmasına, başka bir anlatımla sorunun kaynağında "dış güçlerin kışkırtıcılığı" kabulü ve iddiasına ve son tahlilde "suni"liği algısına³⁷ dayanak oluşturuyor. Kentel, Ahıska ve Genç'in **'Milletin Bölünmez Bütünlüğü': Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)** araştırmasının "Bütün Bu Meseleler Neden Şimdi Ortaya Çıkarılıyor?" alt başlığında yer alan bulgularla birlikte değerlendirildiğinde bu yaklaşım, aslında görüşmecilerin önemli bir bölümünün Türkiye ortalamasının³⁸ çok da uzağında olmadığını gösteriyor.

Sevcana (38) göre Kürt sorunu bütünüyle "dışarının kışkırtması": **"Ondan önce bu kadar bir şey yoktu. Bu nereden çıktı? Türkler onlara kötü mü davranmaya başladı. Hiç alakası yok. Türkiye onlara, Türkler onlara hizmet için asker bilmem ne yolladığında onlar kendileri kaçıldılar, onlar rahatsız ettiler, taciz ettiler, belki de öldürdüler, belki bilmem ne yaptılar. Ondan sonra da bana eğitim getirmiyorsun, sağlık getirmiyorsun, falan etmiyorsun, filan etmiyorsun. Sen bunu hak etmiyorsun ki bir şekilde. Ayrıca da kendi şehrine yatırım yapan kaç tane adam var. İstanbul'un yarısından çoğu Kürt. Parayı kazanan resmen gelip burada İstanbul'da karılarla kızlarla yiyor."**

36 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, s. 22.

37 Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 150. Yeğen'e göre, 1920'lerden itibaren dolaşıma sokulan "ecnebi kışkırtması" söylemiyle Kürt sorunu, "etno-politik mahiyeti iptal edilerek, ortadan kaldırılması gereken bir pürüz olarak kodlanmaktadır." (s.154)

38 Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Firat Genç, *"Milletin Bölünmez Bütünlüğü": Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, TESEV Yayınları, s.154.

Begüm (34), sorunun kaynağın terör olduğunu düşünüyor: “Yani, terör olaylarının hiçbir zaman bahanesi ya da bir özürü yok. Nerede olursa olsun terör terördür. O yönden yani PKK’lı olan birine asla sıcak bakamayız. Ama sonuçta eğer orada bir Kürdistan mantığıyla hareket ediliyorsa bu çatışma sürecektir. **Aslında böyle bir şey yoktur. Avrupa Birliği haritalarına Kürdistan’ı koydurtmaya çalışıyorlar.** Öyle krizler oldu. **Misak-ı Milli’de sınırlarımız bellidir ve herkes yerini bilsin.**”

Kürt sorununa ilişkin “dış güçlerin kışkırtıcılığı” algısı, görüşmecilerde zaman zaman tanık olunan Kürt sorununun özellikli doğasını, biricikliğini teslim etmemeye yönelik stratejik bir hamlenin ifadesi olan “Niçin sadece Kürtler?” sorusunda ortaya çıkıyor. Görüşmeciler açısından cevabı kendinde saklı olan bu soru ya da “sadece Kürt sorununun olması”, Kürtlerin sorundaki sorumluluklarının ve kimi zaman da “yabancı güçlerle işbirliğinin” kanıtında argümantatif bir boyut oluşturuyor. Öte yandan söz konusu yaklaşım, “anti-Batı tepkilerle anti-Kürt tepkileri bitştiriyor.”³⁹

Neveser’e (51) göre, “Kürt sorunu varsa, Ermeni sorunu da var, Laz sorunu da var vesaire.” İzmir Amerikan Koleji ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu ve avukatlık stajını yapan Ebru (23) için Kürt sorunu, “Tamamıyla Amerika’nın, Avrupa’nın kaşındığı bir sorun.” Bizi bölmek için...” [Ülke içinde peki nasıl yansımaları var, nasıl dengeleri var?] Ülkemizde tabi, şimdi yayın organları bunu körükledikçe, diğer insanlar, mesela siyasetçiler bunu körükledikçe tabii ki toplumda da bunun bir yansıması olur. O insanlara karşı bir itilme, bir tepki doğuyor. Ama bence şunu düşünüyorum ben. **Kürtlerle bizim hiçbir problemimiz yok. O zaman Rumlarla da olsun. Levantenlerle de olsun. Ya ne bileyim? Alevilerle de olsun o zaman yani. Niçin sadece Kürtler?** Çünkü Amerika’nın ya da Avrupa’nın onlara para yedirerek, onlara Türkiye’nin bir bütün olmasından çok onları bizden ayırarak bizim gücümüzü bölmek için yaptıkları bir politika o, izledikleri bir politika olarak görüyorum. Ve bence, yani gayet güzel kardeşçe yaşayabileceğimize inanıyorum.”

Kürt Sorununa Ekonomiden Bakmak: Kimlik Sorununu Ötelemek

Görüşmecilerin Kürt sorununun kaynağına ilişkin yanıtlarında ikinci sırayı ekonomik geri kalmışlık açıklaması yer alıyor. Ekonomik geri kalmışlık vurgusu, hem Kürt sorununun kaynağında devletin bölgeye yönelik kalkınma politikasının yanlışlık ya da eksikliği gören, hem de sorunun nedenini bölgede yaşayan Kürtlerin rant ekonomisinden sağladığı çıkarlarla açıklayan görüşmeciler için geçerli.

Ankara TED Koleji ve ODTÜ Makine Mühendisliği Fakültesi mezunu, üst düzey yönetici Hakan (44), ilk pozisyonu temsil ediyor: “Ben Kürt sorununu gerçekten iki türlü görüyorum. Ekonomik sorun bu tamamen aslında; senelerdir devlet politikasının orayı ihmal etmişliği. Çünkü gerçekten bakın evinde ekmeği, hep derler ya bir namus derler Türkiye’de insanlara herşeyi yaptırır, bir de açlık diyorlar. Çünkü bakın biz senelerdir çalışıyoruz büyük müteahhitlerle. Diyarbakırlısı var, Mardinlisi var, çok var tanıdığım. Bakıyor-sun ama adam seneler önce kaçmış gelmiş, ya yatırımlar yapmış, İstanbul’da kazanıyor orada burada harcıyor ve orada da tabi hem bu fakirlik, hem de inanılmaz bir nüfus artışından dolayı insanlar hatta hep işte İstanbul’daki biliyorsunuz bu aşırı nüfus artışını, bu şehirleşmeyi, göçün kaynağı tamamen Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu. Biz aslında devlet olarak orayı unutmamız, kendi haline bırakmışız. **Orada da maalesef bu ekonomik şeyi, bu daha doğrusu fakirliği, bu çaresizliği, sonradan da bu ekonomik boyutu birtakım siyasi amaçlarla çok güzel bir şekilde kullanmaya başlamışlar. Belki bu siyasi tabii, arkasındaki plan Güneydoğu’da çok uluslararası bir siyasi plan. Bu Amerika Avrupa’nın desteklediği çok önemli bir siyasi plan.** (...) Ama şimdi şöyle söyleyeyim, siz fakir olan insanı yönlendirebilirsiniz, bilgisiz cahil olan insanı yönlendirirsiniz. Şimdi birisi sizi yönlendirebilir mi? Eğitimli, ekonomik öz-

39 Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s.143.

gürlüğü olan insanı. Ama biz bir şekilde oraları bir ekonomik refaha eriştirebilseydik, daha iyi eğitebilseydik, oradaki insanımıza daha iyi şartlar sunabilseydik, onlar da sonuçta bu suça veya bu organizasyona alet olmazlardı.”

Doğu’yla askerde “tanışan” ve eğitilmiş Kürtlere kuşkuyla bakan Berk’de (28) geri bırakılmışlığın neden olduğu sorunlar, görüşmecilerin bir bölümünde tanık olunan kandırılabilir/manipüle edilebilir “çocuk Kürtler” algısıyla bütünlük taşıyor: “Güneydoğu’yla ilgili, öncelikle oradaki insanların tamamen başıboş bırakıldığını düşünüyorum, oradaki halkın. Şimdi devlet, Türkiye Cumhuriyeti devleti onların elinden bir şekilde tutmazsa, yatırımlara gitmezse, onlara gerekli değeri vermezse –vermesi gerekirken- şey gibi düşünmekte fayda görüyorum. **Mesela bir çocuğu aile başıboş bırakırsa, aile sahiplenmezse kendisinin sahipleneceği bir yer arar değil mi? Şöyle, bu bir örgüt, bir çevre, insan kitlesi de olabilir, bu uyuşturucuya bağımlı olarak da bir yere ait olma isteği, yani aidiyet hissini orada da tatmin edebilir.**”

Beşiktaş Anadolu Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İngilizce İşletme mezunu çokuluslu bir şirkette mali işler denetmeni olarak çalışan Kemal’e (31) göre, “Birincisi, orada çok fazla yabancı parmağı var. İkincisi, orada bu sorunlar çok ekonomik, rant sağlayan şey var. Türkiye’de niye Mehmet Ağar diye bir siyasetçi var? Güneydoğu’da terör olmasa Mehmet Ağar olmayacaktı, güneydoğuda terör olmasa MHP diye bir parti olmayacaktı. Yani bir sürü şey bugün yükselişe geçmeyecekti, şey dönemini yaşamayacaktı. (...) **Hep bir rant şeyi oluşturdu, askerlere daha fazla bütçe veriliyor, öyle düşünün, bütçesi daha yüksek, yani bir yerde istemesen de evet, yani garip bir gerilim aslında, en fazla zarar göreni sensin ama bir yandan bundan dolayı en fazla şeyi de sen alıyorsun.**”

Kürt sorununun kaynağını devletin bölgeye yönelik kalkınma politikalarındaki yanlışlık ya da eksikliğiyle açıklayan ekonomistik bakış, kimi görüşmecilerde coğrafi bir belirlenimcilikle (ya da kaderle!) buluşuyor. Galatasaray Lisesi mezunu Akın (21) İstanbul Ticaret Üniversitesi Matematik Bölümü’nde okuyor. Akın’a göre, bölge Kürtlerinin eşitsiz ekonomik koşullarda yaşamasının nedeni onların Kürt olmasından kaynaklanmıyor. Akın’ın soruna ilişkin algısında bütünüyle yatırım maliyetleri-kârlılık denklemi egemen: “Eşit koşullarda yaşamıyor olmalarının sebebi göçler artı ekonomik gereklilikler ve yeterlilikler. Mesela Doğu’da bir fabrika kurmanın zorlukları İstanbul’a oranla. Sonuçta İstanbul çok merkezde bir kent. İşte dört bir tarafı deniz, bir tarafı Avrupa, bir tarafı Asya falan gibi çok ciddi ekonomik çıkarları olan bir yer. Ekonomik çıkarları olan bir yer demek de çok mantıklı olmadı ama, jeopolitik öneme sahip bir yer. Dolayısıyla yatırımcı adam geliyor, İstanbul’a yatırım yapıyor. Çünkü daha çok kazanıyor, kapitalizmin teması da bu zaten, nereden çok kazanıyorsan oraya yatırım yapmak. [Söylediğiniz şey, özel sektör mantığı, devletin mesela kamu hizmetleri dediğimiz birtakım hizmetleri var...] Özür dileyerek lafınızı bölüyorum, **mesela bizim lisede doğudan gelen arkadaşlarımız vardı. Yani eğitimin burada daha kaliteli olması onların bu eğitime ulaşmadığı anlamına gelmiyor.** Gene çalışanları, gene iş yapanları mesela arkadaşlarımızı ele alalım lisedeki, adam doğuda çok çalışmış, çalışmış tarladan gelmiş, Galatasaray Lisesi’nde gayet de güzel eğitim aldı, üniversiteyi kazandı gidiyor. Ha, İstanbul’dan çıktı sonuç olarak ve İstanbul’da iyi eğitim almış gibi görünüyor ama bu onların iyi eğitim almadığı anlamına gelmiyor.” Cenk, devletin kamu hizmetleri çerçevesinde herkese eşit muamele yaptığını düşünüyor: “Ama işte bazı yerlere yol götürmek, su götürmek, buraya getirmek kadar kolay değil ve daha çok paralar gerektiriyor. Mesela X köyüne su götürmek veya yol götürmek işte İstanbul’un bir başka semtine yol götürmekten çok daha zor. Çünkü altyapı hazır değil işte, ne bileyim, arazi elvermiyor. **Dolayısıyla bu yöndeki yatırımın daha az olması, çünkü daha pahalı olması, ya da daha yavaş ilerlemesi bir etnik şeye dönüştürülmemelidir.** [Etnik bir ayrımcılık yok, diyorsunuz?] Yok. En azından devlet bazında yok yani. Kültürel bazda yapıyordur belki insanlar birbirlerine. ...devlet bazında, hükümet demeyeyim de devlet bazında yok bence. Sadece bazı yerlere ulaşım, mesela Doğu’daki Kürtler Batı’da olsa da ne bileyim, İskandinavlar Doğuda olsa, gene Doğuya yatırım yapmak daha zor, yol götürmek daha zor.”

Demet'e (41) göre, "Güneydoğu sorunu"nın kaynağında, Devletin "ihmalî" kadar bölgedeki kayıt dışı ekonominin de etkisi var: "Güneydoğu'ya çok gittim, defalarca gittim. (...) Dedğim gibi, vatandaşın, sokaktaki vatandaşın derdi ve problemiyle Güneydoğu problemini siyasi bir söylem yapan siyasi kadrolar arasında çok büyük beklenti farkları var. Halk iş ve aş peşinde. Ama ciddi işsizlik problemleri var. Devletin birçok ihmalî var. Batıya düşündüğünü doğuya yapmadığını gözlemleyebiliyoruz. Müthiş bir feodal yapı var. Bu feodal yapı toplumların demokratik açılımlarını engelliyor. (...) Devlet aslında iyi niyetli birtakım girişimlerde bulunmuş, birtakım teşvikler yaratmış, altyapı götürmüş ama bunlar yeterli olmamış. Özel girişim çeşitli nedenlerle Güneydoğu'ya yapmamış. Yapmış ya da kaçmış. (...) Ben gerçek problemin, gelişmemenin ekonomik olduğunu görüyorum. Oradaki düzenin değişmemesini teşvik eden, onun için de PKK terör örgütünün arkasına sığınan siyasi görüşleri görüyorum, gördüm. İşine gelen bir yapı bu birçok insan için orada. Müthiş bir kayıt dışı ekonomi var. Bu kayıt dışı ekonomi de oradaki feodal yapının başında olan insanların lehine olan ekonomik yapılar. Değişmesini istemiyorlar tabii ki."

Bir avukatlık bürosunda çalışan Saint-Joseph Lisesi ve Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu Yasemin (28) Kürt sorununu anlayamadığını ("Bunun üniversite bitirmek ile ilgisi yok galiba?") itiraf ediyor: "Hani ben mesela yani Kürt meselesi diye bir şeyin ne olduğunu da bilmiyorum. Yani var şundan var, gerçekten de o insanlara bakmadığın ve onlara kötü davrandığın için var. Bundan var, bu çözülmünce niye çözümlenmesin onu bilmiyorum." Yasemin'in Kürt sorununa ilişkin değerlendirmesinde Kürtler, Dalitlere dönüşüyor: "Tabii ki bölgesel anlamda ayrımcılık yapılıyor. Tamam belki oraya yatırım yapmak çok zor, belki çok çorak araziler, ama yapılır mı yapılır yani. GAP, hani yapılır. (...) **Bir de şöyle bir şey var, Türkiye'de Kürtler olmasa bizim hani kilit sistemlerimiz de durur herhalde. Hani genelde çöpçüler Kürttür, eve gelen temizlikçi Kürttür, şu Kürttür, bu Kürttür. Hani sistemler durur hani o yüzden...**"

Kürt sorununun kaynağına ilişkin ekonomistlik açıklama, görüşmecilerin bir bölümü açısından sorunun kimlik boyutunun inkârı anlamında da önem taşıyor. Bu bağlamda Mesut Yeğen'in 1960'larla birlikte Kürt sorununun devlet tarafından "kaldırılması gereken bir pürüz yerine, çözülmesi gereken bir sosyal mesele olarak algılanmaya ve sunulmaya başlanması" ve söylemin bir "bölgesel geri kalmışlık meselesi" üzerinden kurgulanması konusunda dikkati çektiği iki noktanın görüşmecilerin algı ve temsilleri açısından belirleyici olduğunu söylemek mümkün. Yeğen'e göre, "Öncelikle, ilk defa bu söylemledir ki, Kürt sorunu 'aşiret direnci', 'irtica', 'eşkiyalık' ve 'yabancı kıskırtması' gibi bastırılması gereken bir sorun olarak değil fakat 'bölgesel geri kalmışlık' gibi çözülecek bir sorun olarak yeniden kurulmuştur. Dolayısıyla, bölgesel geri kalmışlık söyleminin, Kürt sorununu ortadan kaldırılması gereken geri bir toplumsallığın günümüzdeki kalıntıları olarak kavrayan geleneksel devlet söyleminin örtülü bir eleştirisini içerdiği söylenebilir. Bölgesel geri kalmışlık söyleminin ikinci ayırt edici özelliği ise bu söylemin sınırlarına ilişkindir. Geleneksel söyleme yönelik örtük eleştirisine karşın, Kürt sorununun etno-politik boyutunu tanımamış olması itibarıyla, bölgesel geri kalmışlık söylemi, geleneksel devlet söyleminin bir alt-başlığı olmaktan öteye geçememektedir."⁴⁰ Mesut Yeğen'in devlet söylemine ilişkin bu yorumu, görüşmecilerde hakim olan ekonomistlik bakış açısı, başka bir anlatımla Kürt sorununa ilişkin geri kalmışlık/bıraktırmışlık algısı açısından değerlendirildiğinde açıklayıcılığı yüksektir. Önemli bir bölümü özel sektörde orta üst ve üst pozisyonlarda yer alan, yaşam pratiklerinde deyim yerindeyse ekonomiyle "hem-hâl" olan, "askeri çözümsüzlük" konusunda ikna olmuş görüşmecilerin, bölgesel geri kalmışlık/bıraktırmışlık söylemini içselleştirmeleri tutarlı ve kimlik sorununu "öteleme" anlamında işlevsel bir boyuta sahip.

Peker'e (34) göre kimlik sorunu, bütünüyle dış kaynaklı ve yapay: "Kimlik sorunu, söyleyeyim mi, **yüzyıllarca oradaki insanlar beraber yaşamışlar, hiçbir sorun olmamış. Neden son zamanlarda çıkıyor?** Kesinlikle yabancı kaynaklı ve kesinlikle bunun içinde çıkarlar var. (...) Türkiye üzerinde böyle oyunlar dönüyor

40 Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s. 159, 169.

ama şey, bence birincisi ekonomik. Oradaki insanlar para kazansa, eğitilmiş olsa şey kimsenin umurunda olmaz yani, bu raddede olmaz. [Bir ayrımcılık olduğunu düşünüyor musunuz bu anlamda?] Oluştı. Kesinlikle oluştu. Yani şimdi “o Kürt” dediğiniz zaman, kötülemek oldu olay. Yani, şey oldu, hor görmekten ileri gitti artık. Kürt dediğiniz zaman hemen soru işaretleri oluşmaya başladı. Kötü bir ayrımcılık oldu. İnsanların bu gerçekten içine işleme başladı... Ne yazık ki böyle bir problem var.”

Sorunun kaynağının kesinlikle kimlik olmadığını düşünen Peker, Kürtlere yönelik ayrımcılığın kabulü ile bölgedeki birlikte yaşama pratiği arasında kararsız bir biçimde ilerliyor: “Mardin’de oturuyorsunuz, işte bir işadama geliyor diyor ki size. “Mardin’in içinde PKK var mı?” diyorsunuz. “PKK mı? Şehrin içine hayatta giremez PKK”, “Biz burada öyle insanlara izin vermeyiz, bizim işimizi bozacak insanlara” diyor. Kırsal kesimde, paranın olmadığı, problemin olduğu yerlerde bu insanlar tabii ki rahat rahat bu insanların beynini yıkıyorlar. Oturuyorsun, işte orada **Arap asıllı bir Türk var, Süryani bir Türk var, bir tane Kürt asıllı Türk var.** Kol kola kardeş, içkisini içiyor eğleniyor. Eve gittiği zaman birisi namaz kılıyor, birisi kiliseye gidiyor. Birbirine belki kız vermiyorlar vs. ama düşman değiller birbirlerine, birbirlerini gidip arkadan vurmaya çalışmıyorlar. Demek ki bizim aslında orada böyle bir kültür var, yüzlerce senedir böyle bir kültür var. Bu tamamıyla ekonomik bozukluk, oradaki insanlar yani parası olsa bunlar olmaz. Zaten bakıyorsunuz dünyada terör örgütlerinin olduğu yerde, Avrupa’dakiler dahil hep parasız kesimlerden çıkmış.”

Begüm (34), Kürt halkının “tembel” olduğunu düşünüyor. “Ekonomik açıdan hiçbir zaman zenginleşemeyeceğini düşünüyorum. Çünkü **o kadar tembeller ki kendi önlerindeki çiçeği ya da börtüyü böceği bile sulamayı bilmedikleri için hiçbir zaman gelişemezler. Sürekli ağlarlar, devlet devlet devlet diye. Devlet senin neyine yardım etsin yani?** Birazcık senin de, ne bileyim, önündeki bahçeyi sulaman lazım.” Bir Avrupa Birliği projesi vesilesiyle Güneydoğu’ya giden Begüm’ün anlatısında “Devlet diye ağlayan tembel Kürtler”, AB projesi söz konusu olduğunda “çok çalışıyorlar”: “Orada gördüğüm tek bir şey var, çok birlikte, çok akıllıca ve son derece girift bir şekilde çalışıyorlar. İzmir’de mesela kadınlar derneklerini ele alalım. Kadın derneklerinin hiçbiri birbiriyle anlaşamıyor. Hiçbiri bir araya gelip bir tane proje yapamıyor. **Diyarbakır’da kadın dernekleri bir aradalardı, sürekli proje üretiyorlardı.** Ee Avrupa Birliği de tabii hep bölgesel farklılık bilmem ne, birtakım maddelerden dolayı hani çok destek oluyor böyle şeylere. Onlar da destekleniyor ve bayağı bir yol kat ettiler. Dayanışma vardı, tabii bu arada dışarıdan gelen destekler de vardı. Kadın dernekleri üstünde duracaksak, oradaki kadın derneklerinin çok Amerika’dan da gelen destekleri var, Avrupa’da da var. Ama yine de dayanışmayla hareket ettikleri için bir şekilde seslerini duyuruyorlar ve projeleri alıyorlar. **Öyle ya da böyle şey yapıyorlar ama kimlik olarak bakarsan o kadar ezilmiş hissetmelerinin nedenini anlayamıyorum ben.**”

Kültürel Haklar: Evet... Ama...

Görüşmecilerin kültürel haklarının tanınmasına ilişkin yanıtları değerlendirildiğinde önemli bir bölümünün söz konusu haklar konusundaki görüşünün olumlu olduğu saptandı. Görüşmeciler açısından kültürel hakların tanınması, bir yandan “konuşan Kürtler”in, yani fiili durumun tescili anlamında, diğer yandan da sorunun çözümünde “onarıcı önlem” anlamında pragmatik bir çözüm oluşturuyor. Kültürel haklar konusunda temel referanslarını ise, Batılı ülkelerde tanınan oldukları çokdillilik uygulamaları oluşturuyor.

Neveser’e (51) göre dil hakları kontrollü bir biçimde tanınabilir: “**İnsan mutluyorsa anadilde eğitim olsa da bu ülke bitmez. Bir şeylerini tatmin edeceksin adamların yani.** Bak şimdi Amerika hem polis devleti ama ben sana İspanyolca konuşma demiyorum, öğrenme de demiyorum diyor. Bizim polis devletini de aşarak hukuk devleti olmamız gerekiyor. Yani haklarını da verdiği zaman kontrolü de iyi yaptığın zaman her şey olabilir, bunu herkes bir şekilde aşmış.”

Mine de (51) resmi dilin Türkçe olması koşuluyla kültürel hakların verilmesinden yana: **“Tabii ki verilmesi lazım. Hiç şüphesiz, orada bağımsız bir devlet kurulmasına çok üzülürüm, hiç istemem çünkü orada Türkiye’nin çok yatırımları var.** Bu GAP’tı şuydu buydu bir sürü, oralar hep neticede bu ülkenin bir parçası oldu. Yani elden gitmesine, başka bir ülke olmasına çok üzülürüm ama başka bir çare de yokmuş gibi. [Mesela Kürtçenin kullanılması?] Kullanılsın tabii ki, dillerinde eğitim görmelerinde bir mahzur yok. Ya ne bileyim ben İspanya’da işte, Barcelona’da bilmem nerede Katalan dili. Şimdi ben bakıyorum Almanya’da bile, birçok yerde Almanca, Türkçe, işte bilmem Polonyaca molonyaca tabelalar var yani. Bu o kadar da ters bir şey değil ama neticede o insanların Kürtçe öğrendikleri kadar Türkçeyi de aynı şekilde öğrenmelerinin de çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu memleket neticede Türkiye ve resmi dili Türkçe.”

Kürt nüfusunun bir kısmının PKK’lı olduğunu düşünen Leyla (30), kültürel haklarla bölgeye bir “nebze nefes” verilmesinin soruna çözüm getirebileceği görüşünde: **“Şunu demek istiyorum; biraz da PKK hareketini destekleyen insanlara bir nebze nefes vermedikten sonra, nefes dediğim de hak vermedikten sonra, belki hak verirsek bu nasıl diyeyim, darbe değil de, savaş yönteminden vazgeçebilirler, onu demeye çalışıyorum.** Şu anda çünkü iki taraftan da insanlar ölüyor, Kürt mü ölüyor Türk mü, bunun bir anlamı yok ki, iki taraftan da insan ölüyor sonuçta, bir ülkedeki insanları öldürüyorsunuz. (...) Onlara haklarının verilmesi lazım. **En azından kültürel olarak haklarının verilmesi lazım.”** Leyla için Kürtçe, “yabancı” bir dil: “Sonuçta burada İspanyolca, İngilizce dersleri de alabiliyorsa bir insan, niye Kürtçe de göremesin, onun da bir yanlış olduğunu düşünüyorum.”

Serpil’e (28) göre, kültürel hakların tanınması “çocuk Kürtler”in “yabancı güçler” tarafından manipüle edilmesini önleyebilir: “Kürtler diye bir etnik grup var, kendi kültürleri ve dilleri var, sen onlara özgürlüğünü ver yani. Onu tartışacak durumda olma, Kürtçe şarkı çalınabilsin TV’de ama Türkçe altyazısı geçsin, işte bilmem ne de yapılabilsin ama bilmem nesi de olsun, okulda bilmem ne eğitimi de olsun. TRT’de Kürtçe yayın olacak ama gece 3’le 4 arası olacak. Yani bunun tartışılmasına izin verme bu ülkede, sen bunu en iyi şekilde o adamlara imkânı versen zaten problemin kalmayacak ki, niye problemin var? Yani şimdi bu tamamen aslında kimin çıkar sağladığına bakmak lazım. Bu insanlar petrole ilgili, enerji kaynaklarıyla ilgili diğer ülkelere birtakım çıkarları var o bölgeye baktığınız zaman. Dolayısıyla bu tür politik kargaşaları yaratıp oradan bir çıkar sağlama, istikrarsızlıktan çıkar sağlama amaçları var, anlatabildim mi? Dolayısıyla bu da kullanılıyor. **Sen yeteri kadar kendi çocuğuna şey versen kullandırtmazsın, anlatabildim mi?”**

Serpil’de Kürtler’in kültürel haklarının tanınması gerekliliği, örtük bir biçimde dile getirdiği Kürt kültürünün “ilkellik”i algısıyla bütünleşiyor: “Kendi dili var, kendi kültürü var baktığın zaman. Ben çok içinde değilim, bilmiyorum edebiyatı ne kadar güçlü, bilmem nesi. **Ama bu Mehmet Uzun, yükselen Kürt yazarından nefret ediyorum, çok salakça yazıyor bence yani. Böyle bir çıkarabildiği tek yazar oysa modern zamanda.”**

Ayla (41), konuya Meclis’te DTP milletvekillerinin Kürtçe gazete göstermeleriyle başlıyor: “Olmalı, İngilizce gazete nasıl varsa, Kürtçe gazete de olmalı ama bunu, **kimse Daily News’i Meclis’te kameralara tutmuyor.** Bunu bir siyasi malzeme haline getirmeleri can sıkıcı. Tamam ben Kürtçe anadilim olsun istiyorum, bir sürü ülkede öyle bir sürü dil kullanılıyor. Tabii ki olsun ama... Ne olur onların devamı olmasınlar. O benim canımı sıkın, rahatsız eden o...”

Bülent (39), Kürtçenin kullanımına ilkesel olarak karşı olmamakla birlikte, anadilde eğitim ya da kamusal alanda kullanımıyla ilgili olarak vatandaşlığı “zedelemesi” yönünde endişeleri var: “Nasıl yapıldığına bağlı, nasıl yapıldığını görmek lazım. Fransa’da Basklar ben orda yaşarken 90’lı yıllarda eğitim hakkı kazandılar, çok kolay olmadı. (...) Ama ne yapıyorlar o bölgelere para zerk ediyorlar, o ülkelere vatandaş olmanın mutluluğunu, huzurunu yaşatmaya çalışıyorlar ki, o insanlar biz Fransız desinler. **Bunu söyletmek çok önemli, ben Türküm dedirtmek... Bunun bir maliyeti, faturası var.”**

Bülent'in Kürtçenin kullanımı konusunda Cumhuriyetçi retoriğin bütün izlerinin sürülebildiği yaklaşımı, konuşmasının bir noktasından itibaren Ermenilik, Kürtlük vb. "altkültür"lere "sempati"nin "punkçılık"la buluştuğu bir zeminde sonuçlanıyor: "Türkiye'de de bir Kürt asıllı vatandaşın ben Türküm demesi onun Kürtlüğünü azaltmaz, ikisi aynı şey değil çünkü. Ne yapalım ülkeyi, ülkenin bir adı var ve ülkenin adına bağlı bir vatandaşlık terimi var. (...) Türklük benim gözümde bir kültürdür ve çok az şartı vardır. (...) Bu ne güzel bir şey, ben Türk ve Türk vatandaşı olarak kimsenin kanının ne olduğuna bakmamayı kendine prensip edinmiş..." Bülent'e göre, kültürün tanımlayıcı unsuru dil: "Dili çok önemsiyorum ben, hatta dil yeter. Çünkü dil deyince masallar, türküler, ağıtlar bu bize yeter. Yemek, içmek elbette ama orada da yanlışlara ve aşırı bir milliyetçiliğe gireriz. Çünkü öyle bir coğrafyadayız ki, dilimizden başka bize ait çok az şeyimiz var. Efendim baklavamız, böreğimiz, dolmamız, o kadar çok insanla paylaşmışız ki, kime ait belli değil, bunun kavgasını yapmaya gerek yok. Ayrıca ben biliyorum, gördüm, bu dil kriterinin ne kadar sorunsuz olduğunu gördüm. **Bugün yurtdışına gittiğinizde bir Ermeni ailesi ya da buradan göçmüş bir Rumla eğer yakın zamanda gittiye anadilinin Türkçe olduğunu hissediyorsunuz bakın, etnik kökeni ne olursa olsun onun dili, anadili derken annesini kastederek söylemiyorum. Anadili Türkçe o insanların, ... Ama tabii ki insanlar hayat boyunca gördükleri şeylerin peşine takılabilirler, benimseyebilirler, eyvallah vatandaşlıktan çıkabilirler. Ama bunlar zaten, her türlü altkültüre sempati duyabilir bir insan, çocuğum punkçi olabilir bir gün falan. Ama kişinin oluşması sürecinde dil bana kalırsa yeterli ve sorunsuz bir çimento."**

Demokratik Toplum Partisi: Sorunlu Meşruiyet

Kültürel haklar söz konusu olduğunda görüşmecilerin önemli bir bölümünde tanık olunan nispeten ılımlı yaklaşım, Demokratik Toplum Partisi'nin Meclis'teki varlığıyla ilgili olarak verilen yanıtlarda yerini açık bir ötekileştirmeye bırakıyor. DTP'nin meşruiyet sınırları dışında politika izlediği yönündeki kanaat, görüşmecilerin gözündeki inandırıcılığını ve bu bağlamda temsiliyetini zedeleyen en önemli etken. Bu açıdan bakıldığında DTP'nin meşruiyetinin onanmasında demokratik seçim mekanizmasının sonucu olarak Meclis'te temsil ediliyor olması yeterli değil. DTP'den beklenen, "İmralı" ve PKK'ya mesafe koyması ve devlete olan sadakatini rutinleştirilmesi. Söz konusu yaklaşımın ardında büyük oranda, Türk siyasal kültürüne hâkim olan ve giderek yapılaşan bir anlayış, başka bir ifadeyle Veysel Fırat Bozçalı'nın ifadesiyle "şiddet kullanımına dair tercihinden bağımsız olarak her türlü Kürt sorunu odaklı siyasetin şiddet kullanma ve şiddete yardım ve yataklık etme ithamıyla karşılaşacak olması"⁴¹ bulunuyor. Öte yandan görüşmeciler açısından DTP, ateşkesin sona ermesiyle birlikte bölgede yükselen PKK şiddetine karşı duyulan tepkinin somutta ifade edilebileceği bir "öteki" oluşturuyor. Görüşmeciler arasında DTP'nin kapatılmasını koşulsuz destekleyenler olduğu gibi, kapatılma davasına legalistik bir dille, "hukukun gerekleriyle" koşullu olarak destek verenler ve kapatılmaya "bir şeye yaramayacağı" gerekçesiyle, başka bir anlatımla pragmatik nedenlerle mesafeli bakanlar da var.

Sevcan (38), DTP'nin kesinlikle kapatılması gerektiği düşüncesinde: "En baştan hataydı. Yani, bir kere şunu kesinlikle biliyor olmaları gerekir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türk halkına Türk devletine yönelik bu tür konuşmalar yapılamaz. Ayrıca oranın resmi dili ne ise orada o konuşulur. Öyle saçma sapan Türkiye aleyhinde falan filan şeyler olamaz." [Yani DTP'nin mecliste olması olumlu bir süreci...] **Olacak ama haddini bilecek.** Yani nerede durması gerektiğini bilecek. (...) Mesela PKK'dan kardeşlerim diye bahsediyorsan orda yerin yok zaten." Sevcan'a göre, Kürtlerin temsili ile ilgili bir sorun yok: "Yaa, Kürtler zaten seçilebiliyor. Şeyin, Millet Meclisi'nin yarısından çoğu Kürt. Yıllardır seçilebiliyorlar. Bunlar sadece uç olan nokta bir araya geldi. Ya bunlar zaten uç olan nokta değil, bunlar PKK. Şey, rahmetli Turgut Özal da Kürttü ya. Yani, kim diyebilir ki, **Kürdün biri çıkıp bana diyemez ki, işte, sen benden daha çok hakka sahipsin. Nerden çok sahibim kardeşim? Gel Bağdat Caddesi'ne, senden benden daha çok Kürt var.**

41 Veysel Fırat Bozçalı, "Türkiye'nin Kürt sorunu:1999-2007", *Birikim*, Ocak 2008, no.225, s.18.

Benim orda dükkânım yok ama Kürtlerin dükkânı var. Neyi yapamıyorsun, neyi alamıyorsun? Her şeyi yapıyorlar, meclise de giriyorlar, aslanlar gibi istediği yerde de, e gidin o Sortie'lere, Layla'lara, Reyna'lara Kürt dolu. Eee, yasak mı?"

Doğan (32), DTP'nin Meclis'teki varlığı konusunda tepkili: "DTP, şey de benim kaldırabileceğim cinsten bir haber değil, bir adamın Türkiye'den milletvekili olup, dört tane AK 47'li kalaşnikoflu. Leyla Zana mesela, milletvekili lojmanlarına alma bunu artık sen. Milletvekili dokunulmazlığı var diye b... çıkarma yani. O da bana çok ters. Adam milletvekili seçiliyor, maaş alıyor. Kimin oyuyla geldin sen, neyi savunuyorsun? Milletvekili lojmanlarına ciddiym alma. Bunlar çok kaldırabileceğim sahneler değil benim. **DTP iyi bir şey, iyi bir yapı ama DTP çok karanlık bir yapı. DTP'nin kırılması lazım yani bence.**"

Hem AKP'nin hem de DTP'nin kapatılması gerektiğini düşünen Peker (34), DTP'nin meclisteki varlığından duyduğu rahatsızlığın nedenini şu sözlerle ortaya koyuyor: "Çünkü içlerinde birkaç tane afedersiniz hain çıkıyor, terör örgütünün terör örgütü olmadığını söylüyor. (...) **Bu bireylerin kesinlikle yargılanması gerekiyor ama kim tarafından yani devlet tarafından yargılandığı zaman olmuyor, bence bunların halk tarafından yargılanması gerekiyor.** Bana mesela izin verseler, dokunulmazlıkları kaldırsalar, dava açarım ve tazminat davası açarım. O insanı tazminat davasıyla boğarız. O insanı tazminat davasıyla boğsan bir daha siyaset sahnesine giremez o insan. Böyle şeyler yapılması gerekiyor Türkiye'de ama 'DTP'yi kapatalım.' Ee kapatın. DTP'nin Türkiye'de bir şeyi var yani, bir gerçeği var. Bunlar devam edecek. DTP ismini değiştirecek, insanlar değişecek yine aynı şey gelecek, ama sen DTP'nin çözüm olmadığını gösterirsen bu insanlara, DTP gibi, o tandansta bir partinin bu insanların haklarını gerçekte, uzun dönemde savunmadığını, onlara zarar verdiğini kanıtlayabilirsek, işte bu hem lider partinin hem de muhalefet partisinin görevi. O zaman kapatmaya gerek yok, çünkü seçimlerde bir tane oy alamazlar."

AKP karşıtlığını görüşme sırasında defalarca vurgulamış olan Bülent (39), DTP'ye yönelik kapatılma davası konusunda şunları söylüyor: "Şaka yollu bir şey söyleyeceğim, AKP kapatılsın da ne olursa olsun, DTP kalabilir gibi bir şey söyleyeceğim ama bu tırnak içerisinde, içimden söylemek geldi, ama şaka yapıyorum tabii ki." DTP'nin PKK bağlantısı konusunda Bülent'in hiçbir kuşkusu yok: "Vardır, muhakkak vardır. Yani ben hiçbir üst kimlik ayırmadan 'ciddi bir ülke değiliz' diyorsam, bundan kötü vatandaşlar da paylarını alırlar kusura bakmasınlar. Yani oradaki coğrafyanın belli yerlerinin karışık olması pek çoğunun işine geliyor. Sınır ticareti, yasadışı her türlü işlerin yapıldığı bir ticarettir. 'Bir kilo toz, bir otobos' atasözü olmuş, yani bunları yaşamış kişiler bulursunuz, konuşursunuz, bunlara inanıp ya da inanmamak bireye kalmış, kişiye kalmış. O tip bölgelerin denetlenmesi bazılarının hiç işine gelmez, işte ağaların vesaire. Nitekim bu adamlar, siyasi parti de kurarlar, meclise de sokarlar, gerçekte tüccar şeylerdir bunlar, işin bu boyutunu bir kenara atarsak **esas suç benim gözümde ticaret maksatlı meclise adam sokmak.** Bunların aslında polisiye suç olarak tescillenmesi, peşinden gidilmesi lazım ama ipin ucu kaçmış. (...) Evet evet hiç parti ayırmıyorum. DTP'ye dönersek, yani böyle bir ortamda elbette PKK da kendi adamlarını belli bir siyasi oluşumun içine sokmaya çalışacaktır."

Bülent'e göre DTP, "suni" bir oluşum ve arkaplanında AKP var: "...gerçek sorun Türkiyelilik, alt kimlik, üst kimlik ve bu olayları kaşıyan taşeron AKP'nin başı çekmesidir. **AKP eliyle bir cesaretlendirme olmasaydı, Kuzey Irak'taki otorite boşluğu, hani gizli kuklacının yarattığı otorite boşluğu olmasaydı ortada DTP diye bir sorun olmazdı, bir parti bu şekilde kapatılmak durumunda olmazdı.** Ne olurdu demokrat bir sistem içerisinde ağaların değil, Kürt vatandaşlarımızın sağlıklı seçtiği seçmenler mecliste olurlardı, hak ettikleri nüfusa bağlı oy oranı ölçüsünde kültürlerini, varlıklarını, dillerini savunurlar ama maalesef çok normal olmayan bir coğrafyadan konuşuyoruz. Dediğim gibi Fransa'nın yanına İran, Irak gibi düşman rejimleri yerleştirin bakın ne oluyor ekonomide yıldızı parlayan Fransa. Biz de böyle bir ortamda yaşıyoruz, o yüzden saflığın lüzumu yok. Hani bunu tırnak arasında değil, çok ciddi söylüyorum, saflığın lüzumu yok."

Cenk'e (26) göre DTP, bir an önce bertaraf edilmesi gereken bir tehdit oluşturuyor: "DTP, çok tehlikeli bir grup bence. (...) Terör örgütüyle işbirliği içinde olan bir oluşum. (...) DTP'nin doğrudan yaptığı açıklamalar resmen terör örgütüne yönelik onların lehine, onların sempatisine olduklarını gösterici açıklamalarda bulundular. Yansıtılar yani içlerini, onlar da çok tehlikeliler bence onların da bir an evvel uzaklaştırılmaları gerekiyor." Cenk, DTP'nin kapatılmasını destekliyor: **"Demokratik ama çok tehlikeli. Olmamalıydı. Yani sonuçta onları destekleyen insanlar var. Esas sorun orada, yani orada o insanların olması. Orada terör örgütünü destekleyici bir grubun var olması esas sorun."** Cenk'e göre, "DTP'yi destekleyen halk da tehlikeli."

Ayla da (41) DTP'nin kapatılması gerektiğini düşünenlerden: "Çünkü onlar da tamamen bölücülüğü kullanıyorlar. Şöyle bir şey olsaydı, İmralı eğer adres gösterilmeyip, onun yaptıklarını asla tasvip etmiyoruz, fakat biz bu azınlığın partisiyiz ya da biz de kendi halkımızın partisiyiz gibi bir şeyle çıksalardı, ya da biz de Türkiye'de böyle herhangi bir partiyiz diye çıksalardı asla öyle bir şey düşünmezdim. Ama bir terör örgütünün devamıymış gibi hareket etmeleri hâlâ inatla parti toplantılarında Kürtçe gazeteleri tutmaları, işte Sayın İmralı... Yani bunlar bana Türk halkına yapılmış bir hakaret gibi geliyor."

Aileden CHP'li olan ve görüşme sırasında AKP karşıtlığını her fırsatta vurgulayan Neveser'de ise (51) DTP'ye yönelik legalistik "dil", AKP ve AB karşıtlığı ile birleşiyor: **"Bütün her şeyi yapayım, sonra da beni kapatmasınlar bilmem nereye aykırı. Böyle bir şey yok, sen aykırılıkların hepsini yap sonra da kapanmayayım diye bir şey olmaz. Ayrıca şeye de karşıyım; AKP kapanırken millet ayyuka çıkıyor, DTP'nin kapanmasına kimse bir şey söylemiyor. Nerede AB'cilerimiz diye merak ediyorum."** Neveser, DTP'nin bağımsız adaylarla seçime girmesinin "bir çeşit takiye" olduğunu düşünüyor: "Kimsenin de cesareti yok seçim barajını indirmeye gene ulvi sebeplerimizden dolayı. **Keşke inseydi AKP de yüzde 47 almazdı o zaman, inseydi o zaman onlarda, şimdi öyle bir durum oluyor ki orası bizim yumuşak karnımız, sanki Türkiye'nin hiç başka bir yerinde yoksulluk, kuraklık yok; Karadeniz, Orta Anadolu inim inim iniyor...** (...) Burada parti marti değil, Türkiye diye bakacaksak olaya parti, herkes kendini açık açık deşifre etsin, Alevi-yim diyebilsin, Kürtüm de diyebilsin ama ortak noktada da birleşsin, şuradan ötesi bilmem ne olsun, bilemiyorum, **önce bir birleşelim de...**"

Demet (41) ise, DTP'nin meclisteki temsilini koşullu olarak onaylıyor: "Bence iyi bir şeydir. Birçok insan rahatsız olabilir ama bana göre iyi bir şeydir. Yeter ki DTP demokrasi içerisinde kalsın. Yeter ki DTP samimi olsun. Yeter ki DTP silahlı mücadeleye teşvik etmesin ve bunun arkasında olmasın. Yeter ki DTP PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabul etsin ve bütün dünyaya duyursun. Onun dışında ben DTP'nin, sadece DTP'nin değil bütün siyasi görüşlerin parlamentoda olması gerektiğini düşünüyorum."

Mine'ye (51) göre DTP'nin kapatılması çözüm değil: **"Olacak iş değil o da aynı süreç. Orada da kaç tane DTP kapattık. Ne oldu hiçbir şey olmadı. O yüzden bu manası olan bir şey değil DTP'nin kapatılması da."** [Oradaki halkı temsil eden...] Oradaki halkı temsil eden de bu şekilde değil. Bir kere oradaki halkı, şimdi bunlar bağımsız mağımsız üçkâğıt yaptılar Kürtler.. Seçim barajının düşürülmesi gerektiği düşünen Mine, DTP'nin "politikasızlık"ına kadın sorunundan yaklaşıyor ve kadın milletvekili oranının göreceli olarak yüksek olmasının sorunu değiştirmedini düşünüyor: **"17-18, bilmem kaç yaşındaki katledilen kızlara bir şey söylediklerine hiç şahit olmadım, gene kadın örgütleri gidiyorlar, orada cenazeleri kaldırıyorlar, sığınma evleri açıyorlar. Onları bunların yapması lazım."** Mine, PKK ile DTP arasında organik bağ bulunduğu kanaatinde: "PKK benim gözümde ciddi bir terör örgütü Abdullah Öcalan da bir katil p... hiç şaysız, tartışmaz. Ama bu partinin de PKK gibi bir terör örgütüyle organik bir bağının olmasının doğru bir şey olduğunu düşünmüyorum. Çünkü insan ya politik davranır ya terör yapar. **Bu ikisini birden yapamazsınız yani, orada adam öldüreceğiz burada parlamentoda şey geçineceğiz gibi olmuyor bu işler."**

Dame de Sion Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu, bir üniversitede öğretim elemanı olan İrem de (32) DTP'nin kapatılmasını "bir işe yaramayacağı" gerekçesiyle desteklemiyor: "Bakın DTP,

ilk kapatılan Türkiye Birleşik Komünist Partisi, ondan sonra kapatılan sosyalist partiler, bunların çok fazla tehlikeli olduğunu düşünmüyorum açıkçası.” İrem, PKK ile DTP arasında organik bir bağ olduğuna ilişkin göstergeler bulunduğunu düşünüyor: **“Ben kapanmasının çok çözüm olduğunu düşünmediğim için kapanmaması taraftarıyım. Kapatırsak sonuçta ne işe yarayacak ki? Hazır gelmişler meclise bari en azından biraz meramlarını anlatsınlar sonuç itibariyle.** Sonuçta daha yeni, çat diye kapatma davası, biraz vakit geçsin, bir fırsat verin. Belki de varolan organik bağlarını koparacaklar. Eğer onlar da sonuçta bu ülkede bir değer olarak kabul edildiklerini kendileri hissedерlerse belki de zaten kendileri şey. Sonuçta bir şans vermek lazım. Bu şey gibi çocuğu eğitirken çocuğu cezalandırmak gibi bir şey, bir deneme, şans, fırsat vermek lazım. Sobaya doğru gidiyor diye onu koltuğa bağlamanın alemi yok.”

Kemal'in (31) DTP'ye ilişkin söyleminde mutlak bir pragmatizmden 'Devlet aklı'nda bedenleşmesine doğru evrilen bir izlek öne çıkıyor: “Bir şey fark etmiyor ki DTP'yi kapatmakla. **DTP'ye siyaset hakkı verilmeli, siyaset şansı tanınmalı, ama bu ne? Devletlerin manipüle etme şeyleri olur.** Orada yapılacak şey bu iş gittikçe iki kanada bölünüyor, daha ılımlı kanadı var, daha şahin bir kanadı var. **Şahin kanada vurdukça vuracaksın, ılımlı kanadın önünü açtıkça açacaksın. Devletler böyle davranır.** IRA'ya da İngiltere böyle yaptı, DTP'nin içinde de belli insanları muhatap alıp destekleyeceksin, öbür tarafa da alabildiğine vuracaksın. Çünkü bu insanların çıkarı için, bu kanın durması için bu gerekli. Savaş ekonomisini bitireceksin, kendinden bulaşmış insanları da. PKK'nın o otobüs firması var ya 'bir kilo toz, bir otobos' bir sene önce onlara bir operasyon yaptılar, içeri aldılar. O Kürt mafyasının işi. **Sen git Avusturya'da PKK'dan aldığın tozu da ver, onu da durdur.** Polis bulaşmışsa onu da durdur, asker bulaşmışsa onu da durdur, seni destekleyen aşiret bulaşmışsa onu da durdur, köy koruculuğu falan. Ekonomisini bitir ilk önce ve demokratik açılımlarını yap. **Üstü örtülü bir şekilde şey yapacaksın, ılımlıları destekleyip, aşırıları törpüleyeceksin.”**

Serpil (30), AKP'nin kapatılmasından yana olmasına karşılık, DTP'nin kapatılmaması gerektiğini düşünüyor: **“Çünkü zaten adamların ağızlarını açıp bir şey söyleyecek durumları yok.** Üç tane adam çıkarmışlar meclise sokmuşlar kendilerini ifade etsin diye. Tabii ki kapatılmasın yani. Durmadan, bu da bir kısır döngü, HADEP vardı, HADEP kapatıldı, bilmem ne vardı o kapatıldı, bilmem ne oldu. Bu bir yalan. Leyla Zana da çıkıp Kürtçe yemin etmeye kalktı. Kadının hayatını kaydirdılar. Kürtçe yemin etse ne olacak? Evet Kürt diye bir şey var değil mi? Sen oraya hiç yatırım yapmasan da o bölgeye artık yozlaştırsan da o bölgeyi bilmem ne de yapsan, adamların canına da okusan orası var. Yani orada böyle bizim uzak kaldığımız bir sıcak savaş vardı çok yakın zamana kadar. 80'ler, 80-90-95, o döneme baktığınız zaman sürekli çatışma vardı. Biz hiç farkında mıydık? Benim yaşım daha küçüktü, alakam yoktu, ama hiç kimse farkında değildi orada nasıl bir çatışma var. Ama baktığında bu böyle milliyetçilik, Türk sorunu, Kürt sorunu, bilmem ne diye mi? Hayır. Uyuşturucu trafiğinin ana şeyi kim o pastadan pay alacak kavgası. Ya da hani kim silah satacak para kazanacak kavgası, anlatabildim mi? (...) Orada döşenen mayınları kim yapıyor, o ne kadar para sağlıyor? O silahları kim yapıyor, o ne kadar para sağlıyor? Orada çalışan asker oradan ne kadar para kazanıyor?”

DTP'nin meşruiyeti söz konusu olduğunda görüşmecilerin önemli bir bölümünün söylemlerine hakim olan PKK bağlantısına karşılık ender de olsa, DTP'yi “politikasızlık” temelinde eleştirenler de var. “Aileden CHP”li, Ataköy Lisesi ve ODTÜ Endüstri Mühendisliği mezunu, çiftçilik yapan Muzaffer'in (44), DTP'nin meclisteki temsiline ilişkin görüşünde bu tür bir pozisyon egemen: “Benim bakış açım göre siyasi partiler sınıf temelli olmalı, toplumdaki üretim, bu üretimin nasıl artacağı ve üretilen değerlerin nasıl paylaşılacağı üzerine çözümleri olmalı, ekonomik çözümlemeleri olmalı. (...) **Mesela ben şeyi bilmiyorum, DTP kadın konusunda ne der? Hiçbir fikrim yok. DTP üretim konusunda ne der? DTP'nin Kürt konusuna yaklaşımı dışında, diğer konulardaki yaklaşımı konusunda çok fazla bir şey bilmiyorum. Deşince mutlaka bir şeyler çıkar ama benim algımda yok öyle bir şey. Bence böyle partiler olmamalı.** Sonuçta Kürt olduğu için etnik ya da ırk ya da işte milliyetçilik, şoven milliyetçilik anlamında söylüyorum, böyle partiler olmamalı bence. Olursa toplum yanlış tartışmalarla yoğrulmuş olur.”

Cansu (23) ise, DTP politikalarıyla ilgili yaşadığı hayal kırıklığını paylaşıyor: “Ben açıkçası DTP’den bir şeyler umuyordum, özellikle de Ahmet Türk başkanlığında, PKK’dan kopamadı ve bence daha siyasi bir yöne DTP’nin çekmesini, zaman içerisinde parlamentonun içerisinde olduğu için daha bir ayrışma gelmesini bekliyordum ama DTP, en azından benim anladığım kadarıyla bunu başaramadı. Ben açıkçası DTP’nin bunu yapmadığını görünce fazla bir umudum yok, hani Türkiye’de milliyetçilik de yükseliyor, hani Kürt milliyetçiliği de tabi, yani milliyetçiliğin hepsi yükseliyor, Kürt milliyetçiliği de ondan az değil. (...) Çözüm, şu anki politik ortamda sağduyu, ben şöyle düşünüyorum, gerçekten PKK ile tamamen, tamamen demeyeyim de ellerinden geldiğince ilişkilerini kesmiş Kürt aydınlarının çıkıp bir şeyler yapmasını ve militarizmden, orta sınıf etkisindeki ordu etkisinden, şehitlik kültüründen yakasını sıyırmış Türk aydınlarının bir şeyler söyleyebilmesi diye düşünüyorum ama şu an çok zor gözüküyor, şu an siyasi bir çözüm hele hele inanılmaz zor gözüküyor.”

Ebru (23), DTP’nin meclisteki temsili konusunda birçok görüşmeci gibi “ikilem”de: “Etnik gruplarımız bir sürü varsa, o etnik grubu temsil eden bir partinin mecliste olması bence çok demokratik bir husus. Türkiye’de aslında demokrasinin ne kadar güzel işlediğini, yansıdığını anlatan bir olay. Ancak bu husus biz ne kadar iyi niyetliyse o partide de o kadar iyi niyet ararız değil mi? Ben şöyle düşünüyorum, onlar ayrı bir devlet kurabilmek için tamamıyla organize olabilmek için o meclisteki milletvekillerini o yönde şey yaptıklarını düşünüyorum. Anlatabildim mi? Ne demek Kürtçe miting vermek? Ne demek? Ya ne demek ya? Ben bunlara sinir oluyorum. Sen Türkiye’deysen, Türkçe konuşuyorsan tamam. Ama sen, bizim nedir? Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dili nedir? Türkçedir. Eğer sen bu milletin bir vekiliysen Türkçe konuşmak zorundasın. Sen onların vekiliysen benim de vekilimsin. Ama böyle bir ayırım yok ki. Yani o zaman benim vekilim değilsen onların. İşte o zaman bu ayrımcılığa girer. **Kapatılmasını çok şey buluyorum ama, hani bizim verdiğimiz, tanıdığımız imtiyaz, yani demokrasinin güzelce işlemesi, şey yapması, bunu tamamıyla kötü niyetlerle kötüye kullanıldığı için bence bu durumdadır.** [Kapatılması gerektiğini düşünüyorsunuz...] Yani... Ama neden net olarak kapatılması gerektiği hususunda net bir bilgim yok. Ama herhalde şey için, bu yaptıkları Kürtlerin sorunlarıyla ilgili. Aslında tabi o tartışmaları hatırlamaya başlıyorum. Direkt Talabani’yle net konuşmalar. Kürtçede, Kürt devleti istiyoruz gibi şeyler, ithamlarda falan bulunmuşlardı. Bunlar galiba kapatılması için. Biz işte, bu değil yani. Biz Türkiye’den ayrı bölünmüş bir devlet için biz bu insanları milletvekili olarak seçmedik. Biz o toplumun, o etnik grubun nasıl ihtiyaçları var, Güneydoğu Anadolu’da ne tarz yatırımlar yapılması gerek, oradaki halkın ne kadar refah düzeyini yükseltmek için, o insanların sesi olması için onları seçtik. **Ama onlar ayrı bir devlet kurma amacındalar.**”

Zor(un)lu Birliktelik: AKP, Güven Krizi ve Rejim Sorunu

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 28 Şubat 1997 müdahalesiyle, yükselen siyasal İslâm'a karşı laiklik konusunda yaptığı "balans ayarı"ndan, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde AKP'nin % 34 oranında oy alarak Cumhuriyet tarihinin Demokrat Parti'den sonra en güçlü siyasal partisi olarak ortaya çıkması ve zaman içinde "İslâmcılık"ı yer yer liberalizm, yer yer muhafazakârlık, yer yer de klasik Türk sağcılığı lehine⁴² terk ederek içeriği açısından müphem bir "Muhafazakâkar Demokrasi" söylemiyle birlikte siyasal merkeze doğru kaymasına giden süreç, aynı zamanda Türkiye'de seçkin dolaşımı açısından önemli bir dönüşüme işaret etmekteydi. Partinin lideri Erdoğan'ın yasaklı olması nedeniyle emaneten başbakanlığı yürüten Abdullah Gül, seçim sonrasında yaptığı ilk basın açıklamasında, "Gizli bir gündemimiz yok. (...) Hiçbir sürpriz yapmayacağız. (...) Seçkinici değiliz. Halk çocuklarıyız, halkın orta ve fakir kesimlerinden geliyoruz (...)" diye konuştu.⁴³ Kısa bir süre sonra başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan ise, "rakiplerinin çoğunun aksine sistemin içinden gelmeyen yeni bir tür liderdi. (...) Kasımpaşa'dan, mütevazı bir geçmişten geliyordu, çağdaş bir eğitime sahip değildi, bildiği bir yabancı dil yoktu."⁴⁴

3 Kasım 2002'den AKP'nin oy oranını yüzde 46,6'ya çıkartarak parlamentoda ezici bir çoğunluk elde edeceği 22 Temmuz 2007 genel seçimlerine giden süreçte, AKP'nin dört buçuk yıllık iktidarı, tehdit algısının muhafazakârlaşma ve farklı yaşam tarzları sorunsalı çerçevesinde yaşandığı bir dönem oldu. Çok okunan köşe yazarlarının da katkısıyla seçkinler/"Beyaz Türkler"⁴⁵ ve stereotipleştirilmiş yığınlar ("göbeğini kaşıyan adam", "kısa bacaklı kıllı halk", "bidon kafa" vb.) sistematigine sıkışan ve bu anlamda yaşam tarzları farklılığını çeşitli kesimler açısından mutlaklaştıran söz konusu indirgemeci anlayış, basitliği oranında tüketimi kolay bir malzeme sundu. Bu süreçte AKP'nin Cumhuriyet'in sembol hafıza mekânlarından en önemlisi olan Çankaya'ya yönelik zaferi, "İslâmi yaşam tarzı"nın⁴⁶ topluma dayatılması kaygısını taşıyan laik iktidar bloğunun tehdit algısının yükselmesinde belirleyici oldu.

Oldukça hızlı bir değişim sürecine işaret eden bu gelişmeler, araştırmada görüştüğümüz kişilerin söyleminde, açık bir tehdit algısı ve değişimin aktörü olarak görülen AKP'ye karşı mutlak bir güvensizlik duygusu te-

42 Nuh Yılmaz, "İslâmcılık, AKP, Siyaset", (der.) T. Bora ve M. Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslâmcılık* içinde, c.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 615.

43 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde, Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 221-222.

44 A.g.e., s. 219. Ahmad'a göre "AKP Anadolu'da ortaya çıkan **muhallif eliti** temsil ediyordu ve sonunda iktidara gelmişti." (s. 220). Kemal H. Karpat ise, Erdoğan'ı şöyle tarif etmektedir: "Recep Tayyip Erdoğan, yirminci yüzyılda Türkiye'de ortaya çıkan yeni tip popülist İslâmcı liderliği en iyi temsil eden kişidir." (Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş, İstanbul, 2008, s. 288.)

45 Murat Ergin, "'Bizden İrkçi Olmaz', Türk Kimliği ve İrksal Sözcükler", (der.) T. Bora ve M. Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler* içinde, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 409. Ergin, Ayşe Öncü'den aktardığı biçimiyle "1980'lerden beri liberal ekonomik politikalarla genişleyen şehirli orta sınıfların, şehir merkezlerindeki medeniyetsizlik ve görgüsüzlükten kaçarken" geliştirdikleri "renkser" sözlüklerin, söz konusu kesimin medyadaki temsilcileri aracılığıyla popülerleştirilmesi sonucu ortaya çıkan "beyaz ve siyah Türkler ayrımı"na dikkati çekmektedir. (Ayşe Öncü, "The Myth of the 'Ideal Home': Travels Across Cultural Borders to Istanbul", *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities* içinde, (der.) A. Öncü ve P. Weyland, Zed Books, Londra, 1997.) Ergin'e göre, sınıfsal temelli bir ırkçılık biçimine zemin oluşturan Beyaz Türkler terimi, "aslında ırksal sözlükler ile milliyetçilik ve sınıf/statü farklılıkları arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyar. Beyaz Türk, başlangıçta orta sınıfların statü farklılığı arayışlarının bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştı. Bu eleştiri kaynağını 'ırkların var olmadığı bir ülkede bu kadar derin eşitsizlikler nasıl olabilir?' gibi biraz safça bir sorudan alıyordu. Halbuki terimdeki bu 'ırkçılık' karşıtlığı, orta sınıflar tarafından bir el çabukluğuyla tersine çevrilip, kültürel farklılıkların somut fiziksel özellikler bağında inşa edilmesi sonucunu ortaya çıkardı."

46 Laik iktidar blokunun "İslâmi hayat tarzı" kavramsallaştırması hiç kuşkusuz özcü ve bu anlamda indirgemeci bir bakış açısının ürünüdür. İslâmi kesim içinde "İslâmi hayat tarzı"na ilişkin belli başlı tartışmalar için bkz. Cihan Aktaş, "İslâmi Hayat Tarzının Yeniden Keşfi" (der.) T. Bora ve M. Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler* içinde, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 651-668.

melinde ifade buluyor. Bu bağlamda özellikle türban/başörtüsüyle ilişkilendirilen kadın meselesi, AKP'nin ideolojik pozisyonunu ve 'değişim' iddialarını anlamada kilit konulardan birini oluşturuyor.⁴⁷ Erdoğan'ın "Milli Görüş gömleğini çıkardım" açıklaması konusunda ikna olmayan görüşmeciler, yaşanan değişimi "gizli gündem" ya da "takiyye" kavramlarıyla yorumlamayı tercih ediyorlar.

Yaşam tarzları, dünyayı algılama ve yorumlama biçimleri sosyalleşme süreçleri tarafından belirlenmiş, kendilerini Cumhuriyet'in değerleri ve kazanımlarının taşıyıcısı olarak gören yerleşik seçkinler "yeni gelenler"i "orada" olmayı hak etmemiş işgalciler olarak görüyor. Bu bağlamda görüştüğümüz kişilerin söylemlerine yansıyan, AKP'yle birlikte neredeyse birdenbire yaşanan hızlı değişim, onu devreye sokan aktörlerin müphem, güvenilmez ve farklı tarzlarının eski kimlikleri (Milli Görüş) bağlamında sürekli bir biçimde gündemde tutulmasına yol açıyor.⁴⁸ Öte yandan "yeni gelenler" karşısındaki tedirginlik, kendilerini çağdaşlığın öznelere olarak gören yerleşik seçkinlerde, paradoksal bir biçimde Esra Özyürek'in "modernlik nostaljisi" olarak tanımladığı bir geri kaçmaya neden oluyor. Özyürek'in de ifade ettiği gibi "birçok Kemalist (...) Türkiye'nin ilerlemesinin durduğunu, hatta son on beş yirmi yılda gerilediğini ve öncesinde eriştiği modernlik aşamasının (özellikle de siyasal İslâm iktidara geldikten sonra) ellerinden kayıp gitmesine seyirci kaldığını savunmaktadır. (...) Çağdaş Kemalistler bugünü bir önceki modernliğin çöküşü olarak yaşıyorlar ve yeniden modern olabilmek için 1930'ların Türkiye'sinin kimi özelliklerine dönmek istiyorlar."⁴⁹ Öte yandan söz konusu "modernlik nostaljisi"nde ve bu çerçevede AKP, başörtüsü ve İslâmî yaşam tarzı gibi konularda gözlenen tepkisel duruşta fiili imtiyaz kaybı endişesini, başka bir anlatımla "devlet aristokrasisinin büyük ve küçük kesimleri arasındaki giderek gerginleşen" ilişkiyi de dikkate almak gerekiyor. Başka bir anlatımla, ekonomi ve siyaset alanlarında seçkin okulların mezunlarının uzun süredir kurmuş oldukları tekelin "ikinci sınıf diploma sahipleri" tarafından tehdit edilmesi ve hatta kırılması olgusu "köklü" ve "türemiş" seçkinler⁵⁰ ve temsil ettikleri hayat tarzları arasında bir tür mücadelenin varlığına işaret ediyor.

AKP'nin cumhuriyetçi laiklik anlayışına karşı bir siyasal yapılanma olduğu kanaati, görüşülen kişilerin çoğu tarafından paylaşıyor. Bu çerçevede görüşmecilerin genel eğiliminin partinin kapatılması gerektiği yönünde olduğunu söylemek mümkün. Birçok kişi parti kapatmanın demokratik niteliği konusunda kuşklarını ifade etmelerine rağmen, AKP söz konusu olduğunda bu yönde bir "çözümü" tercih ediyor. AKP'yle ilgili değerlendirmelerde öne çıkan bir başka yorum da AKP'nin muhafazakâr ve maneviyatçı görüntüsünün ardında maddi çıkar ilişkilerinin bulunduğu. Bu görüşe göre iktidar partisi türban/başörtüsü gibi meseleleri gündeme getirerek aslında verili maddi çıkar ilişkilerini gizliyor. Yukarıda genel hatlarını verdiğimiz tepkisel duruşun ötesinde, görüşülen kişilerin bir bölümünün mevcut hükümet politikalarına yönelik olumsuz değerlendirmelerine rağmen ülkede bir rejim sorunu görmediklerini, daha ziyade AKP iktidarıyla ivme kazanmış genel bir muhafazakârlaşma eğiliminden şikâyetçi olduklarını söylemek mümkün. Bu bağlamda AKP karşıtlığı konusunda birincisi daha keskin, ikincisi görece daha ılımlı iki eğilim olduğu gözlemleniyor.

Türkiye'de rejimin tehdit altında olduğunu düşünen Avusturya Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji bölümü mezunu, özel bir şirkette danışmanlık yapan Janet (43), Yahudilerin de *Holokaust*'u öngörememiş olmalarından hareketle Türkiye'nin Malezya ya da İran "olabileceği"ni düşünüyor. Cumhuriyet'in temel ilkelelerinin tehdit altında olduğunu, fakat meseleye sadece laiklik açısından bakmadığını ifade eden Ayla (40) ise, insanların değer yargılarının "inanılmaz derecede yozlaşması"ndan duyduğu rahatsızlığı ifade ediyor: "Gü-

47 Özlem Tür ve Zana Çıtak, "AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban", *Mülkiye Dergisi*, 2006, C. 30, S. 252, s. 260.

48 Ali Bayramoğlu, *Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz. Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104. Bayramoğlu da benzer bir biçimde, "Katı laik kesimde AK partiye yönelik mutlak bir güvensizlik" olduğunu ve partinin icraatının elitist bir bakış açısıyla bu kesim tarafından samimiyetsizlikle itham edildiğine dikkati çekiyor.

49 Esra Özyürek, *Modernlik Nostaljisi, Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19-20.

50 Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, Hil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47.

ven sorunu var, kimsenin devlete güveni kalmadı, insanların birbirine güveni kalmadı. Bu ne kadar acı bir şey. Askere güven eskiden ne kadar yüksekti, yüzde 90'lardaydı, o bile artık anket sonuçlarını okuyorum, ne derece doğru bilmiyorum istatistikleri, onda bile azalma var. Yani bu kadar her şey geçim üzerine, para üzerine ve çıkarlar üzerine olmamalı. O yüzden diyorum bizim değer yargılarımızla ve kültürümüzle ilgili problemlerimiz var. Bizim gibi insanların, **ayrımcılık yapıyorum gibi oluyor** bizim gibi insanlar demekle, ama yanlış anlaşılmasın, şunun için, **daha okumuş, daha eğitilmiş, ailesinde konuşma hakkı olan, kararlar katılma hakkı olan bireylerden** bahsediyorum... Bizler gibi çok fazla okuyan, fikirlerini rahatlıkla söyleyebilen insanlarda şu var, geçmişle ilgili, **Atatürk'le ilgili, herhangi bir şey, küçük bir anekdot olabilir, küçük bir resim olabilir, internetten gelen, doğruluğu bile belli olmayan bir anı bile olabilir, gözlerimizin dolmasına sebep oluyor**, bu birçok şeyi kaybettiğimizi gösteriyor bana göre." Atatürk figürü etrafında idealleştirdiği geçmiş kurgusu, Ayla'nın geleceği/yeni temsil edenlerin kalabalıklığından ve güçlenmelerinden rahatsızlık duymasına ve korkmasına neden oluyor: "Çünkü her şeyi kaybediyoruz, sadece laiklik değil. Yani ben hiç çok öfkeli bir insan olmadım. Özel hayatımda mesela çok zor zamanlarım da oldu, işte eşimden ayrıldım, iki çocuğumu tek başıma büyütüyorum ama hiçbir zaman çok öfkeli bir insan olmadım. Size öfkemi anlatamam ve sebebini bilmiyorum. Yani cumhurbaşkanının o olması, eşinin o olması ben de acayip bir öfke yaratıyor. Bunun sebebini bir türlü bilmiyorum. 40 yaşındayım, oturuyorum, kendi kendimi dinliyorum ve eleştirdiğim zaman diyorum ki; bu insanlar hep vardı, bu insanlarla sokakta hep karşılaşıyordum. Şimdi neden gözüme batıyor bu kadar ve neden şimdi bu kadar rahatsızım? Çünkü artık **çok fazlalar** ve bizi rahatsız etmeye başladıkları için biz **rahatsız olmaya başladık**. Eskiden böyle değildi."

Ayla, Türkiye'de İslâmi bir rejimin giderek yerleşmesi kaygısını taşıyor: "Neden olmasın, ben korkuyorum. Neden olmasın? **Benim iki kızım var ve ben korkuyorum**. Dediğim gibi kızım lise sonda. Yazın bir arkadaşları açık kıyafetli diye belediye otobüsüne alınmadı. Benim kızımın tercihi çok açık giyinmek değil, on yedi yaşında, ama oladabilirdi. Oladabilirdi ve ben çok endişelenirdim o zaman. Bilmiyorum, Ankara'da bunlar yaşıyorsa küçük yerlerde çok daha fazla ağır baskılar yaşıyordur diye düşünüyorum. (...) Ben korkuyorum. Çok açık da söylüyorum bunu."

AKP'nin yönettiği Türkiye'de bir rejim sorunu olduğunu, Cumhuriyet değerlerinin giderek aşındığını ve bu bağlamda geçmişle bir tür hesaplaşma sürecine girildiğini ifade eden İzmir Saint Joseph ve Dokuz Eylül Üniversitesi İnşaat Fakültesi mezunu, şirket sahibi Murat'a (37) göre "dinin bu kadar ön plana çıkıp da bir noktadan sonra din konusunda bizden değilsine getirilmesi, inanıyorsun inanmıyorsun noktasına getirilmesi veya inanıyorsun da bizim gibi inanmıyorsuna getirilmesi çok yanlış bir tutum. Bu da sağolsunlar bu arkadaşlar (AKP yönetimi) sayesinde oluyor, körüklüyorlar çünkü yani bu işi. (...) Ne oluyor bir önceki onu yapmıştı, şimdi biz de bunu yaparız geliyor."

Rejimin olduğu kadar kendi yaşam tarzının da tehdit altında olduğunu düşünen Cenk (26), AKP yöneticilerinin değiştiğine inanmıyor: "Ak Parti için konuşuyorum, adım adım her istediklerini yaptılar. Yavaş yavaş, yavaş yavaş cumhurbaşkanlığına kadar yükseldiler. Ve bu olay beni çok korkutuyor. 13 yıl önce Abdullah Gül'ün 'Cumhuriyet döneminin artık sonu gelmiştir' açıklamasının ardından cumhurbaşkanı olması. Yani şöyle durup düşünmek lazım ne kadar ne değişmiş olabilir diye... Sonuçta açıklamalarında gayet cumhuriyetçi, laikliğin hiçbir şekilde tehlikede bulunmadığını söylüyorlar demelerinde. **Ne kadar doğru acaba?**"

Rejim sorununun ötesinde görüşmecilerin hükümete yönelik tepkilerinde AKP iktidarı ile arttığı düşünülen ve bu bağlamda ciddi bir tehdit olarak algılanan kadrolaşma faaliyetleri de önemli bir yer tutuyor. AKP'nin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesi bir yandan "devletin ele geçirilmesi" algısı etrafındaki kaygıları pekiştirirken ve diğer yandan da liyakatçi (ve/veya seçkinci) bir söylem üzerinden söz konusu kadrolaşma sürecinde "yeni gelenler" in atandıkları pozisyonların gerektirdiği niteliklere sahip olmadıklarına, hak etmedikleri bir statüye kavuştuklarına dikkat çekiliyor. "Gelenen noktada" Kemalizm ve onun prensiplerinin tehlikede

olduğunu düşünen Haluk (47), ülkede “gizli gizli değil, ama açık açık rejim sorunu” olduğunu, çünkü iktidar partisinin günlük yaşamın her alanında gerilime yol açtığını düşünüyor. Devleti eline geçirerek toplumu dönüştürmenin mümkün olduğunu altını çizen Haluk, “Mesela benim için en büyük tehlikelerden biri inanılmaz bir kadrolaşma olması. Devlet kademelerinin, hemen hemen her kademenin mutlak suretle kendilerinden birinden olmasına çalışmaları, bunun için her türlü çabayı göstermeleri ve daha da ötesi bunu başarımları. Yani bunun bir sonucu olacaktır” diyor.

Melek (47) ise, kadrolaşmayla ilgili kaygılarını şöyle ifade ediyor: **“Aslında herkes kadrolaşıyordu ama kadrolaşıldığı zaman hep sizin gibi (seçkinler) birbirine benzeyen insanlar kadrolaştığı için biz onları hissetmiyorduk, şimdi daha farklı insanlar kadrolaşıyor. Onun için hissediyoruz.** Sadece şöyle şeyler tehlikeli, mesela üniversite hastanelerine baktığınız zaman çok politik şey dönüyor. **Şimdiye kadar ezilmiş, kıyıda köşede kalmış adamlar birdenbire güç sahibi oluyorlar. Bu çok tehlikeli.** Kıyıda köşede kalmış adam güç sahibi olduğu zaman genelin huzurunu bozacak veya genelin zararına olacak şekilde kararlar alabiliyor. **AKP’nin getirdiği kadroya baktığınız zaman şimdiye kadar ezilmiş tipler, şimdiye kadar o şansı hiç elde edememiş tipler.”**

Görüşmeciler arasında AKP’nin rejim değişikliğini amaçladığını düşünmemekle birlikte toplumsal düzlemde bir muhafazakârlaşma eğilimini seferber ettiğini düşünenler de var. Cansu (23), çevresinde tanık olduğu “şeriat paranoyası”na katılmadığını şöyle ifade ediyor: “Ben şeriat düzenini getireceklerini zannetmiyorum, ama şunu yapmaya çalışıyorlar ve az çok da başarıyorlar; yaşamın eksenini biraz din kurallarına göre belirlemek, örneğin, yükselecek olan bürokratların hepsinin eşinin başının kapalı olması gibi şeyler getiriyorlar.” AKP’de mal, mülk, servet edinme gibi ekonomik güdülerin dini motiflerden daha önemli olduğunu düşünen Cansu, radikal bir düzen değişikliğinin partinin destekleyicilerinin de işine gelmeyeceği kanaatinde ve yaşanacak dönüşümün daha ziyade toplumda zaten var olan muhafazakârlığın derinleşmesi şeklinde tezahür edeceği görüşünde.

Bu bağlamda Türkiye’nin İran benzeri bir İslâm cumhuriyetine dönüşmesinin imkânsızlığını vurgulayan Cansu, yine de son yıllarda muhafazakârlığın yükselişinin kendisini etkilediğini belirtiyor: “İran olması imkânsız, çünkü İran’da her zaman güçlü bir ulema sınıfı olmuş. Türkiye’deki Müslümanlıkta böyle bir şey yok, hani dinsel bir sınıf yok. Bu açıdan İran’ın dinamikleri Türkiye’den çok farklı diye düşünüyorum. O açıdan İranlaşma olmaz, ama ben nasıl diyeyim, örneğin kendi adıma hava sıcak olduğunda üzerime ne giyeceğimi fazla düşünmezdim, bir bluz giyer çıkardım. Benim için bile sokağa çıkarken hani ‘çok mu açık oldu?’ diye ister istemez artık düşünüyorum.” Dış görünüşüne “çeki düzen” vermek zorunda kalmasını AKP iktidarıyla değil genel muhafazakârlaşma eğilimiyle açıklamayı tercih eden Cansu, şehrin “modern” bir semtinde oturması ve “seçkin” bir üniversitesinde okuyor olması nedeniyle AKP iktidarıyla ilişkilendirdiği “mahalle baskısı”nın etkilerinden görece uzak kaldığının farkında. “Doğu’da bir üniversitede okuyor olsaydım belki etkilerdi. Ama **benim çok yalıtılmış bir hayatım var genel olarak.** Beşiktaş’ta oturuyorum, çok da bir şey görmüyorum, bilmiyorum aslında, kendi sınırlı çevrem dışında. Gezmek için Taksim’e giderim, Nişantaşı’na giderim çok nadir. Moda’ya falan giderim.”

AKP’nin rejimi tehdit eden İslâmcı bir parti değil sisteme ekonomik boyutuyla entegre olmuş “fırsatçı ve faydacı bir yönetim” anlayışını temsil ettiğini düşünenler, ideal anlamda dinin uhrevi boyutundan uzaklaşarak dünyevileşmesine karşı tepkililer. İslâm’ın “manevi boyutu”nun daha önemli olduğunu düşünen Bülent’e göre (39), “Müslümanlığa uzak tüccarlığa yakın kişiler” olarak AKP’li dindarların dinle ilişkileri daha ziyade “maddiyat”a dayanıyor: “Aslında son derece dünya insanı bunlar, son derece maddeciler. (...) Halbuki İslâm manevi alandan konuşan bir inanç sistemidir. Bu tip işte, başörtüye falan ihtiyacı olamayan bir inanç sistemidir.” (...) Bu kişilerle pek tartışma zemini de bulamayacağımızı düşünüyorum. Maalesef, onları ikna etmek, eğitmek, değiştirmek gibi bir şansımız maalesef yok. Atatürk’ün hani o devirde yaptığı devrimler tek çareydi, başka bir çare bırakmayan bu tip gruplar aslında.” Bülent, ikna ve terbiye edilmesi mümkün olmayan bir

toplumsal kategori olarak resmettiği “ötekiler”in, geçmişte (tek parti iktidarı döneminde) olduğu gibi bugün de ancak otoriter yöntemlerle hizaya getirilebileceği düşüncesinde.

AKP’ye baktığında rejimi değiştirmeye çalışan bir siyasi hareket değil, “kesinlikle para etrafında dolaşan, nemalanmaya çalışan bir menfaat birliği” gören İstanbul Erkek Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kimya Fakültesi mezunu, sanayici Tolga (51) ise, “İslâmi tehlike”nin AKP’nin temsil ettiği “menfaat birliği” karşısında ikincil önemde kaldığını düşünenlerden: “Birinci plana taşıyorlar türban konularını, kapatma krizlerini, Ergenekonları şunu bunu, ama para hep ön planda. İddia ediyorum bunu.”

“Türkiye’nin İran olacağını düşünmüyorum” diyen Mine’ye (51) göre, toplumda yaygınlaşan muhafazakârlıkla birlikte Kemalizm, modernlik ve cumhuriyetin değerleri giderek aşınıyor: “Kemalizm denilen o vakti zamanında yapılmış olan şey... Aydınlanma, Kemalizm değil de Aydınlanma devrimleri, 80 yıl sonra Türkiye’de kabul görmemiş hâlâ. O zaman da görmemişse görmemiştir. Çok doğru olan şeyler de bazen kabul görmüyor. Yanlış şeyler var yapılan mesela... Tanrı’ya karşı Atatürk’ü koymak da doğru bir şey değil. Tanrı çünkü çok daha farklı bir şey.”

AKP iktidarıyla birlikte gelen hızlı değişimi kaygı ve korkuyla karşıladığını ifade eden Mine artık “çok hüznü” olduğunu belirtiyor: “Kaygılarım, korkularım gitmedi. Yani artık bir şey olacak diye korkmuyorum çünkü artık olacağından eminim, oldu bile. Sadece bunun için hüznü duyuyorum. Yazık bu memleket böyle olmayacaktı.” Mine, ayrıca Başbakan Erdoğan’ın “Milli Görüş gömleğini çıkarttım” açıklamasını da inandırıcı bulmadığını belirtiyor: “İnsan 50 yaşından sonra birdenbire aydınlanıp, ideolojisini değiştirmiş olsa bile o zaman ‘ulemaya sorun’, yok ‘kadınlar üç çocuk doğursun’, filan gibi cümleler kurmazdı diye düşünüyorum. Belki kendisi değiştiğini düşünüyordur. Ama bu yumuşamış hali de bende yani çok aydınlık bir insan, çok ilme önem veren bir insan izlenimi uyandırmıyor.”

Yaşam Tarzı Tercihinin Kritik Eşiği: Başörtüsü/Türban

Türkiye’de uzun bir süredir başlıca ideolojik kutuplaşma eksenlerinden biri olarak yaşanan türban/başörtüsü “sorunu”, farklı hayat tercihlerine yaptığı gönderme ile temsil ettiği simgesel öneminin yanı sıra Cumhuriyetçi özel alan-kamusal alan ayırımına ilişkin temel pozisyonların da başlıca karşılaşma alanını biçimlendiriyor. Kamusal alan söz konusu olduğunda tartışmaların siyasal simge-dinî simge ayrımı etrafında odaklandığı, türban/başörtüsünün bağlanma biçimine (örneğin çenealtı formülü) yönelik pozisyonların siyaset alanında belirlendiği ve son tahlilde “erkek siyaset”in “kadın bedeni” üzerinden yaptığı pazarlığa dayalı olarak kadın öznelliğinin tümüyle inkâr edildiği bu sorun,⁵¹ laik kesimlerin ya da Ali Bayramoğlu’nun ifadesiyle “sert halka”nın⁵² tepkiselliğinin odak noktasını oluşturuyor.

Başörtüsü/türban sorununu biz-onlar karşıtlığı çerçevesinde yorumlayan görüşmecilerdeki tepkisel tutumlar bir örnek dağılım göstermemekle birlikte en ılımlı söylemde bile muhafazakâr-İslâmi hayat tarzını simgeleyen “öteki”ne ilişkin tehdit algısının izlerini görmek mümkün. Reel ya da potansiyel bir tehdidi temsil eden “onlar”, görüştüğümüz kişilerin ait olmadıkları ve olmak istemedikleri bir sosyal grubun temsilcileri olarak

51 Bu konuda sorunun farklı yönlerini ele alan bir değerlendirme için bkz. Seçil Aslan, “Bir Sorgulama Sembolü Olarak Türban: Karşıtlıklar ve Dışarıklıklar”, *Birikim*, no. 239, Mart 2009, s. 28, 30, 35.

52 Ali Bayramoğlu, *Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz, Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 97. Ali Bayramoğlu’na göre *sert halka*, 1990’ların ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen İslâmcılık karşısında laik kesim içerisinde gözlenen “katılma ve sertleşme eğilimi”ne işaret ediyor. Başka bir anlatımla *sert halka*, değişim karşısında yaşanan yırtılma ve çelişkiler sonucu bütüncül, korumacı ve ulusalcı bir siyasi duruş, neredeyse elden gittiği düşünülen laikliğin ve tam bağımsızlığın korunmasına, ulus-devlet ve merkeziyetçi geleneğin muhafazasına yönelik bir tür otoriterleşme eğilimini yansıtır.

resmediliyor. Bu çerçevede “biz” ve “onlar” arasındaki sosyal mesafe, uzlaşmazlığı, iletişim imkânlarının ve bir arada yaşam ihtimalinin sınırlarını da belirliyor. Uzlaşmazlık eğilimiyle sosyal mesafe arasındaki ilişkiyi, Bourdieu’nün *habitus* kavramının temel unsurları olan ve toplum genelinde eşitsiz dağılmış sermayelerle (kültürel, ekonomik, sosyal, sembolik) birlikte düşünmek mümkün. Bourdieu’ye göre, “Eyleyciler (ekonomik ve kültürel sermaye boyutlarında) birbirlerine ne denli yakınlarsa, o denli çok –ya da tersine uzaklarsa o denli az– ortak şeyleri vardır.”⁵³ Başka bir ifadeyle yaşam tarzları, dünyayı algılama ve yorumlama biçimleri, ve davranışları benzer olanların kendilerinden farklı olanlarla aralarında genel anlamda bir mesafe olduğu söylenebilir. Bourdieu, toplumsal uzamın üstlerinde konumlanan kişilerin aşağı tarafında konumlananlarla fiziksel karşılaşma olasılığının düşük olduğunu ifade etmekte, aksi halde nadiren de olsa toplumsal sınırların çiğnenmesinin gündeme geldiğini belirtmektedir. Öte yandan, farklı gruplara mensup olanlar raslantısal biçimde karşılaştıklarında, birbirlerini gerçek anlamda anlayamayacaklar ve birbirlerinden hoşlanmayacaklardır.⁵⁴ Araştırma özelinde değerlendirildiğinde “biz” ve “onlar” arasındaki mesafenin özellikle kültürel sermayeleri yüksek olan görüşmeciler aleyhine “yeni gelenler” tarafından ihlal edilmesi, başka bir ifadeyle “olmaması gereken tarzlar”la “olmaması gereken yerler”de karşılaşılması, gerilimli bir bir arada olma biçimine yol açmaktadır.

Türban/başörtüsüne yönelik tepkisel duruş, özellikle görüşülen kadınların ifadelerinde sıklıkla tanık olunan Cumhurbaşkanı ve Başbakan başta olmak üzere yeni yönetici seçkinlerin “örtülü” eşleriyle ilgili olarak “Cumhuriyet kadını”nın temsiliyet sorunu, üniversitede başörtülü olarak eğitim görmeyi talep eden kız öğrenciler özelinde kamusal alan anlayışı ya da oturduğu mahalle ya da sitede “örtülü” kadın görmek istememek, görünce rahatsız olmak gibi günlük yaşamın ortak mekânlarının paylaşımı ve artan karşılaşma ihtimalleri ile ilgili konularda gündeme geliyor.

Giyim-kuşam ve diğer gündelik davranış kodları etrafında ifade bulan belirli bir yaşam tarzını savunurken kullanılan tepkisel dil (eskiden buralarda olmayan ama her nasılsa şimdilerde ortalıkta dolaşan) mekânı ve hayatı işgal eden “yeni” gelenlere yöneltilmektedir. Yeni gelenler kendilerine özgü yaşam tarzlarıyla göze batıcı ve rahatsız edici derecede farklıdır. Bu durumda kendilerini güvende hissettikleri eski günlerin yitip gitmesinden “onlar”, içimizdeki “yabancı”lar sorumludurlar. Yabancı düşmanlığını anlatırken Baumann’ın ifade ettiği gibi, “eski adetlerin gözden düşmesi, şimdiki durumun belirsizliği ve geleceğin getirebileceği felaketlerden bizatihi yeni gelenler sorumludurlar.”⁵⁵

Görüştüğümüz kişilerin, özellikle de kadınların birincil sosyal çevrelerinin (aile, arkadaş ve iş çevresi gibi) “kapalı” olduğunu söylemek mümkün. Yakın bir zamana kadar yaşam tarzı itibarıyla “kapalı”ların dünyasından yalıtılmış bir biçimde yaşayan görüşmeciler, İslâmcı olduğu konusunda hiç tereddüt taşımadıkları AKP iktidarıyla birlikte türbanın giderek görünürlük ve yaygınlık kazanmasından kaygıyla söz ediyorlar. Görüşülen kişilerin giderek tüm topluma dayatılmasından kaygılandıkları İslâmi yaşam tarzına karşı geliştirdikleri tepkisel tavır, baş örtme tarzının (eski/yeni) eleştirisinden örtünmenin dini bir zorunluluk olmadığı ya da erkek egemen tahakkümün bir uzantısı olduğu savına kadar varan geniş bir yelpazede ifade buluyor.

53 Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, Hil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18, 20-21. Kişilerin toplumsal konumları, *habitus*leri, davranış ve algılama tarzlarıyla, toplumsal faaliyetlerin çok farklı alanlarında yaptıkları “tercihler” arasında bağlantısal bir ilişkinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle kişilerin toplumsal konumları, sosyalleşme sürecinde aile ve okulda edindikleri temayülleriyle (*habitus*) sosyal, kültürel ve siyasal meseleler konusunda aldıkları tavırlar ve yaptıkları “tercihler” arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkün. Çoğu erken yaşlarda ailede ve eğitim sürecinde şekillenen ve genellikle bilinçaltına kazınan söz konusu temayüller sınıflandırıcı şemalar oluşturmaları nedeniyle ayrıştırıcı pratikler doğurarak “iyi ile kötü, güzel ile çirkin, saygın ile kaba vb. arasındaki ayrımları saptarlar.” Böylesi ayrıştırıcı pratikler doğuran *habitus*ler farklı sınıflandırma ilkeleri ve farklı zevkler etrafında sınıflandırıcı şemalar olarak işlerler, yaşam tarzlarının farklılaşmasına neden olurlar.

54 A.g.e., s. 24.

55 Zygmunt Baumann, *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 60.

Ayla (41) bu konudaki tepkisini ifade ederken çocukluğunun “örtülüler”i ile günümüzde modern yaşamın öz-neleri olan “örtülüler”i tehdit algısı temelinde farklılaştırıyor: **“Çok kalabalık oldular ve artık çok rahatsız edici davranıyorlar, rahatsız edici bakıyorlar, rahatsız edici tavırları var. Ben, gazetelerde okumuşsunuzdur, Antalya uçağı. Ben o uçağın içindeydim, köşe yazılarında çıktı. Uçağın geç kalkması, çarşafli bir sürü insanın binmesi ve uçakta kavga çıkması. Ben o uçağın içindeydim. Size cesaretlerini anlatamam, bizler asla öyle olmadık onlara karşı, ama onlarda korkunç bir öğreti, yani hükmedici bir şeyler ve tehdit var.** O beni çok rahatsız ediyor demek ki, bulabildiğim tek sonuç bu. Yoksa ben, küçüklüğüm benim Konya’da geçti, babamın mesleği gereği. Konya çok kapalı, o zaman daha da kapalıydı. İnanılmaz derecede mutaassıp bir çevrede, aslında çok açık olan bir kızdım ben. Asla rahatsızlık duymadım. Onlardan da duymadım. Ben ilk çarşafı küçücük yaşında Konya’da gördüm. Ama şu andaki gibi değil, emin olun uzmanlar, sosyologlar çok daha farklı, bizlerin görmediği açıdan görebilirler benim bu öfkemi. Benim gördüğüm tek şey şu, **benim etrafımda benim gibi olan arkadaşlarımdan çoğu çok öfkeli.”**

Türbanlılara “yokmuş gibi” davrandığını belirten Sevcan da (38), örtünme biçimleri arasında bir farklılık görüyor: “Benim için onların, türbanlıların tek bir adı var, sıkımaşa. Sıkımaşa aşağı, sıkımaşa yukarı. Ben sıkımaşlarla iş yapmıyorum, yapmayacağım. Mümkünse de görüşmeyeceğim. İnsan olabilir, bilmem ne olabilir. **Ama o ideolojisi için bunu yapıyorsa, adam gibi başörtüsünü örtsün gelsin.** Benim babaannem de, halalarım da kapalıydı.” Sevcan’ın türbana ilişkin söyleminde öne çıkan dinsel simge-siyasal simge açmazı, son tahlilde yaşam tarzını tehdit eden ve “geleneksel başörtüsü”ne benzemeyen, “yeni” bir şey olarak algıladığı türbanın giderek tüm kadınlara empoze edilebileceği kaygısıyla bütünleşiyor: “Geçenlerde birisi anlattı, markette bir olay olmuş falan, sıra size de gelecek, siz de bu yola geleceksiniz diye kapalı bir kadın açık bir kadını resmen tehdit ediyor. Artık sokakta rahat yürüyemiyorsunuz.”

“Örtülü”lerin sayılarının hızla çoğalmasından duyulan endişe sadece kıyafet konusunda değil mekân üzerinden de gündeme getiriliyor, mekânın “dışarıklılar” tarafından işgal edilmesine dair kaygı ve rahatsızlıkları derinleştiriyor. Yıllarca tasarruf ederek ev aldığı “güvenlikli site”nin “tesettürlü” kesimin istilasına uğradığını belirten Neveser’de (51) “ötekilerle” aynı mekânı “paylaşmak” stres yaratıyor. Dinle ilişkisini tarif ederken ortaokul yıllarından beri oruç tuttuğunu belirten Neveser’e göre “dört dörtlük Müslümanım diyen birisi, öncelikle yalan söylemeyecek, riya yapmayacak, içi dışı bir olacak, başkasının hakkına, hukukuna tecavüz etmeyecek.” Dindarlığı temel ahlak ilkeleri etrafında tanımladıktan sonra giderek daha fazla görünürlük kazanan türbanın dindarlıkla ilişkisini sorgulayan Neveser, “Bu zamana kadar insanlar dinsiz miydi diye merak ediyorum, ateist miydi? Birdenbire türbanı takınca mı herkes dinli oldu da bana dinimi öğretecek. Bunu hiç hoş karşılamadığım için doğrudan sıkıntı duyuyorum. **Çünkü bir kemiği yok o türbanın, orda çıkar burada giy, göbeğin açık olsun türban olsun, benim bildiğim dinimde böyle bir şey yok yani.** Değiştiyse o zaman o benim dinim değil diye düşünüyorum ben, dolayısıyla rahatsızlık duyuyorum. Birdenbire iki tane kara çarşafli geçiyor yani, nereden çıktı bunlar? **Onlar da bize baskı oluyor kardeşim diyebilir belki, o kadar hoşgörülü, o kadar rahat olamıyorum ben**” demektedir.

Üniversitelerde başörtülü öğrencilerin eğitim görmesini onaylamadığını, hatta “iğrenç” bulunduğunu belirten Gülşen (53), arkadaş grubunun internetten gönderdiği fotoğraflardan hareketle bu konudaki samimiyetlerini sorguluyor: “Çünkü arada mesela internetten geliyor, siz de görüyorsunuz herhalde... **Başı sıkma, dardacak etek veya korkunç bir yırtmaç...** Yani, bu hani, anlatabiliyor muyum, örtüneceksen eğer, başka bir duyguları uyandırmamak için örtünüyorsan o zaman, veyahut şeffaf bir eteği var. (...) İşte tangası gözüküyor. Anlatabiliyor muyum? (...) **Sokakta görüyorum, boyfriend’i ile çok intimate bir şekilde. Yani o zaman benim yapmadığım kadar intimate bir şekilde yapıyor.”**

Gülşen (53), AKP’nin İzmir’deki seçim mitingini Alsancak’taki evinin penceresinden tepki, şaşkınlık ve umutsuzlukla izlemiş: “Burası hep türbanlı doluydu, resmen ürktüm ben o zaman. Dedim bunlar hakikaten **dominant** olmaya başladılar, yani **İzmir’de bile bu kadar olduktan sonra, yurdun diğer taraflarında kim bilir**

daha fazla herhalde yani bu kadar türban, başörtüsü. Ben hem üzülüyorum hem dediğiniz gibi en fazla işte E... (üyeyi olduğu sivil toplum kurumu) falan filan yani. **Ne yapabiliriz ki, onlar daha çoğunlukta ama."**

Başörtüsü konusunda konuşurken sözü "mahalle baskısı" kavramına getiren Ebru (23), söz konusu baskının mekânla ilişkisini irdeliyor: "Mahalle baskısı. Neden biz şu anda böyle bir şey algılamıyoruz? Çünkü biz şu anda İzmir'de yaşıyoruz. Ya da İstanbul'un çok nezih semtleri, Nişantaşı gibi. **Benim gezdiğim maksimum yerler İzmir, İstanbul.** (...) İstanbul'da bir yer, adını hatırlamıyorum şimdi. Mesela orası kurtarılmış bölge, direkt şeylerin, şeriatçıların olduğu bir bölge orası. Röportaj için kot pantolonla gitmişler, taşlamışlar falan. Evet, Fatih, Çarşamba. Yani giremiyor musun bile. Bizim gibi insanlar, **Atatürkçü, laik, başı açık. Nereye gidiyoruz? İşte, İzmir, Bodrum, Çeşme, Marmaris, tatil yöreleri, İstanbul'da Nişantaşı, Bağdat Caddesi, Şişli falan. Bunun dışında acaba bir gidelim, İzmir'imizde Kadifekale'lere.** Biz şu anda yaşadığımız çevreden baktığımız zaman aslında hiçbir problem yokmuş gibi geliyor. Ancak, Anadolu'nun içlerine girildiği zaman, Eskişehir'e mesela, oralara gidildiği zaman türbanlıların arttığını o kadar net görebiliyorum ki yani, otobüse bindiğinde, mesela senin giydiğin bir elbise o kadar farklı bir bakış, bir tepki ve cıvılamalar. (...) **Ben eskiden hatırlıyorum, kaç yaşına kadar, 14 yaşına kadar hayatımda hiçbir türbanlı benim yanıma oturmamıştır. Ben şimdi sürekli türbanlı bir insanla iç içeyim."**

Başörtülülerle hiç ilişkisi olmadığını ve üniversitede başörtülü görmek istemediğini ifade eden Yasemin (28), başörtülü öğrencilerin "peruk" takmasını savunuyor: "Açmasınlar canım, peruk taksınlar, ama o şekilde girmesinler. Çünkü **bir anda sayıları artıveriyor.** Bu kötü şeylerin simgesi, yani iyi şeylerin simgesi değil. Yani gerçekten çok ciddi baskıların, özellikle kadına korkunç bir erkek baskısı, aslında bu korkunç bir kısıtlama, o başka bir mantığın, kafana onu taktın takmadın onu da geçiyorum, ama onun altında yatan mantık kadınları o kadar olmaması gereken bir duruma sokuyor ki, hani bunu kabul edemiyorum, olmaması gerek." Örtünme konusunu tepkisel bir tavırla erkek egemen dini ve toplumsal anlayış ve pratikler, kadın bedeni üzerine uygulanan bir dayatma ve tahakküm biçimi olarak yorumlayan Yasemin, bu durumu "şeriatı hortlattığını" düşündüğü AKP iktidarıyla ilişkilendiriyor.

Başörtüsünün özgürlük olduğuna inanmadığını ifade eden Mine (52), yine de "çok istiyorlarsa" kızların üniversitede okumalarına karşı olmadığını belirtiyor. Ancak bazı mesleklerin başörtülü kadınlar tarafından icra edilmesi konusunda, hizmet alan-hizmet veren farklılığı temelinde çekinceleri var: "Başı bağlı bir insan, hukuk fakültesine gidiyor, ee avukat mı olacak, sonra hakim mi olacak? Dini esaslara uygun yaşamak istiyorsa eğer, şeriatın geçerli olmasını istiyorsa, normal hukuk, medeni hukuk konusunda nasıl bir etkinlik gösterecek? Öğretmen olursa bizim eğitim sistemimiz belli, orada nasıl? Yani ben hep bunların çok çelişkili olduğuna inanıyorum ve şunu da söyleyeyim, **yani bu başı kapalı insanlar özel sektörde de çalışabilecekken hiçbirisinin öyle bir iş yaptığı yok."**

Üniversiteye türbanla girmeye ilkesel anlamda karşı olmayan Ali (24) ise, bu özgürlüğün her yerde geçerli olmaması gerektiğini düşünüyor: "Modernitenin gerçekten eski ve köklü olduğu Galatasaray Üniversitesi gibi yerlerde türbanın bir sorun çıkarmayacağını düşünüyorum. Mesela bizim Felsefe bölümünde var bir iki kız. Sonuçta bir etkileşime giriyoruz. Yani bir konu hakkında konuşuyoruz, AKP'nin kapatılması hakkında konuşuyoruz vs. vs. Sonuçta o da ben de şekilleniyoruz. Yani ben kendi önyargılarımdan kurtuluyordum. Burası Galatasaray. Ama mesela aynı şey Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde olmaz, orada türban sorun olabilir."

Görüşülen kişilerin neredeyse tamamı farklı düzeylerde de olsa eşi başörtülü bir kişinin cumhurbaşkanlığına tepkililer. Doğan (32) her ne kadar görüşmenin başlarında cumhurbaşkanı ve eşinin ayrı tutulması gerektiğini belirtse de bazı durumlarda "örtülü eş" in imaj bozduğunu düşünüyor: "Şimdi Cumhuriyet balosu bu ülkenin devlet protokolündeki en üst şeydir, askerler üniformalarını giyerler, herkes böyle önceden hazırlanır, ölçüleri alırlar. Biraz Batı şeyi gibi... **Cumhuriyet balosunda başı bağlı biri olmasa daha mutlu olurum. Mesela o kare beni rahatsız ediyor, tek bir kare.** Ama o kareden yola çıkıp da türbana da düş-

man olacak kadar şey kör değilim. O kare beni gerçekten rahatsız ediyor. Çünkü bu şey acayip bir şey değil mi, samimi konuşuyorum çünkü şeyde, o kareyi düşününce, kafama geldiğinde kötü oluyorum. Ama İG-DAS'ta başı bağlı biri karşıma çıktığında gözünün içine bakıyorum konuşurken, ona da teşekkür ediyorum, hiçbir farkı yok benim için." Görüşmenin daha sonraki bir bölümünde yine Cumhuriyet balosunu gündeme getiren Doğan, çağdaş yaşam tarzının simgesi Cumhuriyet balosuna eşsiz katılan başbakan konusunda da tepkisini ifade ediyor: **"Cumhuriyet balosunda görmek istemem adamı, orada beyaz Türklüğüm çıkar, elim ayağım oynar."**

"Kamusal menfaatler" adına bireysel özgürlüklerin kısıtlanması anlayışı çerçevesinde türbanın yasaklanması gerektiğini düşünen Ozan'a (27) göre, Çankaya'da türban siyasi sembol anlamına geliyor. Ozan, türbanın giderek yaygınlık kazanmasında kadınların "para"yla örtünmeye ikna edilmesinin etkili olduğu⁵⁶ kanaatinde ve bu durumun bir tür misyonerlik faaliyeti içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyor.

Örtülü lider eşlerinin siyasal alanda medyatik görünürlük kazanmalarını "yakışksız" bulan Gülşen (53), İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırısının ardından İstanbul'da Emine Erdoğan'ın inisiyatifiyle düzenlenen toplantıyı şöyle değerlendiriyor: "Arap ülkelerinden gelen lider eşlerinin hepsi modern, bütün kadınlar, bir tek bizimkinin başı bağlı, Emine Erdoğan'ın. Yani çok çirkin geliyor bana bütün o görüntüler, nefret ediyorum yani." Arap ülkelerinden gelen kadınların "bile" modern Batılı bir imaj verdiği bir uluslararası buluşmada Türkiye'nin beklenen Batılı imajı verememesi hayal kırıklığı ve kızgınlığa yol açıyor.

İzmir Saint-Joseph Lisesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi İnşaat Fakültesi mezunu, şirket sahibi Murat da (37), aynı toplantıda başı açık modern görünümlü Arap ülkeleri devlet başkanları eşlerinin yanında Başbakan Erdoğan'ın eşinin görünümünü yadırgadığını söylüyor. Eğitimin kazandırdığı değerler sisteminin ve bunlara bağlı olarak biçimlenmiş "doğru"ların verili toplumsal-siyasal gerçeklik karşısında ne denli korumasız kaldığını Murat'ın söyleminde okumak mümkün: "Ben çok üzülüyorum. Görüyorsunuz Suriye devlet başkanının eşi, İran devlet başkanının, İran mı hangisiydi Ürdün'ün, bir de sağ olsun şey neydi adı Emine Hanım, bir de Hayrünisa Hanım, sonuç olarak görüntü bu. Biz öyle görünmemeliydik yani. Şey bir görüntü değil. **37 yaşındayım, benim 33-34 yaşına kadar görmüş olduğum kadın görüntüsü bu değil. Benim belleğime yazılmış olan modern ve ileriye dönük bir insanın görüntüsü değil.** Biz ilkokuldan bu zamana kadar hep ileride olanın, akılcı olanın, Avrupa'daki önderlerin ve oradaki hanımların ve beylerin, ve oradaki giyiniş tarzlarının ve oradaki konuşma hitabet tarzlarının iyi olduğunu düşündük. Hiçbir zaman kendimize Doğu'yu örnek almadık.."

"Cumhurbaşkanının eşinin başörtülü olması size ne hissettirdi?" sorusunu Begüm (34) "İğrenç hissettirdi" diyerek cevaplıyor. Sadece eşinin başörtüsünden değil, cumhurbaşkanının bıyığından da rahatsız olduğunu ifade eden Begüm, Batı karşıındaki "imaj" meselesinde hassasiyetini ifade ediyor: "Şu Avrupa'daki bıyıklı Türk imajına sinir oluyorum." Generallerin Çankaya resepsiyonlarına katılmayarak tavır almalarını olumlu karşılayan Begüm, "Tavır alsınlar tabii, nedir bu böyle böcek gibi kadın ortalıkta dolanıyor, bir de o kadının medyada şıklığından filan bahsediliyor" cümleleriyle tepkisini ortaya koyuyor.

56 Görüşmecilerin bir bölümünde tanık olunan bu tür değerlendirmeler, başka bir ifade ile "örtülü" kadınların bireysel karar yetisine sahip olmayan kişiler olarak temsili konusunda Ayşe Güç, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Türkiye'deki tartışmaların din-dar kadın açısından temel problemi, zikredilen iki grup –İslâmcı erkekler ve seküler laikler- tarafından 'birey' olarak görülmemesidir. Bu tavra da iki açıdan bakılabilir. Birincisi, İslâmcı erkeklerin bu kadınların sözcüsü olmaya soyunmaları ama doğan sonuçlara ortak olmamalarıdır. Bu durum kendileri adına konuş(a)mayan başörtülü kadınların kaygan bir zeminde durmasının en az sorgulanan tarafıdır. İkincisi ise laiklerin, muhafazakâr kesim ve özellikle son yıllarda AKP iktidarı ile hesaplaşmalarında 'başörtüsü'nü kullanmalarıdır. Zira başörtüsü, dini sembollerin sosyal düzlemde en görünür olanlarından biridir ve tartışmalar için büyük kolaylık sağlamaktadır." (Ayşe Güç, "Başörtülü Kadın: Tartışmaların Odağındaki Kayıp Öteki", *Birikim*, no. 239, Mart 2009, s.42.)

AKP iktidarıyla birlikte gündelik hayatının değişip değişmediğini sorduğumuz Serpil (32), “Ben başörtüsü taktırırlar bana gibi, kişisel hiçbir korku duymadım, sadece yaşam alanıma müdahale edilebilir, yaşam alanım daralabilir gibi bir kaygı aklımdan geçmiştir. Şimdiye kadar birebir hiç böyle bir şey yaşamadığım için ben referans noktası değilim. Neden dersiniz çok kısıtlı bir çevrede yaşıyorum. İş hayatımın ve arkadaş çevrem belirlenmiş bir çizgisi var” diyor. Serpil her ne kadar AKP iktidarının hayatına doğrudan olumsuz yansımaları olmadığını belirtse de söz konusu kısıtlı çevrenin dışına çıktığında Anadolu kentlerinde yaşadığı güçlüklerle de dikkat çekiyor: “Son üç yıldır sık sık Anadolu’ya iş gezilerine çıkıyorum distribütörlere. Hep mi böyleydi bilmiyorum ama **ben kendime yer bulamıyorum orada, ben orada yaşayamam diyorum**. Bir kadın olarak insanlar da çok yadırgıyorlar senin oraya gidiyor olmanı ama bu çok AKP’yle birebir ilişkili mi, Türkiye’nin genel yozlaşması mı ondan emin değilim. (...) Diyarbakır’da kadınlarla el sıkışmayı yadırgayan bir grup insanla görüştüm. Özellikle görüşmenin dışında kaldım, negatif etkilenmesinler diye içeri girmedim. (...) İçerideki grubun en kıdemli ve yöneticisi benim ama kadın olduğum için ben içeri giremiyorum. (...) Benim hiç hayatımda başörtülü arkadaşım olmadı. Arkadaşım olmadı, tanıdığım oldu, **başörtülü birisiyle arkadaşlık yapabileceğimi sanmıyorum, çok önyargılıyım çünkü**. Önyargılıyım, yani kıramıyorum ben bunu. **Çok anlayışlıyım, çok iyi bir insanım, insanları çok seviyorum, ama hayır ben bu konuda önyargılıyım**.”

Mahalle baskısı konusunda daha önce gündeme gelen birincil sosyal çevre ve yakınlık meselesi burada da karşımıza çıkıyor. Görüşülen kişilerin günlük yaşam alanlarında bir sorun hissetmeleri veya yaşamaları her zaman gündeme gelmeseydi de bu alanın dışına çıktıkları anda kendi yaşam tarzları ve değerler sisteminin dışında bir toplumsal gerçeklik olduğunu fark etmeleri, hayal kırıklığının yanı sıra kalabalıklardan farklı olma, azınlıkta kalma ve bu bağlamda özellikli olma duygusunu pekiştiriyor.

Murat (37) farklı olma konusundaki farkındalığı şu sözlerle ifade ediyor: “O görüntü (devlet adamlarının eşlerinin başörtülü olması) bize tamamıyla itici geliyor, eşime de itici geliyor, bu bölgede (İzmir) oturan insanlara da itici geliyor. (...) Ama görüyorum ki, ben iş yaptıkça biraz dolaşmaya çalıştım, gene küçük dolaşmalar bizimki, çok da uzaklara gitmiyoruz. Kapalı cumhurbaşkanı ve başbakan eşi ülkenin büyük kısmına itici gelmiyor. Gelmediği için zaten onlar orada. İtici gelmediği için seçilmiş durumda. Gelseydi seçer miydik? Gelseydi biz böyle bir partiyi getirir miydik? Gelmiyor. **Biz bu coğrafyada yaşayan herkesten farklı düşünen insanlarız**.”

Cenk (26) ise, Çankaya’da başörtüsünün daha önemli sorunları “örttüğü”nü ima ediyor: “**Onların** cumhurbaşkanlığı görevinde olması beni rahatsız ediyor.” Cenk’e göre, “mesele türban meselesi değil, onların hep si zaten belli bir grup.” Türban meselesinin “fikirleri bozuk” bu grup tarafından icat edildiğini, “eskiden böyle bir şey olmadığını” belirten Cenk, bu nedenle toplumda bir tür kamplaşma yaratıldığını düşünüyor. “San ki hiçbir derdimiz yok, her şeyimiz tam, tek sıkıntımız türban. Biz her şeyimizi üretebiliyoruz, yapabiliyoruz. Herkes de refah içinde, işsizlik sorununuz yokmuş gibi tek derdimiz türban oldu, bu tartışıldı. (...) Bunun altında eninde sonunda bu milletin değil de, kendi istedikleri çalışmalarını devam ettirdiler.”

Son iki yıldır İzmit’te babasının şirketinde yöneticilik yapan Leyla (30), daha önceki okul ve iş deneyimiyle şimdiki yaşantısını karşılaştırarak, farklı yaşam koşullarının, başörtüsü meselesi gibi bir konuda alınan tavırları nasıl dönüştürebildiğini anlatıyor: “Yurtdışında okuduktan sonra Türkiye’ye geldiğimde herkesin dini inançlarına çok fazla karışıldığını düşünmüştüm. (...) Hani ne olursa olsun, o öyle düşünüyorsa bana karışmadığı sürece, böyle biraz liberaldim. Fakat şu son iki yılda çevrem çok değişti. Önceleri çalıştığım Maslak’ta herkes benim gibi eğitilmiş, güzel kulelerin içinde; liberal bakışlı insanların arasında kaldığınız zaman o tür işyerlerinde açık söylemek gerekirse Türkiye’nin gerçeğinden çok kopuyorsunuz. Hani insanların konuştuğu şeyler çok farklı. Aaa, ne marka, o çantayı ne kadara aldın? Hani böyle hayatları çok farklı bir düzlemde geliyor, zaten ondan çok rahatsız olmuştum bir noktada. Bütün patronların evleri hayatları aynıydı. Herkes Kemer Country’de yaşıyor işte, evler şık şık. Herkes aynı tür arabayı kullanıyor. Herkeste aynı tür cep

telefonu. İşte her şey standart böyle bir model, bu beni çok rahatsız etmeye başlamıştı. Oradayken bende de türbanlı da olsa, isteyen gitsin istediği üniversitede okuma hakkı var, onlar insan değil mi gibi bir düşünce vardı. Fakat İzmit'e gittiğimden beri biraz daha nasıl diyeyim halk seviyesine inip, daha halk seviyesinde insanlarla tanıştıktan sonra aslında kadın olarak bize sağlanan hakların ne kadar zor kazanılmış haklar olduğunu ve bunları birtakım insanların bu kadar çabuk elimizden almaya çalıştığı korkusu benim içime açığı girdi."

Dindar çevreden insanlarla ilişki kurmak konusunda önyargısız olduğunu belirten Haluk (47), bir ara AKP'li bir kişiyle ortaklık yaptığını, bu anlamda bir sorun yaşamadığını ifade ediyor: "Ben onlara selam vermem, ben onlarla şöyle yapmam demiyorum, olabilir. Ben ortak yaşama inanırım. Ama onların bizimle yaşamak istememesinden rahatsızım. Benim onlarla yaşamak gibi bir sıkıntım yok. Benim oradaki sınırim şu. Türban konusu olsun, her türlü konu olsun ben bir düşüncenin şiddete dönüşme ihtimalinden korkuyorum, baskıya ve şiddete dönüşme ihtimalinden korkuyorum. Onun dışında her türlü düşünce olabilir. Mesela Batı bunu halletmiş, her türlü düşünce özgürlüğü var. Herkes her şeyi düşünebiliyor, ifade edebiliyor, bununla ilgili yayınlarda bulunabiliyor, konuşabiliyor. Fakat orada engellenmiş bir şey var, bir başkası bir başkasının düşüncesini dövmüyor. Bir başkasına şiddet uygulayamıyor. Türkiye'de bu tehlike var. Benim İslâmcılardan tek korkum bu, ama İslâmcı istediği gibi yaşayabilir, her şeyi yapabilir, ne bileyim, giyimini de o tarz yapabilir, kendine özel havuz da yapıp öyle bir tatil biçimi de oluşturabilir, dağ tatili de yapabilir, kendilerine özgü alışveriş merkezleri de yapabilir, benimkine de gelebilir ama bana pis pis bakmayacak, bana laf atmayacak, beni dövmeyecek, ben oruç tutmadığım için bana şiddet uygulamayacak bana ve benim gibilere. Benim buradaki şeyim, sınır noktam bu. Örneğin türban tabii ki de serbest bırakılmalı ama bırakılamaz."

Türkiye'de "örtünme"nin yaygınlaşmasını nasıl olup da daha önce fark edemediğini toplumdan kopuk yaşamasına bağlayan Mine (51), "**Biz çok azınlıkmişiz**, yani böyle olanlara bakınca, öyle anlaşıyor. Türkiye'deki insanların, istatistiklerden okuyoruz kadınların yüzde 70'inin başı bağlıymış." Örtünmeyle ilgili eğilimi bir yandan eğitime, Kur'an kurslarının yaygınlaşmasına bağlayan, diğer yandan zamanın "modası" olarak da değerlendiren Mine, "Bizim zamanımızda da gençler arasında herkesin yok işte bilmem, saçıcıların bıyıkları aşağı doğru solcuların böyle, herkes bıyıklıydı, bıyıklı olmamak diye bir şey söz konusu değildi, parka giyiliyordu filan. Bu da (başörtüsü) ona beniyor" demektedir.

Cumhurbaşkanının eşinin başörtülü olmasını "komik ve çok antipatik" bulan Mine'ye göre mesele, sadece örtüyle sınırlı olmayan bir tarz meselesi: "Şimdi bunlarla ilgili benim başka bir görüşüm var. **Başörtüsü ve dindar olmanın ötesinde bu işin seçkinci tarafı çıkıyor ortaya. Yani bunların çok şey olduğunu düşünüyorum. Çok avam. Yani o avam tarafları beni biraz yaralıyor.** Abdullah Gül'ün eşi, Çankaya köşkünü beğenmemiş de işte oraya yeni dekorasyon yapıyormuş, bunlar bana çok görgüsüzlük gibi geliyor açıkçası. Bir şey söyleyemeyeceğim, görgüsüz. Görgüsüz insanların da Türkiye'nin en üst seviyede oturup dünyaya karşı Türkiye'yi temsil ettiği düşüncesi beni rahatsız ediyor açıkçası."

AKP iktidarıyla ortaya çıkan, gerekli "nitelikler" taşımayan, "ikinci sınıf diploma sahibi" yeni yöneticilerin görüntüsünden rahatsızlık duyan Mine, görüntünün ardındaki sınıfsal profile de dikkati çekiyor: "Yani sonuçta bu bizim milletimizin seçtiği insanlar bunlar, yapacak bir şey yok. **Eskiden daha böyle işte ne bileyim daha iyi yetişmiş, daha iyi eğitim almış daha ilim alanında eğitim almış daha hani şeye Avrupa uygarlığına yakın şekilde fikirlere sahip, o şekilde eğitilmiş insanlar yönetici oluyordu. Şimdi böyle biraz daha avam, ayak takımından.** Başbakan bile kızıyor, ben onu ayak takımı görüyorum o da ötekileri görüyor demek ki var böyle bir şey. Kötü bir şey bir insanın başbakanını saygın bulmaması ama öyle görüyorum ne yapayım" demektedir.

AKP'yle Mücadele, Cumhuriyet Mitingleri ve Ergenekon Bilmecesi

Nisan-Mayıs 2007'de AKP'ye karşı kitlesel bir muhalefetin seferber edildiği Cumhuriyet Mitingleri ve 22 Temmuz genel seçimi sonuçlarının yarattığı hayal kırıklığı, bir ya da daha çok Cumhuriyet mitingine katıldıklarını belirten görüşmecilerin anlatılarında önemli bir yer tutuyor. Görüşmecilerin söz konusu mitinglere katılma gerekçelerinde mitinglerin partiler üstülüğü ve bu bağlamda sivilliğine yönelik kanaat kadar, "rejimin tehlikede olduğu" kaygısı, AKP iktidarına karşı tepki vermek ihtiyacı öne çıkıyor. Bu çerçevede mitingün düzenleyici ya da destekleyicileri arasında emekli subayların varlığı, katılanlar için önemsiz bir ayrıntı. Görüşmecilerin önemli bir bölümü "Yeniden Milli Mücadele" ya da "Ordu göreve" gibi sloganları paylaşmadıklarını, duymadıklarını, basında yanlış yansıtıldığını ya da bu tür sloganları atan grupların mitinglere katılan kalabalıklar arasında marjinal kaldığını ifade ettiler. Bununla birlikte sloganlara işlevsel açıdan, ajitatif boyutu açısından bakanlar da var. Türkiye'nin günümüzde farklı bir tarz altında olsa da "düşman işgali" altında olduğunu düşünen Haluk'a (47) göre, söz konusu sloganlar "dincilerin mitingleri"ndeki tekbirler ya da solcuların mitinglerinde kalkan sol yumruklar gibi "simgesel" bir değer taşıyor: **"Yani onların da çok ciddi bir geçmişi, bu tarz eylem gelenekleri olmadığı için bu sloganlar atıldı."**

Mitinglere "ailece" katılan Mehmet (61), emekli askerlerin rolünü "sakıncalı" bulmuyor: "Hiçbir asker bana git oraya katıl demedi. Biz kendiliğimizden gittik, gidenlerin çoğu da kendiliğinden gitti. (...) Bunlar safsata. (...) Şunu söyleyeyim, asker bana git dese, tabii emir veremez de, asker gidilirse iyi olur gibi bir söylemde bulunsa bunun ne sakıncası var?" Mehmet, "Yeniden Milli Mücadele" konusunda da "Olabilir, bizim en büyük endişemiz elimizden bir şeylerin kaydığını hissediyoruz ve ileriki kuşakların, yani çocuklarımızın yaşamaması gereken olayları yaşayacakları endişesi içinde hareket ediyoruz. **Bizim geleceğe ait çok belirgin endişelerimiz var**" diyor.

Görüşmecilerin bir bölümünde mitinglere ilişkin "ne işe yaradı?" cümlesiyle özetlenen faydacı yaklaşım ("Müthiş bir kalabalık, ama onun sonucunda ne gördük? Kuru kalabalıktan başka bir şey değilmiş gerçekten" - İrem) öne çıkıyor. Kitleler üzerindeki dönüştürücü rollerine ve toplumsal mühendislik kapasitelerine ikna olmuş bir arka plandan gelen görüşmecilerde, AKP'nin 22 Temmuz 2007 genel seçimlerindeki başarısı büyük bir hayal kırıklığı yaratmış. Öte yandan Ergenekon yapılanmasıyla ilişkili bulunan kimi kişilerin cumhuriyet mitinglerinin organizasyonunda da yer almaları "inandırıcılık" taşıyor. Tek tek kişilerin (akademisyen, subay, gazeteci vb.) isimlerinin zikredilerek yapılan sağlama işlemleri, Ergenekon yapılanmasının olmadığına ya da AKP iktidarının muhalefeti bastırmak amacıyla devreye soktuğu bir komplodan ibaret olduğuna yönelik yeterli kanıt oluşturuyor.⁵⁷ Bazı görüşmeciler ise, Ergenekon davasının kendilerinde rahatsızlık uyandırdığını ve kafa karışıklığına neden olduğunu belirttiler.

Gündoğdu Mitingi'ne gazeteci olarak katılan ("iş olmasaydı sade vatandaş olarak da katılırdım") Demet (41), Ergenekon'la mitingler arasında bağ kurmanın mümkün olmadığını, mitinglerin hiçbir siyasi oluşumun kontrolü altında düzenlenmediğini, farklı siyasal eğilimlerden kişileri AKP karşıtlığı çerçevesinde bir araya getirdiğini düşünüyor. Demet'e göre Ergenekon operasyonları çerçevesinde tutuklanan isimlerin örgütün kurucusu ya da üyesi olmaları imkânsız. Bu kişiler "cumhuriyetin temel değerleriyle ilgili kaygıları olan insanlar..." (...) Eğer bu kaygılar dile getiriliyor ve bir şekilde gruplar halinde tartışılıyorsa bu bir terör örgütü kurmak değil diye düşünüyorum."

57 Görüşmecilerin önemli bir bölümünün paylaştığı bu yaklaşım, Ergenekon yapılanması ile ilgili olarak yapılan araştırmalarla birlikte değerlendirildiğinde bazı ipuçları verecek niteliktedir. Örneğin A&G şirketi tarafından 17-19 Ocak 2009 tarihlerinde 33 ilde yapılan araştırmada, halkın yüzde 61.7'sinin Ergenekon örgütünün varlığına inandığı belirlenmiştir. Davayı tümüyle AKP'nin siyasi manevrası olarak görenlerin oranı ise yüzde 14.5'dur. Parti tabanlarına göre değerlendirildiğinde ise, CHP seçmenlerinin yüzde 51.4'ü Ergenekon'u "hükümetin muhalefeti ve askeri sindirmek için kullandığı bahane" olarak görmektedir. ("Ergenekon Var mı Anketi", <http://www.ensonhaber.com/gundem/182208/ergenekon-var-mi-anketi.html>)

Demet için Ergenekon davası AKP'nin laik-cumhuriyetçi kesimlerle "hesaplaşması"ndan ibaret: "Ben şöyle yorumluyorum. Bir hesaplaşma devam ediyor, siyasiler bunu kabul etmeseler de toplumda bir hesaplaşma süreci var ve AKP de bu hesaplaşma sürecini teşvik eden bir siyasi söylem içerisinde. Yani, cumhuriyetle bu ülkenin, bu cumhuriyetin kurucusu liderle, Atatürk'le, onun siyasi kadrosuyla bir hesaplaşma devam ediyor ve bu bilinçli olarak ve tahrik edilerek yapılıyor. Bu hesaplaşma bitmediği sürece Ergenekon gibi olayların bugün, yarın devam edeceğini düşünüyorum."

Çağlayan ve Tandoğan mitinglerine katılan Kemal (31), "Yeniden Milli Mücadele" benzeri sloganlara katıldığını ve ordunun bir darbe yapması halinde destek vereceğini belirtiyor: "AKP'ye karşı olduğu için, ilerici bir hareket olduğu için desteklerim. Tarihte zorun rolünden. Çünkü adamlar gerici, dini eksene alarak bir iktidar yaratma ihtiyacı gericiliktir. **Anti- demokratik olsa da burada zor kullanma hakkı vardır Silahlı Kuvvetler'in. Bu silahlı kuvvetler para-militer olabilir, gerilla şeklinde olabilir, devletin kolluk kuvveti olabilir.** Başarılı olur, çünkü geçmişte bu ülkede her sokağa sol hakimdi, 9 Mart akşamı darbe yapılabildi, 12 Mart akşamı yapıldı darbe ve sonunda ne oldu? Solu hiçbir yerde görmüyorsun, aynısı olur, bu sefer de dinci, İslâmcı Türkiye o şekilde değişir." Kemal'e göre "Ergenekon diye bir şey yok." Fakat ordunun düzeni değiştirmeye yönelik tehditleri bertaraf etmek için hazırladığı bir "B" planı her zaman var: "Şunu biliyorum, kesinlikle ve kesinlikle Türkiye'de İslâmcı bir kalkışmaya karşı ordu müdahale edecektir ve tabii ki bunun planını yapacaktır."

Cumhuriyet Mitingleri'ne katılmayan fakat sonuçlarının sandığa olumlu yansıtacağı beklentisine kapılıp sonunda "büyük bir düş kırıklığı" yaşadığını belirten Ethem'e (62) göre söz konusu mitingler sivil inisiyatif altında gerçekleştirildi. Emekli generallerin aktif rol oynaması Ethem için "gayet normal", çünkü "Askerler de Türkiye mozaığının bir parçası." Ergenekon konusunda kafasının karışık olduğunu belirten Ethem: "Bu Ergenekon'a hiçbir mana veremiyorum. Ne olduğuna? Bir şeyler var muhakkak ama bu kisve altında, bir şeyler var olayı altında çok yanlış insanları tutukluyorlar. Hiç bu işle alakası olmayan, ama gözdağı vermek için tutukluyorlar."

Tandoğan Mitingi'ne "darbe yönünde bir kârı olmaması" için katılmadığını, ancak İzmir'deki mitinge ("hava daha farklı olduğundan") katıldığını belirten Melek (47), "Demokrasinin hiçbir zaman kaybolmasını istemiyor." Mitinglerde "emekli paşalar"ın rolleri konusunda ise mesafeli bir yaklaşım izliyor: "Tamamen onların kontrolünde olduğuna inanmadığım için katıldım. Olsaydı tamamen darbeci bir grubun kontrolünde o zaman tabii katılmak istemezdim. Katılmazdım da yani bunu hissetseydim de çok daha rahatsız ve pişman olurum herhangi bir grubun kontrolü içinde bir hareket olmaktan."

Görüşmecilerin önemli bölümünde tanık olunan askeri darbeye karşı "ilkesel" duruş, "şeriat tehlikesi" algısı karşısında geçerliliğini yitiriyor. Ayla (41) bu konudaki yaklaşımını şöyle özetliyor: "Bir kere darbeyi tabii ki istemiyorum. Türkiye'nin tekrar geriye gitmesini tabii ki istemiyorum. Ama eğer bana diyorsanız ki şeriat mı, yoksa darbe mi? Darbe tabii ki, bir saniye bile düşünmeden cevap veririm."

1970'li yıllarda öğrenciyken "sağa sola karışmadığı"ni, mitinglere katılmaya "şimdilerde" başladığını söyleyen Neveser'i (51) Tandoğan Mitingi oldukça etkilemiş: "Böyle bir kalabalık ben hayatımda görmedim yani, 68, 78 yaşayıp gene de görmemişim böyle bir kalabalık sokaklarda." Mitinglerle Ergenekon arasında bir bağlantı olup olmadığını bilemediğini ifade eden Neveser, arka planda askeri darbe nitelikli bir oluşumun kanıtlanması durumunda bunu kesinlikle onaylamayacağını belirtiyor.

Çağlayan Mitingi'ne katılan Bülent'e (39) göre, katılanları "yığın" ya da "kalabalık" olarak nitelendirmek mümkün değil: "Gelenler ortak duygular etrafında lidersiz hareket eden bireylerden oluşan bir topluluk oluşturunuyordu." Bu çerçevede "sloganlara, fazla militarist kalıplara çok sıcak bakmadığını" ifade eden Bülent,

mitinglerde “asker gölgesi” olmadığını düşünüyor. Mitinglerin Ergenekon’la bağlantısı olamayacağını, zira Ergenekon diye bir oluşum olmadığını söyleyen Bülent (39), **“Başından beri Ergenekon olayı beni gülümsetti sadece. Adı çok komik zaten, yani bir film çekseniz bir casting yapsanız böyle kötü adam rolleri için belli böyle çarpık çurpuk birilerini seçerler”** diyor. Bülent kendisini mitinge katılmaya yönlendiren güdünün AKP karşıtlığı olduğuna dikkat çekiyor: “Oradaki yürüyüşümüzün Ergenekon tarafından yönlendirilip yönlendirilmediğine gelirse, beni motive eden AKP idi. Beni AKP motive etti. **Ben kalktım yürüdüm, çünkü ben varım demenin bir yoluydu o. Çünkü biz yokmuşuz gibi bir manzarayı kendi medyalarıyla çizdiler. ‘Millet desteği arkamızda’ dediler, eee ben neyim o zaman dedim ve kendimdekini yeniden tanımlamak için bana izin verilen yasal bir çerçevede ben varım dedim.** Beni motive eden kesinlikle öyle gizli bir oluşum değil, AKP’nin ta kendisidir.”

Sonuç Yerine

Araştırmanın başında da belirtildiği gibi, “prestijli” orta ve yüksek öğretim kurumlarından mezun, orta üst sınıf mensubu, iyi mesleki pozisyonlara sahip, kendini cumhuriyetçi-laik değerlerin taşıyıcısı olarak gören kesimlerin Türkiye’nin temel meseleleri üzerinden Lozan azınlıkları, Kürtler ve İslâmi kesimlere yönelik algı ve temsillerini ve bu bağlamda ötekileştirme söylemini anlamaya yönelik bu çalışma, söz konusu kesimlerin bütününe yönelik bir açıklama getirme iddiasını taşımamakla birlikte, belirli eğilimler hakkında ipuçları vermeyi hedefliyor.

Araştırmanın önemli bulgularından biri görüşmecilerin, Atatürkçülük-Kemalizm-Ulusalcılık anlayışları temelinde ve her pozisyonun kendi içinde gösterdiği çeşitlilik oldu. Söz konusu çeşitlilik, bir yandan son yıllarda yükselen kimlik politikalarıyla bağlantılı olarak Cumhuriyet’in modernleşme projesinin niteliğiyle yapılan ve medya tarafından popülerize edilen tartışmalardan, diğer yandan da görüşmecilerin, Türkiye’nin kaotik siyasal konjonktüründe bireysel olarak deneyimledikleri reel Atatürkçülük-Kemalizm-Ulusalcılık pozisyonları temelinde yeniden kümeleşmelerinden kaynaklanıyor. Araştırmanın ilgili bölümünde de belirtildiği gibi, görüşmecilerin Atatürkçülük-Kemalizm-Ulusalcılık pozisyonlarından her birine yönelik algı ve temsillerinde kişisel tanım getirme ve “öteki” tanımlara mesafe koyma kaygısı öne çıkıyor ve söz konusu ideolojik kümeleşmelere ilişkin derin yaklaşım farklılıklarını ortaya koyuyor. Yüksek düzeyde bireyselleşmiş Atatürkçülük-Kemalizm-Ulusalcılık anlayışlarını kolektif kimlikler haline getiren ise, siyasal konjonktür ve AKP hükümeti, Kürt sorunu, Avrupa Birliği perspektifi vb. üzerinden kurgulanan tehdit algısına dayalı bakış açısı.

Araştırmanın ikinci bulgusu ise, Lozan azınlıkları, Kürtler ve İslâmi kesimlere yönelik algı ve temsillerin her birinin ayırt edici özelliklerinden bağımsız olarak görüşmecilerin söylemlerine egemen olan özcü (essentialist) bakış açısıdır. Kimlik olgusunun dinamik değil ama statik bir olgu olarak alındığı, farklı kimliklerin içinde barındırdığı çeşitliliği görmezden gelmeye dayalı özcü bakış açısı, “biz” ve “onlar” ayrımının sabit göstergelerden hareketle kurgulandığı bir toplum tasavvuruna yol açıyor. Söz konusu bakış açısının bilişsel kaynaklarına ilişkin kapsayıcı bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla birlikte, görüşmecilerde tanık olunan özcü bakış açısının ve bu bağlamda “ötekileştirme” dilinin, “prestijli okul”lardan bağımsız olarak Türk milli eğitim sistemi ve bu bağlamda öğretim programlarından beslendiğini söylemek mümkün. Bu çerçevede özellikle 12 Eylül rejiminin, devletin konsolidasyonunu hedefleyen yeniden yapılanma anlayışının ürünü olan öğretim programlarıyla dolaşıma soktuğu “makbul grup kimliği” ve bu bağlamda “biz” ve “ötekiler” kurgusunun, yirmi yılı aşkın bir süreyle ilk ve orta öğretimde bulunan milyonlarca çocuk ve gencin zihniyet dünyasının biçimlenmesinde önemli etkileri olmuştur. Dolayısıyla son yıllarda yükselen milliyetçi (ve/veya ırkçı) dalgada, hoşgörüsüzlük ve “ötekileştirme” ikliminde, Türk milli eğitim sisteminin başat niteliği olan sosyal muhafazakârlığın ötesinde, 1980 sonrasının sistemli endoktrinasyon çabasının, öğretim programları ve ders kitaplarına hakim olan organik ulus (Türk ve Müslüman) anlatısının, açık ya da örtük güvenlik ajandasının (yıkıcı ve bölücü unsurlar) etkisini de dikkate almak gerekiyor.⁵⁸

Tüm kimliklere yönelik özcü bakış açısının ve organik ulus anlayışının ötesinde görüşmecilerin, Lozan azınlıkları, Kürtler ve İslâmi kesimlere ilişkin farklı algı ve temsilleri söylemsel stratejilerin de farklı olmasına yol açıyor. Görüşmecilerin, en yakın sosyal çevrelerinde yaşayan ve sınıfsal anlamda benzer bir yaşam tarzını paylaştıkları Lozan azınlıklarıyla ilişkilerinde öne çıkan “romantik birliktelik” söylemi, büyük oranda kayıtsızlığın belirlediği bir hoşgörü anlatısından besleniyor. “Romantik birliktelik” algısı, tabu haline gelmiş konuların konuşulmamasına dayalı “sessizlik mutabakatı”ndan, gayrimüslimlerin kamusal yaşamda görünmezliğinden (ya da kamusal alanın sembollerine ilişkin çatışma yaratmamalarından) ve mevcut siyasal, ekono-

58 Füsun Üstel, “Okul, Gençler ve ‘Öteki’ler”, (der.) Nurhan Yentürk vd., *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 447, 455.

mik, sosyal ve kültürel kaynakların paylaşılmasında rekabet yaratmayacak niceliksel azlıklarından besleniyor. Bu çerçevede Türkiye’de özellikle son yıllarda tartışılmaya açılan azınlıklara yönelik devlet ve toplum kaynaklı ayrımcılık uygulamaları ve artan şiddet hareketleri, görüşmeciler tarafından “eski”den olmayan ve “yeni”liği oranında “yapay” bir sorun olarak tanımlanıyor.

Çağdaş kentin nostaljik tahayyülü içinde önemli bir yer tutan ve en yakın sosyal çevrede bulunan Lozan azınlıklarına karşılık görüşmecilere en uzak sosyal mesafede yer alan Kürtler (ve bu bağlamda Kürt sorunu), genelde güvenlik temelli bir bakış açısıyla komplo teorilerine en çok malzeme sunan kesimi oluşturuyor. Görüşmecilerin önemli bir bölümünde öne çıkan “Neden şimdi?” ya da “Neden yalnız Kürtler” savunması, başka bir anlatımla Kürt kimliği ve sorununa yönelik “yeni”lik ve “biricik”lik algısı, söz konusu sorunu tarihsizleştirmenin yanı sıra gündelik siyasetin önemini de tâlileştirerek bir hiper gerçekliğin ve bu bağlamda karmaşık bir hiper siyasetin (komplo) konusu haline getiriyor.⁵⁹ Bununla birlikte görüşmecilerin önemli bir bölümünde “askeri çözümün çözümsüzlüğü” konusunda bir görüş birliği bulunduğunu ve sorunun ekonomik önlemlerle çözülebileceğine inandıklarını söylemek mümkün.

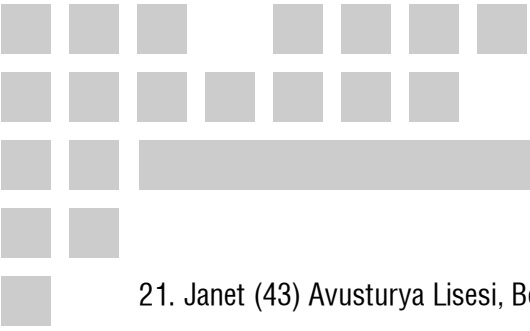
Görüşmecilerin muhafazakârlaşma ve “yaşam tarzına müdahale kaygısı” temelinde büyük oranda AKP hükümetiyle özdeşleştirdikleri İslâmi kesimlere yönelik algı ve temsillerinde ise, iki farklı boyutu dikkate almak gerekiyor. İlk boyutta, militan bir laiklik anlayışına sahip kesimler için yükselen İslâmi kimliklerin, başarılamamış toplumsal mühendislik çabasının somut kanıtları olarak öne çıkması ve buna bağlı olarak yaşanan özgüven kaybı yer alıyor. Başka bir anlatımla Cumhuriyet’in modernleşme projesinin “dışarıklılıkları” olarak temsil edilen İslâmi kesimler, “makbul yaşam” konusunda tarihsel olarak norm oluşturmuş ve toplumdan göreceli olarak yalıtılmış yaşayan kesimlerin, sosyal muhafaza kaygılarıyla çelişen bir toplumsal değişim ve dönüşümün aktörleri olarak, görüşmecilerin de ifade ettiği gibi, “azınlıkta kalma” duygularını pekiştiriyor. İkincisi ise, görünürlüğü giderek artan ve ortak yaşam mekânlarındaki birlikteliği zorlayan popüler İslâmi kesimlerin ve onların sembollerinin yanı sıra, “türemiş” seçkinlerin siyasal, ekonomik ve kültürel kaynakların paylaşımı üzerindeki rekabetlerinin, görüşmecilerin rol ve statü temelli tehdit algısını artıran bir unsur olması. Bu çerçevede, “prestijli okullar”ın yüksek sosyal ve ekonomik pozisyonları güvence altına aldığı şekliindeki ön kabulün, Türkiye’nin son yıllarda ardarda yaşadığı ekonomik krizlerin de etkisiyle kuşkulu bir hale gelmesi ve bu süreçte söz konusu okulların mezunlarının yaşadığı göreceli tatminsizliğin, “yeni” siyasal, ekonomik ve kültürel seçkinlerin ortaya çıktığı bir ortamda “iyi pozisyonlar”ın ve bu bağlamda iktidar kaynaklarının daha çeşitlenmiş bir rekabete açılmasıyla iyice arttığını söylemek mümkün.

Türkiye’de sosyalleşme kurum ve süreçlerinin farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkisini disiplinlerarası bir yöntemle değerlendiren çalışmaların eksikliğinde, bu araştırma kapsamında görüştüğümüz kişilerin “ötekiler”e yönelik algı ve temsillerinin zihinsel kaynaklarına ilişkin kapsayıcı bir değerlendirme yapmanın güçlüğü ortada. Bununla birlikte görüşmecilerin genel profilini oluşturan belli başlı niteliklerin (kültürel sermaye anlamında ayrıcalıklı bir yeri olan “prestijli” okulların mezunu, orta üst gelir grubundan ve yüksek mesleki pozisyonlara sahip olmak) kümülatif anlamda sağladığı statü ve iktidar güvencesinin giderek kuşkulu hale gelmesinin yanı sıra, Türkiye’de son yıllarda yaşanan önemli toplumsal dönüşümlere ve yükselen kimlik politikalarına bağlı olarak eğitim sistemiyle aktarılan “makbul grup kimliği”nin tartışmaya açılması söz konusu kesimlerde tanık olunan “dışlanmışlık” ve “mağduriyet” duygusunu ve bu bağlamda “ötekiler”e yönelik algı ve temsillerini belirlediğini söylemek mümkündür.

59 Komplo teorilerinin işlevleri konusunda bkz. Özgür Taburoğlu, “Komplo Teorileri: Modern Sonrasının Politik Tahayyülleri”, *Birikim*, no. 235, Kasım 2008.

Görüşmeci Listesi

1. Akın (21) Galatasaray Lisesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, öğrenci.
2. Ali (33) Notre Dame de Sion Lisesi, Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, yeni mezun.
3. Ayla (41) Ankara TED Koleji, ODTÜ Ekonomi Bölümü, inşaat sektöründe yönetici.
4. Begüm (34) Özel İzmir Amerikan Lisesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, bir sivil toplum kuruluşunda üst düzey yönetici.
5. Berk (28) İzmir Saint Joseph, Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi, yüksek lisans öğrencisi.
6. Bülent (39) Galatasaray Lisesi, Mimar Sinan Üniversitesi Grafik Bölümü, Grafik tasarımcısı.
7. Candan (54) İzmir Amerikan Kız Koleji/Lisesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, emekli.
8. Cansu (23) İzmir Fen Lisesi, Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sabancı Üniversitesinde yüksek lisans öğrencisi.
9. Cenk (26) İzmir Saint Joseph, Dokuz Eylül Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Fakültesi, yüksek lisans öğrencisi.
10. Çiğdem (40) Galatasaray Lisesi, Boğaziçi Üniversitesi, turizmcisi.
11. Demet (41) İzmir Tevfik Fikret, Dokuz Eylül Üniversitesi Sinema TV bölümü, basın sektöründe üst düzey yönetici.
12. Doğan (32) Robert Kolej, Boğaziçi Üniversitesi İşletme Fakültesi, bankacı (trader).
13. Ebru (23) Özel İzmir Amerikan Lisesi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, avukatlık stajı yapıyor.
14. Erhan (25) Ankara TED Koleji, Ankara Üniversitesi Biyogenetik Bölümü, yüksek lisans öğrencisi.
15. Ethem (62) İstanbul Saint Joseph, İTÜ Mimarlık Fakültesi, emekli.
16. Gülşen (53) İzmir Amerikan Kız Koleji, Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü, emekli.
17. Hakan (42) Ankara TED Koleji, ODTÜ Makine Mühendisliği Fakültesi, sanayi sektöründe üst düzey yönetici.
18. Haluk (47) Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Reklam ajansı sahibi.
19. İhsan (61) Galatasaray Lisesi, IEP de Strasbourg, emekli.
20. İrem (32) Notre Dame de Sion Lisesi, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, öğretim elemanı.

-
21. Janet (43) Avusturya Lisesi, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, özel bir şirkette danışman.
 22. Kemal (31) Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi, İstanbul Üniversitesi İşletme (İng) Fakültesi, orta üst düzey yönetici.
 23. Leyla (30) Üsküdar Amerikan Lisesi, Cornell Üniversitesi, aile şirketinde üst düzey yönetici.
 24. Mehmet (61) İstanbul Saint Joseph- Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi, tüccar-sanayici.
 25. Melek (47) İzmir Amerikan Kız Koleji, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, öğretim üyesi.
 26. Mine (51) Alman Lisesi, Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği, emekli genel müdür.
 27. Murat (37) İzmir Saint Joseph, Dokuz Eylül Üniversitesi İnşaat Mühendisliği, şirket sahibi.
 28. Muzaffer (44) Ataköy Lisesi, ODTÜ Endüstri Mühendisliği Fakültesi, çiftçi.
 29. Neveser (51) Kadıköy Anadolu Lisesi, İstanbul Üniversitesi Kimya Mühendisliği, uluslararası bir şirkette üst düzey yönetici.
 30. Nihal (47) İzmir Özel Türk Koleji, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, doktor.
 31. Ozan (27) Ankara TED Koleji, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, avukat/danışman.
 32. Peker (34) İzmir Özel Türk Koleji, Georgetown Üniversitesi İşletme/finans Bölümü, aile şirketinde üst düzey yönetici.
 33. Pınar (25) Ankara TED Koleji, Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, serbest avukat.
 34. Rita (53) İzmir Amerikan Kız Koleji, Ege Üniversitesi Kimya Fakültesi, özel ders.
 35. Serpil (28) Üsküdar Amerikan Lisesi, İstanbul Üniversitesi İşletme (İng), uluslararası bir şirkette yönetici.
 36. Sevcin (38) Kadıköy Anadolu Lisesi, Marmara Üniversitesi Satış Yönetimi Bölümü, bir sivil toplum kuruluşunda yönetici.
 37. Songül (19) Kadıköy Anadolu Lisesi öğrencisi.
 38. Tankut (21) İzmir Saint Joseph, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi.
 39. Tolga (51) İstanbul Erkek Lisesi, Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği Fakültesi, sanayici.
 40. Yasemin (28) İstanbul Saint Joseph, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, avukat.

